

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

DEMOKRACIJA I LJUDSKA PRAVA

Završni rad

STUDENTICA:

Amela Bojić

MENTOR:

Doc. dr. Adnan Fočo

Sarajevo, decembar, 2024.

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

DEMOKRACIJA I LJUDSKA PRAVA

Završni rad

STUDENTICA:

Amela Bojić

MENTOR:

Doc. dr. Adnan Fočo

Sarajevo, decembar, 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS

Final master's thesis

STUDENT:

Amela Bojić

MENTOR:

Doc. dr. Adnan Fočo

Sarajevo, December 2024.

Izjava o autorstvu rada

Ja, Amela Bojić, ovim izjavljujem da je moj završni magistarski rad pod naslovom „Demokracija i ljudska prava” rezultat mog vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj i obrazovnoj ustanovi.

Sarajevo, 16. 9. 2024.

SADRŽAJ

APSTRAKT	1
I. UVOD.....	3
II. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	5
II.1. Problem istraživanja	5
II.2. Predmet istraživanja	5
II.3. Ciljevi istraživanja.....	5
II.4. Sistem hipoteza.....	6
II.5. Zadaci istraživanja.....	6
II.6. Metode i tehnike istraživanja.....	8
II.7. Struktura rada	9
III. DEMOKRACIJA.....	11
III.1. Modeli demokracije.....	11
III.2. Klasični modeli	13
III.2.1. Atenska demokracija: klasična ideja demokracije u staroj Ateni.....	13
III.2.2. Protektivna demokracija	15
III.2.3. Razvojna demokracija	24
III.3. Savremeni modeli.....	27
III.3.1. Tehnokratski model - kompetitivna elitistička demokracija	27
III.3.2. Korporativistički model demokracije	36
III.3.3. Pravna demokracija.....	38
III.3.4. Participativna demokracija.....	40
IV. DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO	42
IV.1 Uloga i odgovornost demokratskog građanstva	42
IV.2.1. Građansko društvo u BiH	47
V. Populizam i demokracija	48
V.1. Savremeno razumijevanje populizma.....	49
V.2. Odnos populizma i demokracije.....	50
VI. LJUDSKA PRAVA.....	53
VI.1. Historijsko-filozofski razvoj ljudskih prava.....	53
VI.2. Historijsko-pravni dokumenti	55
VII. Međunarodni sistem ljudskih prava.....	63
VII.1. Savremeni međunarodni dokumenti o ljudskim pravima i osnovnim slobodama	63

VII.1.1. Povelja ujedinjenih nacija	64
VII.1.2. Univerzalna deklaracija	65
VII.1.3. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.....	67
VII.1.4. Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 1996.	69
VII.1.5. Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima čiji je cilj ukidanje smrtne kazne.....	69
VII.1.6. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.....	69
VII.2. Karakteristike nekih međunarodnih dokumenata kojima se proširuju i preciziraju oblasti zaštite ljudskih prava.....	70
VII.2.1. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida	70
VII.2.2. Konvencija o pravnom statusu izbjeglica.....	70
VII.2.3. Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije	71
VII.2.4. Međunarodna Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije	72
VII.2.5. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena	73
VII.2.6. Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka.....	75
VII.2.7. Konvencija o pravima djeteta	75
VII.2.8. Konvencija o političkim pravima žena.....	76
VIII. Regionalni sistemi ljudskih prava	77
VIII.1. Europski sistem ljudskih prava	77
VIII.2. Europske institucije i tijela za zaštitu ljudskih prava	78
VIII.2.1. Sistem Vijeća Europe.....	78
VIII.2.2. Sistem Europske unije	81
VIII.2.2.1. Institucije Europske unije.....	84
VIII.2.3. Tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava.....	90
VIII.2.3.1. Europski sud pravde.....	90
VIII.3. Regionalni dokumenti	95
VIII.3.1. Evropska konvencija o ljudskim pravima	95
VIII.3.2. Evropska socijalna povelja	99
VIII.3.3. Evropska Konvencija o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja	99
IX Osnovni pravni okvir za unaprjeđenje i zaštitu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini	101
IX.1. Ustav Bosne i Hercegovine.....	101
IX.2. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine	103
IX.3. Ustav Republike Srpske	104
IX.4. Zakon o zabrani diskriminacije.....	104

IX.5 Zaštita prava osoba s invaliditetom	105
IX.5.1. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom	106
IX.5.2. Strategija o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021. – 2030	108
X. Nejednakost ljudskih prava	109
XI. Ljudska prava u BiH	110
XII. Ljudska prava osoba s invaliditetom	114
XII.1. „Normalno kooperativni pripadnici društva”	114
XII.2. Pozitivna i negativna prava osoba s invaliditetom.....	117
XIII. Ljudska prava osoba s invaliditetom u BiH.....	120
XIV. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE.....	123
XIV.1. Analiza istraživanja intervjua.....	123
XIV.1.1. Intervju sa Univerzitetskom profesoricom L.K.....	123
XIV.1.2. Intervju sa Univerzitetskim profesorom N.Ć.....	125
XV. ZAKLJUČAK	133
XVI. IZVORI I LITERATURA:.....	140
XVI.1. Knjige.....	140
XVI.2. Članci i studije	141
XVI.3. Internet izvori	144
XVI.4. Pravni akti	145
XVI.5. Podaci sa predavanja – vježbi	146
XVI.6. Događaji	146
XVII. Prilozi.....	147
Izjava o pristanku informisanja	147
Pitanja za intervju sa Univerzitetskom profesoricom L.K.	148
Pitanja za intervju sa Univerzitetskim profesorom N.Ć.....	149

APSTRAKT

Tema ovog magistarskog rada pod nazivom „Demokracija i ljudska prava” je značajno područje istraživanja iz oblasti sociologije politike, sociologije moći i ljudskih prava, teorije društvene i državne strukture BiH. Ljudska prava i demokratska politika nisu identični, ali su međusobno uslovljeni. „Demokratske države moraju se legitimirati poštivanjem ljudskih prava, ona nisu realna bez odgovornog prihvatanja građanstva. Ljudska prava bez građanskih prava i rješavanja građanskog statusa nisu dovoljna, a isto tako građanstvo se ne može konstituirati ako se ne poštuju osnovna ljudska prava.” (Žiljak, 2005: 254). U ovom magistarskom radu je postavljena generalna hipoteza da je stanje ostvarivanja zagwarantiranih ljudskih prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini ugroženo. Do potvrde takve hipoteze došlo se primjenom teorijske i empirijske metode istraživanja. U sadržaju ovog magistarskog rada posebno su obrađena poglavlja, poglavlje XI. Ljudska prava u BiH, poglavlje XII. Ljudska prava osoba s invaliditetom i poglavlje XIII. Ljudska prava osoba s invaliditetom u BiH. Da bismo došli do uvida u demokraciju i ljudska prava, relevantnih zaključaka i potencijalnih preporuka za poboljšanje ljudskih prava i položaja građana i građanki s invaliditetom u BiH, za potrebe ovog istraživačkog rada, empirijskim istraživanjem dva pojedinačna intervjua pokušala sam doći do sveobuhvatnijih odgovora. Predmet istraživanja u ovoj temi je bio da se sa teorijskog i empirijskog aspekta istraži tematika demokracije s jedne strane, a sa druge strane da se analizom tematike ljudskih prava i njihovom zaštitom, utvrdi problematika kršenja ljudskih prava u BiH, te uzroci takvog stanja u BiH. Iz dosadašnjih rezultata analize provedenog teorijskog i empirijskog istraživanja, prezentirana su zaključna razmatranja u kojima su objašnjeni razlozi zbog kojih je zastupljeno kršenje u pogledu ljudskih prava građana i građanki u BiH. Ključni razlozi takvog stanja ogledaju u činjenici da je vidljiva očita diskriminacija ljudskih prava svih građana i građanki u BiH, te da su građani i građanke s invaliditetom najmarginaliziranija grupa osoba u Bosni i Hercegovini. Također, primjena zaštite ljudskih prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini nije adekvatno osigurana. U ovom magistarskom radu koristila sam dostupnu literaturu teoretičara i autora koji se bave problematikom kako demokracije tako i ljudskih prava. Također, ovaj rad sadrži izdvojene regionalne i međunarodne dokumente koji se odnose na ljudska prava, zaštitu od diskriminacije, i posebno dokumenata na nivou Bosne i Hercegovine, tačnije Ustava BiH i Ustave entiteta, odnosno Ustava FBiH i Ustava RS i dokumenata koji se odnose na zaštitu prava osoba s invaliditetom.

Ključne riječi: *demokracija, demokratsko građanstvo, Bosna i Hercegovina, ljudska prava, osobe s invaliditetom*

ABSTRACT

Subject of this Master thesis titled as "Democracy and human rights" presents the significant area of research in the field of policy sociology, power sociology and human rights, theory of social and state structure of BiH. Human rights and democracy policy are not identical, but are mutually conditioned. „Democratic states have to legitimize themselves by respecting human rights which are not realistic without responsible acceptance of citizenship. Human rights, without citizens' rights and resolving citizens' status are not sufficient while, at the same time, the citizenship can not be established unless the basic human rights are respected.”(Žiljak, 2005, 254). This Master thesis sets the general hypothesis based on the which the entitlement to human rights of all the citizens in Bosnia and Herzegovina is in jeopardy. Confirmation of such a thesis derives from the theoretical and empirical research method. This Master thesis separately elaborates the following chapters: Human rights in BiH, Human rights of disabled people and Human rights of disabled people in BiH. In order to get an insight in the democracy and human rights, relevant conclusions and potential recommendations for the improvement of human rights and position of disabled people in BiH, for the needs of this research, the empirical research of the two separate interviews have been undertaken in order to get more comprehensive answers. Subject of the research in this thesis aimed to explore the democracy based on theoretical and empirical evidences, on one side and to determine the problem of human rights violation in BiH and its causes based on analysing human rights and its protection, on the other. Based on the current results of the analysis of the theoretical and empirical research, the final conclusions have been presented which elaborated the reasons for violation of human rights of all the citizens in BiH. Main reasons for such state of human rights lies in a visible discrimination of human rights of all the citizens in BiH as well as in the fact that the disabled people in BiH are the most marginalized group of people in Bosnia and Herzegovina. In addition, protection of human rights of all the citizens in Bosnia and Herzegovina is not properly ensured. In the preparation of this Master thesis I have been using the available references of theoreticians and authors dealing with democracy and human rights. Also, this Thesis contains the abstracts from the regional and international documents related to human rights, protection from discrimination as well as the abstracts from the valid documents of Bosnia and Herzegovina, in particular the Constitution of BiH, the Constitution of the FBiH and the Constitution of the Republic of Srpska and the documents related to protection of rights of disabled people.

Keywords: democracy, democratic citizenship, Bosnia and Herzegovina, human rights, disabled people

I. UVOD

Tematika demokracije i ljudskih prava su predmet istraživanja velikog broja autora, istraživača različitih društvenih i naučnih disciplina, pa se tako evaluacijom i analizom demokracije i ljudskih prava bave sociolozi, filozofi, politolozi, pravnici, ekonomisti, pedagozi i drugi naučni i društveni stručnjaci, što je jedan od dokaza multidisciplinarnosti.

„Ljudska prava su prava svakoga od nas i nisu nešto apstraktno (što se može samo zamisliti) i nedokučivo (što se ne može dosegnuti). Ljudska prava su zasnovana na ljudskim potrebama. Njima se svakoj osobi jednako garantuje, ne samo pravo na život, već na život u dostojanstvu (poštovanje i etički odnos od rođenja). Ljudska prava se ne mogu, kupiti zaraditi ili naslijediti i nisu djeljiva. Ona pripadaju ljudima, jednostavno zato što su ljudi. Ljudska prava svojstvena su svakom pojedincu i neodvojiva su od njega.” (Mugoša Šćekić, Šaranović, 2012: 19)

Nejednakost u pravima, ustanovljena pozitivnopravnim poretom, nije pojava koja je karakteristična samo za davno protekla vremena. Čak i u novije vrijeme postojali su zahtjevi, ali i zakonodavstvo koji su u ime „kvaliteta demokratije nekim ljudima odriicali jedno od najvažnijih političkih prava, biračko pravo. Tako, pravo glasa nisu imali siromašni (imovinski cenzus), zatim nepismeni, žene, ali i neke druge osobe. Prihvatanje nejednakosti ljudi potpuno je suprotno konceptu ljudskih prava. Jer, ljudska prava su prava koja posjeduju ljudi zato što su ljudska bića. (Pobrić, 2000: 44) Kroz učenja filozofa kao što su Hobbes, Locke i Rousseau, javljaju se ideje prema kojima pojedinci državi poklanjaju određena „prirodna” prava, a država im zauzvrat daje i štiti njihova građanska prava u okviru ograničenja apsolutne slobode na osnovu „opšte volje”. (Lučka, blchr.org)

Ljudska prava imaju važno mjesto u odgoju građana. Ona, s jedne strane, definiraju jednu od najvećih tema političke rasprave, temu suvereniteta, a s druge strane, ljudska prava državama koje se na njih pozivaju, ali i onim drugim koje su prozване da obrazlažu svoj odnos prema ljudskim pravima, pružaju kriterij za rasuđivanje o onom što u nekom političkom programu ili projektu zakona, kao i u organizaciji društva i države, nije u skladu s utemeljiteljskim principima tih država. (Halilović, 2002: 73, u zbornik radova). Povrede ljudskih prava su zločin nad građaninom od strane države, ali važno je istaći da postoje instrumenti koji bi mogli pomoći pri sprječavanju ove posebno teške forme. (Kozić, 2002: 95, u zbornik radova)

U Bosni i Hercegovini ljudska prava se štite na osnovu Ustava, zakona ali i međunarodnih pravnih akata koji se primjenjuju. U BiH ljudska prava su garantovana Ustavom Bosne i Hercegovine, Ustavom Republike Srpske, Ustavom Federacije BiH, Statutom Brčko Distrikta te ustavima kantona u FBiH, a ostvarenja određenih prava i zakonima na različitim nivoima. BiH, oba entiteta i Brčko distrikt imaju obavezu da osiguraju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava, kao i da sva lica na teritoriji države uživaju ljudska prava i osnovne slobode. Pored domaćih pravnih akata, u BiH svoju primjenu nalaze i međunarodni pravni instrumenti vezani za ljudska prava. (Lučka, blchr.org)

Ograničavanje ljudskih prava i ograničavanje pristupa servisima države na osnovu invaliditeta jednako je opasno i nedopustivo kao i ograničavanje prava po osnovu boje kože,

vjeroispovijesti ili etničke pripadnosti. Svi građani Bosne i Hercegovine, bili oni osobe s invaliditetom ili ne, moraju imati jednak tretman pred državom. (Malik Garibija, ravnopravnorazliciti.org)

Može li to zapravo djelovati poticajno ili poboljšanjem stvoriti jednak tretman koji će svim građanima i građankama omogućiti bolji i kvalitetniji društveno-politički status.

Prava osoba s invaliditetom zaštićena su međunarodnim standardima, uključujući Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, koja naglašava pravo na punu participaciju i jednak pristup svim aspektima društvenog života. (UNFPA Bosna i Hercegovina, 05.09.2024.)

Iako se zbog različitih inkluzivnih procesa, povećala zainteresiranost za istraživanje problematike osoba s invaliditetom, još uvijek se nedovoljno bave njima te postoji manji broj istraživanja na njihovu tematiku. Navedena situacija je djelovala motivirajuće za izradu ovog magistarskog rada kojim nastojim istražiti problematiku ljudskih prava u Bosni i Hercegovini iz sociološke perspektive. Zbog potrebe za dubljim uvidom u istraživanu temu, korištenjem kvalitativne metode strukturiranog intervjua u ovom radu htjela sam da se istraživački interes fokusira na stavove Univerzitetske profesorice L.K. i Univerzitetskog profesora N.Ć.

S obzirom na nepovoljne uslove koji su postali obilježje Bosne i Hercegovine, važno je saznati potencijalne preporuke sagovornika kako poboljšati ljudska prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini. Zaštita ljudskih prava sigurno je jedan od najvažnijih aspekata razvoja. (Milković, 1097.)

II. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

II.1. Problem istraživanja

Problem rada je kršenje ljudskih prava građana i građanki Bosne i Hercegovine, s posebnom problematikom ljudskih prava građana i građanki s invaliditetom kao najmarginaliziranijoj grupi osoba u BiH, što je pokazatelj stanja ostvarivanja zagarantiranih prava svih građana i građanki.

II.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja u ovoj temi magistarskog rada je da se sa teorijskog i empirijskog aspekta istraži tematika demokracije s jedne strane, a sa druge strane da se analizom tematike ljudskih prava i njihovom zaštitom, utvrdi problematika kršenja ljudskih prava u BiH, te uzroci takvog stanja u BiH. S obzirom na značajnu tematiku stanovišta ljudskih prava, istraživanje smo podijelili na dva dijela koja razlikuju te promjene: - *ljudska prava u BiH – ljudska prava osoba s invaliditetom u BiH*

II.3. Ciljevi istraživanja

U magistarskom radu: „Demokracija i ljudska prava“, ciljevi istraživanja iskazani su kao naučni i društveni.

Naučni cilj ovog istraživačkog rada je analiza demokracije i ljudskih prava i utvrđivanje uloge i odgovornosti demokratskog građanstva i građanskog društva. Također, naučni cilj istraživanja koji je predmet ovog rada je utvrditi problematiku kršenja ljudskih prava u BiH, te uzroke takvog stanja. Konačni naučni cilj ovog istraživačkog rada je dobiti relevantne zaključke i potencijalne preporuke za poboljšanje ljudskih prava i položaja građana i građanki s invaliditetom u BiH,

Društveni cilj je afirmisati ovu važnu temu sociološkog istraživanja, koja se odnosi na informisanje društva o demokraciji i ljudskim pravima, sa usmjerenom tematikom na kršenje ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, tako da ovaj rad može doprinjeti novim korisnim informacijama, koje mogu biti smjernice za buduća istraživanja.

II.4. Sistem hipoteza

Generalna hipoteza:

- Stanje ostvarivanja zagwarantiranih ljudskih prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini je ugroženo.

Popratne hipoteze:

- Prisutna je očita diskriminacija ljudskih prava svih građana i građanki u BiH.
- Građani i građanke s invaliditetom su najmarginaliziranija grupa osoba u Bosni i Hercegovini.
- Primjena zaštite ljudskih prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini nije adekvatno osigurana.
- Nepovoljno stanje ljudskih prava i demokratska slika onemogućuje razvoj države BiH.

II.5. Zadaci istraživanja

Zadatke istraživanja ovog magistarskog rada dijelimo na teorijski i empirijski dio istraživanja.

1. Teorijski dio istraživanja:

- Predstaviti prikaz ideja i razvoja demokracije s obzirom na historijski i teorijski smisao kroz opis različitih modela demokracije;
- Ukazati na ulogu i odgovornost demokratskog građanstva;
- Opisati važnost građanskog i političkog društva;
- Razmotriti populizam i demokraciju;
- Razmotriti historijsko – filozofski razvoj ljudskih prava;
- Objasniti međunarodni sistem;
- Objasniti regionalni sistem;

- Prikazati funkcionisanje Europskih institucija i tijela za zaštitu ljudskih prava;
- Ukazati na značaj pravnih dokumenata na nivou Bosne i Hercegovine;
- Razmotriti zaštitu od diskriminacije u BiH;
- Posebnu pažnju posvetiti problematici ljudskih prava u Bosni i Hercegovini;
- Ukazati na osporavanje prava i objasniti slučajeve kršenja ljudskih prava u BiH;
- Razmotriti dvije grupe rasprava koje su značajne za savremeno utemeljenje ljudskih prava osoba s invaliditetom;
- Ukazati na kršenje ljudskih prava osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini;

2. Empirijski dio istraživanja odnosi se na:

- Prikupljanje podataka putem izvještaja relevantnih vladinih i nevladinih organizacija;
- Ispitivanjem stavova Univerzitetske profesorice L.K. i Univerzitetskog profesora N.Ć. prikazati dublji uvid o aktuelnim temama današnjice kao što su problemska pitanja demokracije i ljudskih prava;
- Ponuditi preporuke za rješavanje problema ljudskih prava;
- Donošenje zaključaka nakon teorijskog i empirijskog istraživanja.

II.6 Metode i tehnike istraživanja

Kombinovana primjena teorijskih i empirijskih metoda istraživanja potrebna je da bi se realizovala tema ovog magistarskog rada. Metode bi se mogle definisati kao niz ideja ili postupaka pomoću kojih se nastoje uočiti i objasniti određene pojave ili procesi. (Fočo, 2011: 113).

Prilikom istraživanja i interpretacije zadate teme u magistarskom radu „Demokracija i ljudska prava“ koristit će se sljedeće metode:

Historijska metoda ima zadaću da prikupi i analizira građu, podatke i druge obavijesti koje su nastale neovisno od trenutne pozicije znanja, odnosa i procesa u društvu i usmjeravaju njegovu dinamiku. Njena je zadaća da prikupi i razjasni sve ono što su razne ljudske zajednice ostavile iza sebe i da ih na validan način prosudi, odnosno da na njihovom tragu i izvorima spozna genezu i pravce kretanja. (Fočo, 2011: 114). Historijska metoda je korištena prilikom traganja za postojećim relevantnim izvorima, analiziranjem građe, podataka i dokumenata koji se odnose na demokraciju i ljudska prava, njihovom obradom, razumijevanjem i interpretacijom. Pomenutom metodom ukazujemo na historijski period nastanka i razvoja demokracije, ali i historijsko-filozofskog razvoja ljudskih prava.

Analiza sadržaja je metoda za brzo prikupljanje informativno-političkih i operativnih podataka potrebnih za određene odluke ili postupke, koje poduzimaju određeni organi u odnosu na neke pojave ili procese. (Fočo, 2011: 126). Za analizu sadržaja koristimo relevantnu literaturu, naučne radove, časopise i internet izvore iz oblasti društvenih nauka, koje će nam pomoći da prikazemo tačniju sliku istraživanja. Analizom sadržaja dolazimo do različitih podataka o društvenoj stvarnosti.

Komparativna ili usporedna metoda služi se komparacijama i usporedbama, kako bi se istražile određene društvene pojave ili procesi koji su predmet izučavanja. Komparacijama se pokušavaju objasniti određeni procesi u društvu, procesi i pojave u društvenim i prirodnim naukama i njihovim gledištima. Komparativna metoda se koristi kada se pokušava otkriti značaj zavisnosti i uslovljenosti društvenih i prirodnih pojava. (Fočo, 2011: 115). Komparativna metoda primjenjuje se u odnosu sa utvrđivanjem relevantnih podataka historijske građe. Komparativnom metodom ispitujuemo kršenje ljudskih prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini, poređenje rezultata na osnovu podataka, medija, službenih stranica, priručnika, naučno-znanstvenih skupova.

Deskriptivnu metodu koristimo radi omogućavanja opisivanja postojećeg stanja, pojava, predmeta, procesa, ili tok događanja, traganjem za odgovorima i opisom postojeće slike kada je riječ o demokraciji, ljudskim pravima i kršenju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

Metodu ispitivanja koristimo za stvaranje empirijskog okvira istraživanja i upotrebljavamo njene tehnike. Tehnike istraživanja su osnovno sredstvo sociologa u prikupljanju i interpretaciji podataka o društvu i pojavama u njemu. (Fočo, 2011: 120).

Intervju se sastoji od niza usmenih ili pismenih pitanja koja istraživač postavlja ispitaniku. Njegova je prednost u tome, što se putem ovoga instrumenta obezbjeđuje vrlo velika sistematičnost u prikupljanju građe. Intervju omogućava za kratko vrijeme prikupljanje traženih podataka. (Fočo, 2011: 123).

Korištenjem kvalitativne metode u ovom radu htjeli smo da se naš istraživački interes fokusira na stavove Univerzitetske profesorice L.K. i Univerzitetskog profesora N.Ć.

II.7. Struktura rada

Prvi dio rada je podijeljen u dva poglavlja: uvod i metodologija istraživanja.

U metodologiji istraživanja rada naveden je problem istraživanja, predmet istraživanja, sistem hipoteza, ciljevi istraživanja, zadaci istraživanja, metode i tehnike koje su korištene tokom izrade rada, i naravno sama struktura rada, teme istraživanja u ovom magistarskom radu.

Drugi dio rada odnosi se na teorijski okvir istraživanja.

Kako bi omogućili bolje shvatanje demokracije, predstaviti ćemo prikaz ideja i razvoja demokracije s obzirom na historijski i teorijski smisao kroz opis različitih modela demokracije, a nakon toga ćemo ukazati na ulogu i odgovornost demokratskog građanstva. Prema tome, objašnjavanjem potrebe za demokratskim građanstvom pojasniti ćemo na koji način građani i građanke mogu doprinositi društvu. Kada je u pitanju ovaj dio rada, razmotriti ćemo građansko i političko društvo, a kasnije ćemo posebnu pažnju posvetiti populizmu i demokraciji, te savremenom razumijevanju populizma, uzrocima pojave i jačanja populizma u suvremenim demokratskim društvima.

U drugom dijelu teorijskog okvira posebno ćemo razmotriti historijsko – filozofski razvoj ljudskih prava, objasniti ćemo pojedinačno regionalne i međunarodne sisteme, dokumente ljudskih prava. Shodno tome, prikazati ćemo funkcionisanje europskih institucija i tijela za zaštitu ljudskih prava. U nastavku rada ukazati će se na značaj pravnih dokumenata na nivou Bosne i Hercegovine. Pored toga, problematici ljudskih prava, a samim tim i zaštiti od diskriminacije posvećuje se veća pažnja. Posebna pažnja se također posvećuje problematici kršenja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, ukazati ćemo na slučajeve kršenja ljudskih prava. U narednom poglavlju ovog magistarskog rada razmatrati ćemo dvije grupe rasprava koje su značajne za savremeno utemeljenje ljudskih prava osoba s invaliditetom. Prva rasprava je posvećena razmatranju "normalno kooperativnim pripadnicima društva" teoretičara Johna Rawlsa i Amartye Sena. U drugoj raspravi će se pokazati pozitivna i negativna prava osoba s invaliditetom, koju je potaknuo American with Disabilities Act (Anita Silvers, I. M. Young). Nakon toga, fokusirati ćemo se na ljudska prava osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini.

Treći dio rada odnosi se na empirijski okvir istraživanja:

Unutar ovog poglavlja će se razmatrati osnova empirijskog saznanja uz interpretaciju dva pojedinačna intervjua. Prvi intervju će se odnositi na stavove Univerzitetske profesorice L.K. o pitanjima važnosti demokracije, zalaganja za demokraciju, razvoja ljudskih prava, pitanje o najafirmativnijim nosiocima ljudskih prava i posljednje pitanje koje je usmjereno na preporuke razvoja ljudskih prava.

Pitanja za sagovornika N.Ć. su postavljena sistematično, od savremenog koncepta demokracije, komponenti za funkcionisanje demokracije, osvrt na trenutno stanje demokracije u BiH, političke krize, odnosa demokracije i građanskog društva, izazovi osporavanja ljudskih prava, uslovi ostvarivanja zaštite ljudskih prava. O tome i drugim pitanjima predstaviti će se stavovi profesora N.Ć. Ovim istraživanjem prikazan je dublji uvid o aktuelnim temama današnjice kao što su problemska pitanja demokracije i ljudskih prava.

U posljednjem dijelu završnog rada predstavljen je zaključak o problematici magistarskog rada na osnovu analize sadržaja i sprovedenih istraživanja intervjua.

III. DEMOKRACIJA

Demokracija (grčki *kratos* = „vlast“, *demos* = „narod“, te, doslovno, „vlast naroda“). Zaista, opće iskustvo govori da je demokracija svuda cijenjena, dobra za sve. Čak toliko dobra da neke zemlje smatraju da njeno širenje predstavlja legitimni cilj spoljne politike. „Demokratija“ je, u međuvremenu, postala prilično neodređena kao ideal, jer se često koristi kao opći izraz za bilo koji aspekt političkog sistema, ili društva, koji se želi prikazati kao dobar. (Swift, 2006: 208) Da je demokratija dobra, to se danas uzima kao očigledno, kao stvar zdravog razuma. U najvećem dijelu ljudske historije, međutim, važno je upravo suprotno. Svakoj razumnoj osobi bilo je jasno da bi demokratija, ako bi ikada nastala, predstavljala katastrofu. Kako je, zaboga, iko mogao da pomisli da bi trebalo vlast prepustiti narodu - neobuzdanoj, neobrazovanoj masi koja slijedi samo svoje interese? Narod je bio siromašan i veoma brojna. Svaka država koja bi mu nerazumno prepustila vlast brzo bi propala, jer bi bogatstvo i civilizacijska dostignuća, koje je aristokratska elita stvarala stoljećima, bili u kratkom roku uništeni, kao posljedica pohlepe neobrazovanih masa. (Swift, 2006: 209)

„Vladavina narodom, od naroda, za narod.“ Ova definicija američkog predsjednika Abrahama Linkolna (1809-1865) dobro je polazište - ukoliko je jasno da je njen dio „od naroda“ ono što je bitno. Svi sistemi vladanja biće vladavina narodom; narod je taj koji je predmet vladavine. A, u načelu, dobrotvoran diktator ili prosvećena aristokratija mogli bi da vladaju za narod. (Swift, 2006: 210)

III.1. Modeli demokracije

Prije nego što razmotrimo klasične i savremene modele demokracije, kratko ćemo se osvrnuti na jedan, pojednostavljeni prikaz osnovnih karakteristika klasifikacija različitih modela demokracije. Neophodno je naglasiti da je demokraciju potrebno tretirati iz različitih pozicija. Shodno tome, spomenuti ćemo teoretičare koji govore o složenosti teorija demokracije i kompleksnosti demokracije općenito kao oblika vladavine. Ovdje je bitno istaći da različiti autori postavljaju različite kriterije za definisanje modela demokracije. Stoga, J. Habermas predstavlja tri osnovna normativna modela demokracije: liberalni, republikanski i deliberativni model (Habermas, 1996, prema Janda. K., 2005: 59). Habermasa je zanimalo prije svega pitanje formiranja političke volje u demokraciji i izvori te volje, odnosno pitanje političke legitimacije poretka. I. M. Young prikazuje dva osnovna modela, a to su agregatni i deliberativni (komunikativni) model (Young, 2000: 19-25, prema Janda. K., 2005, 59). Young zanima sličan problem kao Habermasa. Postoje i drugi modeli. Na primjer, S. Smootha je precizno definisao pet modela demokracije u koje uključuje individualno-liberalni, republikansko-liberalni, multikulturalni, konsocijalni i etnički model demokracije (Smootha, 2002, prema Janda. K., 2005: 59). Smootha koristi više kriterija, ali prije svega zanima ga pitanje kako demokracije rješavaju odnos između države i nacije u svom funkcioniranju, tj. razvija li se demokracija kroz slobodu pojedinaca ili kroz njihove nacionalne/etničke okvire i identitete. (Janda. K., 2005: 59).

Zadatak koji postavljamo u ovom poglavlju jeste prikaz ideja i razvoja demokracije s obzirom na historijski i teorijski smisao. Stoga, smo se odlučili za analizu modela demo-

kracije i interpretaciju tumačenja Davida Helda, teoretičara koji je bio najprepoznatljiviji po svom djelu „Modeli demokracije” u kojem istražuje ključna obilježja, svojstva, objašnjava osnovnu ideju na kojoj se temelji demokracija, odnosno pretpostavke o prirodi društva u koje je demokracija ugrađena, najvažnije karakteristike, uslove potrebne za demokratsku održivost. te njihove temeljne koncepcije o političkim sposobnostima ljudskih bića i kako opravdavaju njihove poglede. (Held, 1990: 23) Held je, prije svega koristio historijski kriterij nastajanja modela u teoriji i praksi demokracije. Held objašnjava sam pojam modela, kao „termin koji se odnosi na teorijsku konstrukciju smišljenu da otkrije i objasni glavne elemente nekog demokratskog oblika te strukturu odnosa na kojoj je utemeljen. Modeli su, prema tome složene mreže koncepata i generalizacija o aspektima stvari - političkih, ekonomskih i socijalnih.” (Held, 1990: 22)

„Unutar povijesti sukoba tih stajališta vodi se bitka koja određuje hoće li demokracija značiti svojevrsnu narodnu vlast (oblik života u kojem su građani angažirani u samovladanju i samoupravljanju) ili pomoć u odlučivanju (sredstvo da se osigura legitimitet odlukama onih izabраниh na vlast za određeno razdoblje - zastupnika).” (Held, 1990: 19)

Demokraciju možemo da razumijemo samo ukoliko shvatimo kako je nastala i kako se razvijala. U tom smislu čini nam se da je opravdano govoriti o dva osnovna modela demokracije: o klasičnom modelu i savremenom modelu demokracije.

Held izlaže četiri klasična modela demokracije: klasična ideja demokracije u staroj Ateni; dva tipa liberalne demokracije (protektivna demokracija i razvojna demokracija), te marksistička koncepcija neposredne demokracije. Teoretičar smatra da postoji još nekoliko različitih ideja, ali one su uglavnom neka vrsta modifikacije ili kombinacije tih modela. (Held, 1990: 20).

Held u savremene modele demokracije svrstava tehnokratski model, odnosno kompetitivnu elitističku demokraciju, korporativistički model demokracije, pravnu demokraciju i participativnu demokraciju. Held je naglasio da se određenje interpretacije ne može smatrati jedino ispravnim ili konačnim razumijevanjem neke pojave; smisao te pojave ostaje uvijek otvoren budućim tumačenjima iz nove perspektive. Interpretacije su, stoga, uvijek otvorene osporavanju. Heldov pristup utvrđivanju „modela demokracije” uključuje dijelom i razmatranje ne samo o tome šta je demokracija bila i jest, nego i o tome šta bi mogla biti. (Held, 1990: 23-24)

III.2. Klasični modeli

III.2.1. Atenska demokracija: klasična ideja demokracije u staroj Ateni

Ideja da obični ljudi imaju pravo da se čuju pri donošenju odluka koje se tiču njihovih života pojavljivala se u mnogo različitih društava u historiji. Atena je u petom i četvrtom stoljeću prije nove ere¹ dostigla klasični institucionalni oblik (Beetham, Boyle, 1995.). Prema Dahlu pojavljuje se kao najmoćniji grad-država (polis) u Grčkoj.² (Dahl, 2000: 18)

Metodološki pristup problemu polisa kao zajednice može se shvatiti samo u perspektivi njegovog političkog razvoja kao demokracije. Ona je, bez sumnje, i pored svih kolebanja i reakcija, predominantni državni oblik helenskog svijeta. I tek s njom ideja zajednice dobija svoj puni smisao i svoj značaj. Riječ demokraciju preuzima nova teorija države. Inače je, općenitije i običajnije, njeno ime isonomija, kao oznaka ravnopravnosti građana. Time se indicira bitna značajka istinske zajednice: jednakost građana. (Smailagić, 1970: 34). Političke promjene zbivale su se u geografski i socijalno omeđenim zajednicama od nekoliko hiljada ljudi koji su živjeli prilično blisko ili unutar jednog gradskog središta ili u njegovom seoskom okruženju. Važno je naglasiti da je sticanje nastanka ekonomskog i vojno nezavisnog građanstva u kontekstu relativno malih i kompaktnih zajednica odnjegovao demokratski režim života. (Held, 1990: 29) U tim zajednicama, razvilo se građanstvo (demos) koje se sastojalo od odraslih muškaraca isključivo atenskog podrijetla. (Held, 1990: 31) Politička prava³ imao je svaki deseti stanovnik Atene. Stanovništvo svih teritorija, kojima su Atenjani vladali, brojilo je 10-15 miliona. Robovi, žene, saveznici i meteci nisu u Ateni imali političkih prava. (Paus, 1957: 91-92)

Periklo opisuje zajednicu u kojoj „svi građani mogu, a doista i trebaju učestvovati u stvaranju i održavanju zajedničkog života.” Formalno, za učestvovanje u javnom životu građani nisu imali prepreka zasnovanih na položaju ili bogatstvu. (Held, 1990: 30) Samo u toj zajednici polis građani su mogli ostvariti sebe i živjeti časno, jer su se u političkom životu stapale etika i politika. (Held, 1990: 31). Atensku demokratiju oblikovala je i održavala posebna struktura pripadnosti, koje su u velikoj mjeri određivale opažanje, volju i potrebe građana. (Majer, K., 2010: 237) U polis građanin je imao prava i obaveze, ali ta prava nisu bila atribut privatne osobe, a te obaveze nije nametala država zadužena za održavanje okvira kojim se štite privatni ciljevi pojedinaca. (V. Sabine, 1963, 16-17, prema Held, 1990: 31) Dakle, možemo reći da su prava i obaveze građanina bili povezani s njegovim položajem, proizlazili su iz njegovog života kao građanina: bila su to javna prava i dužnosti. Demos je imao suverenu moć, to jest vrhovnu vlast da se angažuje u zakonodavnim i sudskim funkcijama. (Held, 1990: 30-31) Vrhovna vlast je pripadala

¹ V i IV stoljeće su periodi neprestane ustavno-političke krize. Tako, na primjer, u ustavnoj krizi Atene oko 411. godine pr. n.e. izredala se cijela serija režima: tradicionalna demokracija, ekstremna oligarhija, umjerena oligarhija, demokracija s regularnom eklesijom i buleom petstotine, pa opet tradicionalna demokracija. Naime, demokracija se afirmira i propagira na kranje rovitom tlu beskrajinih i okrutnih političkih borbi, koje prožimaju cjelokupnu političku historiju helenskog društva. Tek je nakon pada aristokracije (a borba je bila oštra i duga) započelo unutarnje vrenje. (Smailagić, 1970: 37). Važno je naglasiti da su se u Ateni kao demokratskoj republici desile naredne promjene: Solonove promjene, Pizistratova tiranija, Klisenove promjene, Efijaltove promjene i Periklove promjene. (Paus, 1957: 91-92)

² Čini se da se prva >demokratska< politička zajednica pojavila sredinom šestog stoljeća u Kiosu. (Held, 1990, 28). Ideja polisa kao zajednice, masa bitno egzistencijalno motivirana, ipak je, tokom razvoja, postala osnovno obilježje antičke političke svijesti, a naročito s razvojem i još više, raspadom demokracije. (Smailagić, 1970, 37)

³ Unatoč svojoj klasnoj ograničenosti, atenska je robovlasnička demokracija od golema povijesnog značenja, i potpuno je razumljivo, što se Periklo njome ponosio. Dok je u mnogim državama grčkim politička prava imalo par stotina građana, u Ateni ih je imalo nekoliko desetina hiljada. (Majer, K., 2010: 237)

narodnoj skupštini - eklesiji.⁴ Eklesiju su sazivali pritani. Oni su sastavljali dnevni red i dali ga izvjestiti. Između sebe su svakoga dana izdrebali⁵ jednog predsjednika, koji se zvao epistat pritana; on je toga dana predsjedao eklesiji i vijeću-bule. Kao predsjednik narodne skupštine, epistat pritana je -za jedan dan- bio prva osoba u atenskoj državi. (Paus, 1957: 107).

„Svi građani sastajali su se da raspravljaju, odlučuju i donose zakone. Načelo vlasti bilo je načelo određenog oblika života, izravnog sudjelovanja. Sam proces upravljanja zasnivao se na pravoj diskusiji, slobodnoj i nesputanoj raspravi koju je osiguravala isegoria-jednako pravo da se govori na suverenoj skupštini.“ (Finely, M.,1973, 18-19, prema Held, 1990: 31) Dakle, građanin Atine je imao jednako pravo da lično učestvuje u raspravama i glasa na skupštini o zakonima i politici društva, kao i da učestvuje u administraciji kao porotnik ili član upravnog vijeća, a čijem izboru i smjenjivanju je odlučivala većina. (Beetham, Boyle, 1995: 6)

Skupština je odlučivala o političkom angažmanu atenske države. Iako se uvijek težilo jednoglasnosti (homonoia) u uvjerenju da se tako problemi mogu rješavati pravno u općem interesu, jasno se priznavala mogućnost bitnih razlika u mišljenju i sukoba individualnih interesa. Ona jedva rješava pitanja. Skupština bi sastavljala na formalno glasanje s pravom većine (Larsen, 1948, prema Held, 1990: 34) Glasanje je bilo način da se jasno iskažu razlike u mišljenju, te proceduralni mehanizam, kojim se ozakonjivalo rješenje u hitnim stvarima. Vjerovatno su Grci i pronašli formalne glasačke postupke kako bi ozakonili odluke u konfliktnim situacijama. Ali ideal je i dalje ostajao konsenzus, te nije jasno je li većina pitanja uopće i bila stavljena na glasanje (V. Mansbridge, 1983, str. 13-14, prema Held, 1990: 34)

„Atensku demokraciju je obilježavala predanost načelu građanske vrline: odanost republikanskom gradu-državi i podređenost privatnog života javnim poslovima i zajedničkom dobru.“ (Held, 1990: 31)

Može se istaći da je Periklo (499-429. p.n.e.) bio veliki zagovornik demokratskog uređenja društva. Prema tome, naglašavao je potrebu da se brine o zajedničkom dobru. On kaže: “Nema ostvarenja vlastitog interesa bez brige o zajedničkom dobru.“ Pojedinaac koji kaže da ga interesuje samo vlastita dobit ali ne i politika, on se ima pravo smatrati beskorisnim, a ne građaninom, kaže Periklo. (Kešić, Civitas Bosne i Hercegovine, youtube) On atensku demokraciju smatra idealom kome bi svi trebalo da teže, budući da omogućava da isti ljudi u isti mah vrše domaće i javne poslove, starajući se „o životu države kao i o svom vlastitom“, i „shvatajući i uvažavajući samo ono što se tiče svih, bez obzira što se jedan bavi ovom, a drugi onom djelatnošću.“ (Radonjić, 2015: 11)

4 U nju je mogao doći svaki građanin, koji je navršio osamnaest godina. Popis građana – pripadnika skupštine- brižljivo se vodio i uspoređivao s općinskim popisima građana. (Paus, 1957: 106.) U rijetkim prilikama građanstvo se priznavalo i drugima, ali samo s odobrenjem Skupštine, ključnih tijela suvereniteta. (Held, 1990, 29) Ali ni svi punopravni građani nisu mogli dolaziti u narodnu skupštinu atensku, jer se u Periklovo doba sudjelovanje u njoj nije plaćalo; još su manje mogli u narodnu skupštinu dolaziti seljaci. Obično se u narodnoj skupštini sabralo 2-3 hiljade građana. (Paus, 1957: 92)

5 Ždrijeb je glavna metoda odabiranja građana za ostale javne dužnosti, pri čemu su građani imali priliku da budu izabrani. (Dahl, 2000: 18)

„Veliki grčki mislioci nisu nekritički prihvaćali demokratiju i praksu, koju je ona producirala u svojoj djelatnosti na prostorima, tj. gradovima i državama, koje su oni poznavali, naprotiv u njihovim djelima nalazimo najkritičnije ocjene o mogućnostima i ograničenjima demokratije.“ (Fočo, 2000:79)

Platon posebno ističe kako se narod rukovodi svojim porivom, osjećajima, predrasudama i poslovima. Umovi građana postaju toliko osjetljivi da im je i najmanji trag obuzdavanja i stege nepodnošljiv, dok u svojoj odlučnosti da nema gospodara, zanemaruju sve, kako pisane tako i nepisane zakone. Ova Platonova kritika je upozorenje na opasnosti od demokratske politike. (Platon, 1955, prema Held, 1990: 45) Grčki ideal i model uređenja države imao je velikog uticaja na državna /uređenja u srednjem i novom vijeku, ali i na socijalnu misao, koja je pratila društvene procese i čovjekove potrebe. Opći napredak u reformi i potrebi (promjene odnosa na društvenoj sceni doprinijeli su da se pojave razne teorije. (Fočo, 2000: 79)

III.2.2. Protektivna demokracija

U početku ovog poglavlja smo kazali da postoje dva tipa liberalne demokracije (protektivna demokracija i razvojna demokracija). Stoga, važno nam je spomenuti najznačajnija imena za razvoj ideje i prakse demokratije, a to su: Machiavelli, Thomas Hobbes, John Locke, Montesquieu, Rosseau, John Stuart Mill.

Dolaskom građanske demokracije i talasom demokratskih procesa, koji se šire u Evropi, mnoge se monarhije ukidaju i zamjenjuju republikama, ali ponegdje se one i zadržavaju. (Visković, n. d., str. 156, prema Fočo, 2000: 58) Najprije, važno nam je objasniti značenje pojma republika. Naime, republika (lat. res publica, engl. republic, njem. Republik, franc. republique). Latinski izraz označava stvar, opće dobro, stvar s kojom se ne može trgovati. M. T. Ciceron potvrđuje da je res publica (opće dobro) res populi (stvar puka). Sadržajno obuhvatajući normu koja tvori zajednicu, dobro kao njenu temeljnu vrijednost i proces njihovog ozbiljenja. (Prpić, Puhovski, Uzelac, 1990: 46). Pojam republika potiče iz antičkog Rima i često se koristi i u modernim oblicima organizacije vlasti i tipa poretka. U suštini, pojam republika iskazuje bit političke zajednice i njenu temeljnu vrijednost. (Fočo, 2000: 58). U novovjekovnoj političkoj teoriji pojam “država” obuhvata i sadržaj pojma “republika” u klasičnoj političkoj teoriji. (Prpić, Puhovski, Uzelac, 1990: 46).

„Ch. Montesquieu je razlikovao demokratsku republiku, u kojoj suverenost pripada cijelom narodu; i aristokratsku republiku, u kojoj je subjekt suverenosti samo dio naroda. S obzirom na uspostavljeni odnos izvršne i zakonodavne vlasti, postoje predsjedničke i parlamentarne forme republika.“ (Fočo, 2000: 58) „U Rimskoj republici moć je bila u rukama patricija. Dakle, postojala je aristokratska vlada. Vlada republike činila su dva konzula, Senat i magistrati. (Britanika, 2005, 157, prema Muratović, 2008: 23). Nakon žestokih borbi, demokratski princip je dobio na značenju, materijalno stanje i političko značenje siromašnijih građana (plebejaca) se popravilo, Narodna skupština je bez dokazivanja dobila moć. Pisani zakonik, Zakon dvanaest tablica (451.p.n.e.), postao je osnova rimskog privatnog prava. Polibije je hvalio rimski ustav kao spoj monarhije, demokratije i aristokratske republike.“(Muratović, 2008: 23). Rimskom državom su upravljala tri organa (Konzuli, Senat i narodna skupština). Zahvaljujući njima, gledajući pojedinačno, svi organi državne uprave su pravedno, pravilno uređeni i regulisani da čak ni Rimljanin sa potpunom

sigurnošću ne bi mogao reći da je rimsko uređenje aristokratsko, demokratsko ili monarhijsko. Naime, ako posmatramo samo konzulska ovlaštenja, čini nam se da je rimska država prava monarhija i kraljevina, usredsredimo li se na vlast Senata, izgleda kao aristokratska republika, a uzmemo li u razmatranje moć naroda, reći ćemo da je, nesumljivo, rimski ustav demokratski. (Ferjančić, Katić, 2003, 165, prema Muratović, 2008. 23). „Republika je demokratski tip vlasti u kojoj vladar dolazi na funkciju izborom od strane građana ili parlamenta. Mandat mu je vremenski ograničen, dok su njegovi postupci i aktivnosti podložni odgovornosti i parlamentu i građanima.“ (Fočo, 2000: 58)

Kako je na Zapadu nestao ideal aktivnog građanina je teško objasniti, ali nam je jasno da je homo politicus zamijenio homo credens. U takvom shvatanju svijeta nije bilo mjesta ideji države koja bi imala sličnosti s njenim modernim oblikom. Ne može se sa sigurnošću tvrditi da je uspon i širenje kršćanstva potisnuo ideju da bi ljudi mogli biti aktivni učesnici nekog političkog poretka, ali je kako kaže Held, neupitno to da je kršćansko shvatanje vrhovnog dobra bilo u podvrgavanju Božjoj volji, što je u suprotnosti s grčkom idejom polisa kao utjelovljenja političkog dobra. Preobrazba srednjovjekovnih pojmova o državi i politici duge su i komplikovane povijesne mijene.

Period renesanse je najavio razvoj naučne misli i antropocentričnu perspektivu. Značajni događaji su potakli nove načine razmišljanja o ispravnom obliku države, izdvajamo najznačajniju protestantsku reformaciju koja je postavila pitanje političke obavezanosti i pokornosti. (Held,1990: 51) Glavni poticaj preispitivanju povezanosti dešavanja sa političkim promjenama izazvane borbama između vjera i svjetskih sila. Na tragu otkrića izvan evropskog svijeta javila se sve veća svijest o raznolikosti socijalnih i političkih uredbi. Pomenuti poticaj je zbog toga u Evropi dobio dodatnu snagu. (v.Sigler, 1983, 53-62, prema Held, 1990: 52). Temelj Weberove teorije su stajališta uključena u duh kapitalizma izvedena iz religije. Kršćanstvo je općenito uticalo na učvršćenje takvog stajališta, ali osnovnu pogonsku snagu pomenutog razvoja omogućio je uticaj protestantizma, i to pogotovo jedne njegove vrste - puritanizam. Prvi kapitalisti bili su uglavnom puritanci i mnogi su bili pristaše kalvinizma. Weber je tvrdio da su neke kalvinističke doktrine izravni izvor duha kapitalizma. Jedna od takvih ideja bila je da su ljudi zapravo Božji instrumenti na ovome svijetu, koje je Svemogući stvorio kako bi imali svoj poziv, posao kojim će proslaviti postojanje Boga. (Giddens, 2007: 665)

Važno nam je spomenuti drugi aspekt kalvinizma, odnosno ideju predestinacije, prema kojoj su samo neki pojedinci, „izabrani“, predodređeni ući u Kraljevstvo nebesko. (Giddens, 2007: 665) Kršćansko poimanje polazi od načela pravednosti volje Božije, razlikujući nadvladavinu pravednosti kao Božiju osobinu (vezanu za milosrđe i ostvarivanje njegovih obećanja) od ljudske pravednosti, koja je po kršćanskom svjetonazoru nedostatna jer je sam čovjek ne postiže vlastitim djelima, nego je prima kao dar. (Fočo, 2000: 81)

Shvatanje pojedinca kao samog pred Bogom, suvremenim sućem svakog ponašanja, te odgovornim za tumačenje i provođenje Božije volje. (Platon,1955, 299, prema Held, 1990: 52). Prema Calvinovoj doktrini, ništa što osoba radi na ovome svijetu ne može promijeniti taj izbor izabranih, jer je Bog to predodredio. Međutim, takvo vjerovanje stvorilo je veliku nelagodu među njegovim sljedbenicima, pa je promijenjena time što je vjernicima omogućeno da prema određenim znakovima prepoznaju izabrane. (Giddens, 2007: 665)

Takvo shvatanje je pojedinca odvojila od neposredne „institucionalne podrške“ crkve i potakla individualnom agensu kao „gospodaru svoje sudbine.“ Pomenuto je ostavilo duboke i dinamične posljedice. (Platon, 1955, 299, prema Held, 1990: 52). Dakle, svemoćna crkvena organizacija, kao praktična refleksija na konkretni život i društveno uređenje, morala se povući u sferu privatnosti čovjekovog života i prepustiti primat političkom djelovanju organiziranja društva i uspostave sistema vlasti kao legitimnog nosioca ljudskih potreba. Tako se politika oslobodila crkvenog uticaja i sebe legitimirala kao predstavnika općedruštvenoga i javnog interesa.

U demokratskoj praksi nastaje podjela na prirodna prava koja čovjek ima kao individua i prava, koje mu kao ljudsko i civilizacijsko dostignuće dodjeljuje zajednica, kao univerzalno svojstvo stečeno u historiji ljudskog roda i iskustva egzistiranja ljudi u zajednici. Iz nastojanja da se realizuje pravednost nastale su i poznatije ugovorne teorije, odnosno teorije o ugovoru, koje su kasnije nadomještene ustavom kao konstitucionim aktom egzistiranja država. (Fočo, 2000: 81) Novo doba političkog promišljanja, obilježeno je dramatičnim događajima, kao što je engleska revolucija (1640-1688.), američka deklaracija nezavisnosti (1776) te francuska revolucija (1789). (Held, 1990: 52). Posljednje pomenute revolucije su imale utjecaj na utemeljenje demokratije. (Vlaisavljević, u Žene Ženama, 2009: 72)

Postoje dvije tradicije političke misli: „građanska humanistička” ili „klasična republikanska” tradicija. Nju predstavlja misao Nicoloa Machiavellia (1469-1527) koja se čvrsto naslanjala na političku teoriju antičkog svijeta i na europski poredak u nastajanju. Liberalna tradicija, među čijim su prvim predstavnicima bili Thomas Hobbes (1588-1679) i John Locke (1632-1704). Hobbes je označio zanimljivu tačku prijelaza između pristajanja uz apsolutističku državu i borbe liberalizma protiv tiranije. Značaj liberalizma je nastojanje da se nasuprot tiraniji i apsolutističkom sistemu podrže vrijednosti slobode izbora, razuma i tolerancije. (usp. Macpherson, 1966; dunn, 1979, Pateman, 1985, prema Held, 1990: 53). Liberalizam se počeo povezivati s doktrinom da pojedinac treba biti slobodan u ostvarivanju vlastitih težnji u vjerskim, ekonomskim i političkim stvarima. Liberalnim doktrinama, pojedinci se shvataju kao „slobodni i jednaki” s „prirodnim pravima” tj. neotuđivim pravima stečenim rođenjem.” Ti pojedinci su i dalje bili muškarci. (Held, 1990: 53).

„Problem s kojim se liberalna politička teorija suočila bilo je pitanje kako pomiriti koncept države kao neosobne, zakonski ograničene strukture moći s novim shvatanjem prava, obaveza i družnosti podanika. Dakle, u kakav odnos dovesti „suverenu državu” i „suvereni narod” koji je bio priznat kao legitimni izbor moći države. Veći dio liberalne i liberalno demokratske teorije suočio se s dilemom nalaženja ravnoteže između moći i prava, vlasti i zakona, prava i dužnosti.” (Held, 1990: 54).

Machiavelli je prvi teoretičar moderne države, koji je u dva svoja ključna teksta – *Vladar* i *Razgovori*, nastojao otkriti kako je moguće naći pravu ravnotežu između ovlasti države i ovlasti građanina. Tako da ovaj teoretičar proučavanjem klasične povijesti otkriva da su tri glavna konstitucionalna oblika vlasti – monarhija, aristokracija i demokracija – u sebi nestabilna i da naginju ciklusima kvarenja i izopačavanja. (Held, 1990: 55). Machiavelli smatra da monarhija nakon pozitivnog početnog razvoja teži izopačenju u tiraniju, aristokracija u oligarhiju, a demokracija u anarhiju, koja onda opet naginje preokretu u korist monarhije.“(Held, 1990: 55). Machiavelli je ukazivao na Atenu kao na primjer demokracije koja se izopačila zbog vlastite nesposobnosti da se zaštiti od „bahatosti gornje klase” i „raspuštenosti općinstva” (Razgovori, 110). Politički svijet bio je oduvijek svijet neprestane

mijene i potencijalnog kaosa. Ne postoji nikakav okvir za uređenje političkog života, što više upravo je dužnost politike da stvori red u svijetu. Machiavelli je shvaćao politiku kao borbu za sticanje, vršenje i očuvanje vlasti. (Held, 1990: 56). Machiavelli je naglašavao dva ključna institucionalna instrumenta kao kritična za ucepljenje vrline, virtu: održavanje religioznosti i provođenje zakona. „Zakon može učiniti da građani postanu dobri. (Held, 1990: 56). „Machiavelli je ciljeve države ili zajednice čvrsto postavio iznad ciljeva pojedinca, kako u unutrašnjim tako i u vanjskim poslovima; „državni razlozi „imali su prednost pred pravima pojedinaca.” (Held, 1990: 58).

U skladu s pomenutim, pojavio se „makijavelizam, u svom „popularnijem,„ suvremenom smislu: politika državištva i neumornog sticanja moći imala je prednost pred individualnim interesima i privatnom moralnošću. Slobodna država ovisi o snažnoj ekspanzionističkoj državi koja će osiguravati uslove njegovog postojanja. Dobra država bila je uglavnom sigurna i stabilna država. (Held, 1990: 58). Po mjerilima svog vremena bio je demokrat; to jest političku participaciju shvatao je šire od puke uključenosti bogatih ili plemenitih u javne poslove. Skupa sa starim grčkim demokratima, Machiavelli je htio da proces vlasti obuhvati obrtnike i trgovce. Narod ili građanstvo trebali su biti oni s nezavisnim sredstvima za koje se moglo očekivati da će imati interesa u javnim poslovima. Prema tome stranci, radnici, sluge i zavisni (žene i djeca) nemaju tog interesa. Građani su bili ljudi materijalno zainteresovani za državu, s „ulogom u zemlju,„ i nedovoljno lokalnog podrijetla. Javni poslovi bili su njihovi poslovi. Sloboda po njegovom shvaćanju ne podjeljuje pravo slobode govora, izražavanja, misli i udruživanja; to jest u njegovim rukama ona još ne obuhvata mnoge od onih elemenata koji su postali ključni za moderni liberalizam. (Held, 1990: 59).

U teoriji protektivne demokracije doprinjeli su najuticajniji engleski filozofi politike Thomas Hobbes i John Locke. Pomenuti filozofi su tvrdili da je cilj organizacije vlasti zaštita ljudskih prirodnih prava. (Hobbes, 1961, prema Held, 1990: 59). Debata o prirodi i dosegu monarhove moći bila je središnji element u formiranju engleskog liberalizma. U toj debati Thomas Hobbes (1588-1679), zauzima presudno mjesto.⁶

U Levijatenu, Hobbes je oslikao ljudska bića kao duboko sebična i koristoljubiva, uvijek u potrazi za jačim uživanjem i čvrstim položajem s kojeg će osiguravati svoje ciljeve. Interesni sukobi i borba za vlast određuju stanje čovjeka. Hobbes je naglašavao općenitu sklonost svekolikog čovječanstva, vječnu i neumornu žudnju, za sve većom moći, koja prestaje samo smrću. Hobbes je pisao u okruženju engleskog građanskog rata, želio je pokazati da dosljedna zaokupljenost koristoljubljem ne mora i ne treba voditi beskrajnom sukobu i ratovanju. Da bi to dokazao i pomoću toga utvrdio ispravan oblik države. (Held, 1990: 59-60).

Hobbesova polazna tačka političke filozofije je prirodno stanje, Prirodno stanje kod Hobbesa je poprilično depresivno zbog toga što je ono neprekidno stanje rata svih protiv svih te svako ima pravo postupati onako kako smatra da je dobro za njega. (Hobbes, 2004:

⁶ Doktrinu društvenog ugovora kao pretpostavke stvaranja države kakva čovjeku jedino odgovara, dopunjuju i obogaćuju ideje izložene u njegovom djelu Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države koju je napisao 1642., a izdano je 1651. godine, za koje mnogi autori kažu da su preteče modernog apsolutizma ili čak totalitarizma. (Hobbes, 2004: 196).

196). Hobbes nam otkriva neka pitanja koja se javljaju kad razmatramo odnos pojedinca i države. U prirodnom stanju pojedinac otkriva da je život osamljen, bijedan, odvratn, brutalan i kratak; da bi se prema tome izbjeglo zlo, Hobbes naglašava da je potrebno poštovati stanovita prirodna pravila ili zakone.

U tom stanju nema pravde ili nepravde jer nema ni uspostavljenih zakona. Ipak, kaže Hobbes, po prirodnom zakonu, ljudi teže miru, ali ne mogu ga postići jer ne postoji nikakva zajednička vlast koja bi upravljala njima, stoga oni međusobno sklapaju društveni ugovor i osnivaju državu. Postoji potreba da se ljudi udruže. A to jeste u tome što Hobbes ugovorom daje apsolutnu vlast vladaru, Hobbes se zalagao za apsolutnu vlast. (Hobbes, 2004, 196).

Hobbes smatra da su ljudi skloniji nadmetanju nego druženju. Smatra takođe da su čovjeku dok se nalazi u prirodnom stanju nepoznati pojmovi prava i nepravda, pravde i nepravde, a da jedini „zakon” za koji on zna i koji uvažava jeste zakon nema vlasti osim od Boga”, u tvrdnji da „nema Boga osim od vlasti traganja za sopstvenom korišću.“ (Radonjić, 2010: 213) Hobbes za te zakone kaže da su već jednostavno sažeti, shvatljivi čak i onome najmanjih sposobnosti, a to je: Ne čini drugome ono što ne želiš da drugi čine tebi. (Leviathan, gl. 14. I 15, prema Held, 1990: 60).

Sporazum među ljudima kojima se osigurava uređenje njihovih života nužan je, ali, čini se, nedostižan cilj. Hobbes kaže „ako se pojedinci odreknu svojih prava prenoseći ih na neki jaki autoritet koji ih može prisiliti da drže svoja obećanja i pogodbe, onda je moguće oblikovati djelotvornu i zakonitu privatnu i javnu sferu, društvo i državu. U tom smislu bitan je ugovor među pojedincima: društveni ugovor. On se sastoji u tome da pojedinci svoje pravo na samoupravu predaju jednom jedinstvenom autoritetu koji je time ovlašten djelovati u njihovo ime pod uslovom da i svaki drugi pojedinac učini to isto. Iz toga proizlazi jedinstveni odnos vlasti: odnos suverena prema podaniku. Stvorena je jedinstvena politička moć: vršenje suverene vlasti ili suverenitet, ovlaštena (time i punopravna) upotreba moći po osobi ili tijelu koje je uspostavljeno kao suvereno (v. Benn 1955, Peters, 1956, prema Held, 1990: 59).

Kod Hobbesa, nakon predavanja vlasti vrhovnom vladaru što se obavlja putem ugovora među ljudima niti jedna osoba nema ni u kojem slučaju pravo da se usprotivi odluci vladara ili mu pokuša oduzeti moć. To je jedan od najgorih zločina koji jedan podanik može učiniti jer se izravno upliće u apsolutnu moć vladara. Kod Hobbesa ugovorom vladar postaje apsolutan, a zakonodavna vlast ima svoje zadatke, ovlasti i ograničenja. U slučaju da zakonodavna vlast ne obavlja svoje zadatke ili prekorači svoje ovlasti, narod ima pravo pobuniti se i izabrati novu vlast. Postoji razlika između zakona i prava: Jer, pravo je sloboda, naime ona sloboda koju daje građanski zakon, građanski zakon je obaveza i on nam oduzima slobodu koju nam je dao prirodni zakon. Tu razliku dalje detaljnije pojašnjava: Priroda je dala pravo svakome da se osigura vlastitim snagama, i da napadne sumnjivog komšiju tako da ga preduhitri. No, građanski zakon oduzima tu slobodu u svim slučajevima gdje se može sigurno osloniti na zaštitu prema zakonu. Utoliko se lex i jus razlikuju kao obaveza i sloboda. (Hobbes, 2004: 196-197).

Važno je Hobbesovo mišljenje da suverenitet mora biti samoobnavljajući, nepodijeljen i konačno apsolutan, ali da je uspostavljen autoritetom što ga podjeljuje narod. Suvereno

pravo zapovijedanja i podanikova dužnost poslušnosti rezultat su pristanka, uslova s kojima bi se pojedinci složili da je društveni ugovor stvarno i bio sklopljen.

„Held govori „iako u Hobbesovoj koncepciji države ima malo što bismo danas nazvali reprezentativnim, on zapravo tvrdi da preko suverena vlada narod. Suveren je njihov zastupnik: Množina ljudi postaje jednom osobom, ako ih zastupa jedan čovjek ili ta jedna osoba. Pluralitet glasova i interesa može u osobi suverena postati jednom voljom, smatra Hobbes da govoriti o suverenoj državi pretpostavlja takvo jedinstvo. Pozicija suverena se poklapa sa svima onima koji argumentiraju važnost vlasti uz pristanak, a odbacuju zahtjeva za božanskim pravom kraljeva i autoritet tradicije općenito.” (v. Peters, 1956, prema Held, 1990: 59). Hobbesov stav nalazimo na početku modernog zanimanja za potrebu da se utvrdi kako sloboda pojedinaca, tako i dovoljna moć države koja će osigurati društveni i politički poredak. On predstavlja odlučan doprinos oblikovanju liberalne tradicije. Njegov prilog spaja u sebi duboko liberalne i neliberalne elemente. Liberalan je zbog toga što je Hobbesa zanimalo da utvrdi najbolje okolnosti u kojima će čovjekova priroda naći svoj izraz, da objasni ili izvede najprikladniji oblik društva i države pozivajući se na svijet slobodnih i jednakih pojedinaca, te da na novi način naglasi važnost pristanka u sklapanju ugovora ili pogodbe, ne samo zbog uređenja i osiguranja određene mjere nezavisnosti ljudskih poslova i društvenog izbora, nego i da legitimira, to jest opravda takvo uređenje. S druge je strane, pak, Hobbesov stav sasvim neliberalan. Njegovi politički zaključci naglašavaju nužnost praktično svemoćne države koja stvara zakone i osigurava uvjete društvenog i političkog života. (Held, 1990: 61-62).

„Osnovna primjedba Johna Lockeja na Hobbesovu tezu da pojedinci mogu pronaći miran i udoban zajednički život samo ako njima vlada diktat jednog nedjeljivog suverena, anticipirala je cijelu tradiciju protektivne demokracije.” Locke je za takav tip argumentiranja rekao: „To znači misliti da su ljudi tako glupi te se brinu izbjeci zla što im ga mogu nanijeti tvorovi i lisice, ali su zadovoljni, štoviše drže to sigurnošću, ako ih proždiru lavovi” (Locke, Two Treatises of Government, str. 372, odl. 93, prema Held, 1990: 62). Locke je odobravao revoluciju i nagodbu iz 1688. u Engleskoj, kojom su nametnuta ustanovljena ustavna ograničenja autoritetu krune. Locke je odbacivao tu zamisao velike države, nadmoćne u svakoj sferi. Locke smatra da institucija vlasti može i treba biti shvaćena kao instrument za odbranu života, slobode i imetka svojih građana; to jest *raison d’être* vlasti je zaštita prava pojedinaca iako su postavljena Božijom voljom i osigurana zakonom. (v. Dunn, 1969, 3. dio, prema Held, 1990: 62) Locke je poput Hobbesa mislio da ustanovljenje političkog svijeta proizlazi iz prethodnog postojanja pojedinaca kojima su dana prirodna prava. Zaokupljalo ga je kakav oblik treba imati legitimna vlast i koji su uslovi za mir, sigurnost i slobodu. Ali način na koji je Locke mislio o tim stvarima znatno se razlikovao od Hobbesa.

U drugom od Dva traktata o vlasti (prvi put objavljenima 1690.) Locke tvrdi da se pojedinci izvorno nalaze u prirodnom stanju, u stanju savršene slobode da određuju svoje djelovanje i da svojim vlasništvom i osobom raspolazu kako nalaze za shodno, u granicama prirodnog zakona, a da ne pitaju za dopuštenje ili da ovise o volji bilo kojeg drugog čovjeka (Two Treatises, str. 309, odl. 4. prema Held, 1990: 63). Pomenuto prirodno stanje je osnovni oblik ljudskog udruživanja, odnosno, stanje slobode, ali ne i stanje raspuštenosti. Pojedinci su vezani dužnošću prema Bogu i upravljaju samo po prirodnom zakonu. „Taj prirodni zakon određuje osnovna načela moralnosti: pojedinci ne smiju dizati ruku na vlastiti život, moraju nastojati sačuvati jedan drugog i ne smiju jedan drugome povrijediti slobodu. Taj se zakon

može shvatiti ljudskim razumom, ali on je djelo Boga, beskrajno mudrog Tvorca.” (Two Treatises, str. 311, odl. 6, prema Held, 1990: 63). Unutar prirodnog stanja ljudi su slobodni i jednaki jer ih pamet osposobljava za razumnost, za pokoravanje zakonu prirode i oni uživaju prirodna prava. “Pravo upravljanja vlastitim poslovima i provođenja zakona prirode protiv prekršitelja pretpostavljeno je upravo kao i obaveza poštovanja prava drugih. Pojedinci imaju pravo raspolagati vlastitim radom i posjedovati vlasništvo. Pravo na vlasništvo je pravo na život, slobodu i imetak.” (Two Treatises, str. 395, odl. 123, prema Held, 1990: 63).

Prema Lockeu, prirodni zakon osigurava da prirodno stanje ne bude stanje rata. (Two Treatises, 316-317, odl. 13, prema Held, 1990: 63). Vlasništvo prethodi i društvu i državi, a teškoća njegova regulisanja je glavni razlog koji primorava jednako slobodne ljude da uspostave i društvo i državu. Stoga, lijek za neprilike i smetnje prirodnog stanja je sporazum ili ugovor koji će stvoriti nezavisno društvo, a zatim političko društvo ili vlast. (Two Treatises, 372 - 376, odl. 94-97; v. Laslett, 1963, prema Held, 1990: 63 - 64).

Locke je mišljenja da formiranje države ne ukazuje na prijenos svih podaničkih prava na državu (Two Treatises, of Government, 402-403, odl. 135. i str. 412-413, odl. 149. u Held, 1990: 64). Pravo stvaranja i provođenja zakona (legislativno i egzekutivno pravo) prenosi, ali cijeli prenos je uslovljen time da se država pridržava svoje bitne svrhe: očuvanja života, slobode i imetka. Suverenitet odnosno suverena vlast, ostaje u krajnjoj liniji u narodu. Zakonodavno tijelo je agent naroda koji donosi propise u skladu s prirodnim zakonom, a izvršna vlast (uz koju Locke vezuje i sudsku) provodi zakonski sistem. To razdvajanje vlasti bilo je važno zbog toga što „može biti i preveliko iskušenje za ljudsku slabost, sklonu da prigrabi vlast, da iste osobe koje imaju moć da donose zakone imaju u svojim rukama i moć da ih provode, čime se mogu izuzeti od poslušnosti zakonima koje su stvorili, te uskladiti zakon, kako u donošenju tako i u provođenju, sa svojom privatnom koristi, pa time doći i do različitog interesa od ostale zajednice, suprotnog svrsi društva i vlasti.” (Two Treatises, of Government, str. 410, odl. 143. prema Held, 1990: 64).

Stoga integritet i vrhovni ciljevi društva zahtijevaju ustavnu državu u kojoj je javna moć zakonski podijeljena i ograničena. Locke vjeruje u poželjnost ustavne monarhije koja bi držala izvršnu vlast i parlamentarne skupštine koja bi imala zakonodavna prava, iako nije mišljenja da je to jedini oblik što ga vlast može poprimiti, zbog toga su njegovi pogledi kompatibilni s nizom drugih koncepcija o političkim ustanovama. Međutim, Locke misli kako je aktivni pristanak pojedinaca ključan samo u početnom uvođenju legitimne države. Nakon toga pristanak bi trebao slijediti iz većinskih odluka narodnih zastupnika tako dugo dok oni, kao povjerenici onih kojima se vlada, održavaju izvorni ugovor i njegove pogodbe koje jamče život, slobodu i imetak (v. Lukes, 1973, str. 80-81 i Dunn, 1980, str.36-37 za cjelovitu raspravu o pitanjima, prema Held, 1990: 4-65).

Politička aktivnost za Lockeja je instrumentalna; ona osigurava okvir ili uslove slobode, tako da se privatni ciljevi pojedinaca mogu zadovoljiti u civilnom društvu. Za stvaranje političke zajednice ili vlasti, pojedinci moraju ponijeti teret kako bi osigurali svoje ciljeve. Stoga, se pripadnost nekoj političkoj zajednici, to jest građanstvu, nameće pojedincu prava i odgovornosti, dužnosti i ovlasti, i ograničenja i slobode. Najznačajniji i najradikalniji stav, pomogao je uvođenju jednog od najbitnijih načela modernog europskog liberalizma, to jest da država postoji zato da osigurava prava i slobode građana koji su, najbolji prosuditelj svojih vlastitih interesa, te u skladu s tim država mora biti ograničena u svom doseg i

obuzdana u svojoj praksi, kako bi osigurala maksimalno moguću slobodu svakog građanina.⁷ Anticipirajući ključne aspekte britanske vlasti kako se razvijala u devetnaestom i početkom dvadesetog stoljeća, te bitne postulate moderne predstavničke države. „Locke nije predviđao mnoge životno važne komponente demokratske predstavničke vlasti, kao, naprimjer, konkurentske stranke, stranačku vlast i postojanje političkih sloboda bez obzira na klasu, pol, boju kože i vjeru” (usp. Laslett, 1963, str. 123, prema Held, 1990: 65) Locke smatra da nije uslov legitimne vlasti, ili vlasti uz pristanak, da se u redovnom vremenskom razmaku održavaju izbori za zakonodavnu skupštinu, ni opće pravo glasa.

Politička vlast se održava povjerenjem naroda i za narod, ali propušta specificirati koga to treba ubrajati u narod i uz koje se uslove povjerenje dijeli. Locke nije mislio da bi takvu vlast sami građani mogli provoditi, u nekom neposrednom ili samoupravljanjem. Spomenuli smo da je Locke bio jedan od prvih velikih pobornika liberalizma, stoga njegovo je djelo potaklo razvoj kako liberalne tako i demokratske vlasti (onoga što bismo mogli danas nazvati protektivnu varijantu liberalne demokracije). (usp. Dunn, 1980, str. 53-77, prema Held, 1990: 66). Held kaže da Locke, ipak, ne možemo smatrati demokratom.

Held kaže da je Locke unaprijedio promišljanje o načelima vlasti, ali da je francuski filozof i teoretičar politike Charles Louis de Secondat – baron de Montesquieu (1689-1755) mnogo bolje razumio institucijske inovacije nužne da se ostvari ponovno oblikovana, reformirana predstavnička vlast. Bio je sljedbenik Locke, zagovornik onoga što je držao izrazito engleskim pojmovima slobode, tolerancije i umjerenosti, za koje je tvrdio da su divno izraženi u samom engleskom ustavu: ogledalo slobode U kontekstu naglašenog nezadovoljstva s apsolutističkom vlašću (onom Louisa XVI), zanimalo ga je kako osigurati predstavnički režim posvećen slobodi i sposoban da na najmanju svede korupciju i neprihvatljivi monopol na privilegije. Montesquieu je znatnu energiju posvetio upravo tom pitanju državne vlasti ili o načinima na koje bi trebalo organizirati javnu moć. Analizirao je mnogo uslova slobode, ali onaj najzanimljiviji bavi se time kako ustavom postaviti nepovrediva ograničenja akciji države. Montesquieu je zagovarao ustavnu vladavinu kao središnji mehanizam koji garantira pravo (punoljetnog, muškog, posjedničkog) pojedinca. Njegovi spisi su unaprijedili zamisao o ustavnoj državi koja čuva red i zakon kod kuće i pruža zaštitu od agresije izvana. On razvija argumentaciju koja je usmjerena na depersonalizaciju strukture moći države, tako da bude manje osjetljiva na zloupotrebu od pojedinaca i skupina. (Held, 1990: 66-67).

„Država mora organizirati zastupljenost interesa različitih moćnih grupacija to jest ona mora biti mješoviti režim koji uravnotežuje položaj monarhije, aristokracije i naroda.“ Montesquieu smatra da će bez takve zastupljenosti zakon uvijek biti naklonjen posebnim interesima, uprava će stagnirati, a politički poredak na drugi rok postati ranjiv. Po njegovom gledištu aristokracija je bila bitna za efikasno održavanje ravnoteže između monarhije i naroda, jer i monarhija i narod, ostavljeni sami sebi, naginju despotizmu. Ali sloboda pojedinca i smirena vlast ovise o konkretnom ugovoru protiv nasilja. (Held, 1990: 68).

⁷ Lockeovi stavovi su položili temelje razvoju liberalizma i utrljali put tradiciji narodne zastupničke vlasti. U usporedbi s Hobbesom, Lockeov utjecaj na svijet praktične politike bio je znatan. Lockeovi spisi upućuju na važnost osiguranja prava pojedinaca, na narodni suverenitet, vladavinu većine, podjelu vlasti u državi, na ustavnu monarhiju i predstavnički parlamentarni sistem. (Held, 1990: 65)

„Iskustvo nam pokazuje da svaki čovjek koji ima moć teži da svoju vlast protegne do krajnjih granica... Kako bi se spriječila ta zloupotreba, nužno je po samoj prirodi stvari da moć nadzire druga moć. Vlast se može ustanoviti tako da nijedan čovjek ne bude prisiljen činiti stvari na koje ga zakon ne obavezuje, niti ga se može primorati da odustaje od stvari koje mu zakon dopušta.”(Duh zakona, str. 69, prema Held, 1990: 68).

Institucionalizirao je razdvajanje vlasti i pružio forum u kojem se takmičarske skupine i frakcije unutar države sukobljavaju, Montesquieu je mišljenja da je otkrio najpraktičniju i najvrijedniju politički propis za moderni svijet: svijet ispravno podijeljen u javnu sferu državne politike koju vode muškarci, s jedne strane, te na privatnu sferu ekonomije, porodičnog života, žena i djece, s druge strane. Unatoč Montesquieovoj obrani važnih institucionalnih inovacija, on je formalno razriješio dilemu ravnoteže odnosa između države i društva u prilog prvoj; to jest u prilog zakonotvorcima. Po demokratskim shvatanjima taj bi stav bio prihvatljiviji kad bi zakonotvorci bili odgovorni narodu.

Held je mišljenja da je Hobbes bio teoretičar par excellence koji je sistemski polazio od pretpostavke klasične demokracije. On ističe da je samo jaka protektivna država mogla adekvatno umanjiti opasnosti kojim se izlagao građanin prepušten sam sebi.

„Zaštita slobode zahtijeva oblik političke jednakosti svih zrelih pojedinaca, formalno jednaku ovlast zaštite svojih interesa pred samovoljnim aktom bilo države, bilo svojih sugrađana”. Sve dok se to shvatanje nije sistemski razvilo, teorija protektivne demokracije nije se u potpunosti izrazila. Stoga, mnogi bitni elementi pomenute teorije nalaze svoje izvorište i najjezgrovitiju analizu u političkim spisima sedamnaestog i osamnaestog stoljeća. (Held, 1990: 70-71).

U daljnjem poglavlju fokusirati ćemo se na klasične teze protektivne demokracije: na političku filozofiju jednog od ključnih arhitekata američkog ustava, Jamesa Madisona (1751-1836), te na poglede dvojice ključnih predstavnika engleskog liberalizma. devetnaestog stoljeća – Jeremy Benthama (1748-1832) i Jamesa Milla (1773-1836).

„Protektivna teorija liberalne demokracije doživjela svoju najvažniju elaboraciju: upravljači moraju odgovarati onima kojima upravljaju kroz političke mehanizme (između ostalog; tajno glasovanje, redovni izbori, konkurencija među potencijalnim kandidatima) koji građanima pružaju zadovoljavajuće načine izbora, autorizacije i kontrole političkih odluka” (Held, 1990. v 71-72). Protektivna teorija demokracije je dobila svoje najjasnije objašnjenje (v. Macpherson, 1977, gl. 2, prema Held, 1990: 77). Bentham i Mill smatraju da je liberalna demokracija bila povezana s političkim aparatom koji osigurava da upravljači budu odgovorni onima kojima se upravlja. „Samo demokratskom vlašću može se stvoriti zadovoljavajuće sredstvo za donošenje političkih odluka javnom interesu, to jest interesima mase pojedinaca,” Bentham kaže: „Demokracija... ima svoj karakteristični cilj i učinak... da svoje pripadnike osigura od ugnjetavanja i pljačke onih funkcionara koje je sama izabrala da je brane.” (Benham, Constitucional Code, knj. I, str.47, prema Held, 1990: 77).

Bentham, Mill i utilitaristi, pružili su nam najjasnije opravdanje za liberalnu demokratsku državu, koja osigurava nužne uslove u kojima će pojedinci slijediti svoje interese, bez izloženosti arbitrarnom uplitanju politike, učestvovati slobodno u ekonomskim transakcijama, razmjenjivati rad i dobra na tržištu, te privatno prisvajati sredstva. Te ideje bile su srž engleskog liberalizma devetnaestog stoljeća: „država je trebala imati ulogu arbitrnog suca, a pojedinci su, prema pravilima ekonomske utakmice i slobodne razmjene,

u civilnom društvu slijedili svoje interese. Periodični izbori, ukidanje ovlasti monarhije, podjela vlasti u državi plus slobodno tržište, dovest će do najveće koristi za sve građane. Slobodno tržište i slobodno glasanje bili su uslovi sine qua non.” Ključna pretpostavka je bila da se kolektivno dobro može ispravno ostvariti u mnogim područjima života samo ako pojedinci uzajamno učestvuju u konkurentskoj razmjeni, te za svojim interesom idu uz minimalno miješanje države.

Karakteristično, ta je postavka imala i svoju drugu stranu. U vezi sa zagovaranjem minimalne države, koje su doseg i moć trebali biti strogo ograničeni, postojalo je, zapravo, snažno pristajanje uz stanovite tipove državne intervencije, kao naprimjer u suzbijanju neposlušnog ponašanja bilo pojedinaca, bilo skupina ili klasa (v. Mill, Prisons and prison discipline). Zatvorski sistem postao je funkcijom tog novog doba. Donošenje i provođenje zakona te stvaranje politike i ustanova bilo je legitimno u mjeri u kojoj je pažljivom računom doprinosilo postizanju najvećoj sreći za najveći broj ljudi; to jest, u mjeri u kojoj je podupiralo načelo korisnosti, što je po mišljenju Benthama i Milla bio jedini znanstveno obranjivi kriterij javnog dobra. (Held, 1990: 78). Stoga, vlast treba težiti ostvarenju pomoćnih ciljeva pribavljanju sredstava za život, stvaranju obilja, zaštiti jednakosti i očuvanju sigurnosti (v. Bentham, Principles of the Civil Code, prema Held, 1990: 78-79) „Demokracija postaje sredstvo za unapređivanje tih ciljeva, a ne cilj kao takav za kultiviranje i razvoj svih ljudi. Benthamovi i Millovi pogledi, kao takvi, zajedno s cijelom tradicijom protektivne demokracije, predstavljaju vrlo parcijalan oblik teorije demokracije.” (v. Pateman, 1970, gl. 1, prema Held, 1990: 80)

Politika se smatra izdvojenom i zasebnom sferom društva, sferom po strani od ekonomskog, kulturnog i obiteljskog života. U liberalnoj tradiciji politika iznad svega znači upravnu aktivnost i ustanove. Krajnja posljedica toga jest da se pitanja koja se, naprimjer, tiču organizacije ekonomije ili nasilja nad ženama (silovanje) smatraju nepolitičkima i ishodom slobodnih privatnih ugovora u civilnom društvu, a ne javnim pitanjima i stvarima države.⁸ (v. Pateman, 1983, prema Held, 1990: 80).

III.2.3. Razvojna demokracija

Jasno je, da su pomenuti teoretičari imali velik uticaj na razvoj teorije o demokraciji. Razvojna demokracija ima dva smjera, radikalni i liberalni. Važno je istaći da razvojna demokracija naglašava neophodnost demokratskih institucija u stvaranju aktivnog građanstva. Ističe se da svi trebaju uživati jednaku slobodu i pouzdanost u procesu kolektivnog razvoja, te građani također trebaju uživati ekonomsku i političku jednakost s ciljem kako niko ne bi vladao drugime. (Held, 1990: 89). John Stuart Mill se zalagao za predstavničku vlast i snažnu demokraciju kao protutežu opasnostima intervencionističke države. Held smatra da Mill povlači razliku između demokracije i birokracije: demokracija

⁸ To je vrlo restriktivan pogled, koji će kasnije biti odbačen. Unatoč tome, liberalna ideja protektivne demokracije imala je duboki učinak. Liberalna ideja političke jednakosti kao nužnog uvjeta slobode formalno jednaka mogućnost građana da zaštite vlastiti interes sadrži implicitno egalitarni ideal s uznemirujućim posljedicama za liberalni poredak. (Held, 1990: 80).

bi se mogla suprotstaviti birokraciji. Mill je bio veliki zagovornik demokracije, a izuzetnu važnost mu je predstavljala individualna sloboda. Njegove ideje su velikim dijelom odredile smjer moderne liberalnodemokratske misli.⁹(Held, 1990: 102).

Pored velikih problema što postavlja geografske i fizičke granice mjesta, brojnost građana i vremena sastajanja ljudi te granice teško je savladati i u maloj zajednici, a u velikoj se uopće ne mogu svladati. Problemi koje postavlja koordinacija i regulacija u nekoj gusto napućenoj zemlji su nesavladivo složeni za svaki klasični sistem neposredne demokracije. (Considerations, str. 175-176, 179-180, prema Held, 103). Stoga, kada vlast pripada svim građanima, postoji trajna opasnost da će one najsposobnije i najmudrije zaglušiti nedostatak znanja, vještine i iskustva većine. Većini se može polako suprotstaviti tek iskustvom u javnim poslovima (glasanju, sudskoj službi, širokoj uključenosti u lokalnu upravu), ali samo do mjere „idealno najbolja politička zajednica” u modernim uslovima obuhvaća predstavnički demokratski sistem, u kojem narod “svoju vrhovnu vladajuću moć obavlja preko zastupnika što ih periodički sam izabire.“ (Considerations, str. 228, u Held, 103). „Predstavnički sistem, zajedno sa slobodom govora, tiska i okupljanja, ima prednosti: on pruža mehanizam kojim se na centralnu vlast može paziti i nadzirati; uspostavlja formu (parlament) koji djeluje poput čuvara slobode i kao središte razumnosti i rasprave; izbornim nadmetanjem angažira rukovodilačke vrline i intelekta za maksimalnu dobrobit svih.” (Considerations, 195, 239-240, prema Held, 103). Iako je bio svjestan mana predstavničke demokracije, Mill je mišljenja da ne postoji poželjna alternativa predstavničkoj demokraciji. Nažalost, učesće u političkom životu postaje neizbježno ograničeno u velikim složenim i gusto napućenim društvima. Mill je malo vjerovao u prosuđivanje izbornog tijela i izabranih, tvrdeći kako je opće pravo glasa bitno, ali se trudio da preporuči složeni sistem višestrukog glasanja, tako da mase, radnički slojevi, demokracija, ne dođu u priliku da politički poredak podvrgnu onome što je on svrstavao jednostavno pod neukost. (Held, 1990: 103 - 104)

„Parlament treba imenovati pojedince za izvršne funkcije; on mora služiti kao središnji forum za artikulaciju potreba i zahtjeva te za vođnje rasprave i kritike; on treba djelovati kao konačna potvrda nacionalnog odobravanja ili prihvatanja, ali se ne bi trebao baviti zakonskim pojedinostima ili nacrtima, jer na tom području nema kompetencije.“

Mill je mišljenja da predstavnička demokracija može spojiti odgovornost s profesionalnošću i stručnošću, može spojiti prednosti birokratskog upravljanja bez njegovih nedostataka . (Considerations, 246-247, prema Held, 104) „Mill je cijenio kako demokraciju tako i stručno upravljanje, i čvrsto je vjerovao da jedno uvjetuje drugo: nijedno se ne da postići samo. A smatrao je da je postizanje ravnoteže među njima jedno od najtežih, najzamršenijih i najbitnijih pitanja u umijeću vladanja.“(On Liberty, 168, prema Held, 105).

Mill je ispravne granice državne akcije nastojao jasno specificirati pomoću načela slobode pojedinca: samozaštita je isključivi cilj koji ovlašćuje uplitanje u slobodu djelovanja. Aktivnost države treba biti sužena djelokruga i ograničene prakse kako bi osigurala najveću moguću slobodu svakom građaninu. Ona se može osigurati predstavničkom demokracijom,

⁹ Pojam samoupravljanja ili upravljanja pomoću otvorenih sastanaka Mill je smatrao, u skladu s cijelom liberalnom tradicijom, čistom ludošću za svaku zajednicu veću od pojedinog malog grada. „Veliki broj ljudi ne može sudjelovati ni u kojem javnom poslu, osim u nekim nevažnim dijelovima“ (Considerations on Representative Government, str. 217-218).

udruženom s političkom ekonomijom slobodnog tržišta. U spisu O slobodi, Mill je za doktrinu laissez-fairea govorio da počiva na jednako čvrstim temeljima kao i načelo slobode. Mill je zapravo išao tako daleko da preporuči kako bi parlament trebao imati samo pravo veta na zakone što ih predlaže i zacrtava neizabrani odbor stručnjaka. (Held, 1990: 105). Prema Millu, sloboda i demokracija stvaraju mogućnost ljudske vrsnoće. Predstavnička vlast nužna je za zaštitu i unapređenje kako slobode, tako i razuma. Sistem predstavničke demokracije čini da je vlast odgovorna građanstvu te stvara mudrijeg građanina, sposobnog da ostvaruje javne interese. On je, dakle, i sredstvo u razvoju vlastitog identiteta, individualnosti i socijalne razlike – pluralističkog društva – i sam sebi cilj, kao bitno demokratski poredak. Ako se, osim toga, uklone i sve prepreke za sudjelovanje žena u politici, jedva da će još biti smetnji usavršavanju ljudskog roda. (Held, 1990: 113).

Mill je pokušao argumente za demokraciju ispreplesti argumentima kojima će se zaštititi moderni politički svijet od demokracije. Odnoseći se kritično prema golemim nejednakostima u prihodima, bogatstvu i moći (priznavao je, naročito u svojim kasnijim spisima, da su one spriječile puni razvoj većine ljudi, posebno radničkih slojeva), zaustavio se daleko od toga da prihvati političku i društvenu jednakost. (Held, 1990: 113).

III.3. Savremeni modeli

Held u savremene modele demokracije svrstava tehnokratski model, odnosno kompetitivnu elitističku demokraciju, korporativistički model demokracije, pravnu demokraciju i participativnu demokraciju.

III.3.1. Tehnokratski model - kompetitivna elitistička demokracija

David Held smatra da su mišljenja teoretičara Johna Stuarta Milla, Karla Marxa i mnogih drugih liberala i radikala devetnaestog stoljeća bila nošena optimističkim i progresističkim pogledom na čovjekovu historiju. Ljudska bića, vođena razumom, znanost i filozofijom, mogla su stvoriti život obilježen visokim i skladnim razvijanjem vlastitih sposobnosti. (Held, 1990: 149)

Max Weber (1864-1920) i Joseph Schumpeter (1883-1946) su nastojali afirmirati vrlo sužen koncept demokracije, zamišljajući je u najboljem slučaju kao sredstvo za izbor onih koji odlučuju te za obuzdavanje njihovih neumjerenosti. Takvo shvatanje ima mnogo zajedničkog s nekim aspektima teorije protektivne demokracije. Stoga, možemo reći da su oba teoretičara razradili ideju protektivne demokracije i postavili nove teorijske pristupe demokraciji. (Weber, M., 1987: 143, prema Held, 1990: 149) Weberova karakterizacija procesa modernosti dovela ga je do vrlo osobitog shvatanja ispravnih oblika politike i demokracije.¹⁰ Ponovna artikulacija liberalne dileme o nalaženju ravnoteže između prava i moći, vlasti i zakona, narodnog suvereniteta i stručne uprave. (Weber, M., 1987: 143, prema Held, 1990: 150)

Važno je naglasiti da „Weber industrijski kapitalizam vidi kao zapadnu pojavu po svom porijeklu, pojavu koja uključuje načine djelovanja, koji su divergentni onima što ih stvaraju druge civilizacije. On smatra da država, a posebno birokratska organizacija, predstavljaju parazitsku pojavu na društvu, isticali su Marx i Lenjin. Weber je mišljenja da centralizirana administracija može biti neizbježna. Weber je stvorio jednu od najznačajnijih definicija moderne države, stavljajući naglasak na dva elementa njene historije: teritorijalnost i nasilje. Prethodne moderne države su bile uznemiravane neprestanim ratom stranaka. Weberova moderna država sposobna je monopolizirati nasilje unutar određenog teritorija: to je nacija-država u narušenim odnosima s drugim nacijama-državama, a ne odnosi se s naoružanim segmentima vlastitog stanovništva.” (Podaci sa predavanja Prof. dr. Ive Komšića, predmet: Sociologija politike II, 2018.)

Weber naglašava „sila, nije normalno ni jedino sredstvo države – to niko ne kaže – ali sila je sredstvo specifično za državu... država je odnos ljudi koji vladaju nad ljudima, odnos poduprt sredstvima zakonitog (tj. Za koje se drži da je zakonito) nasilja.“ (Politika kao poziv, 78, prema Held, 1990: 156) On smatra da država čuva pokornost ili poredak unutar teritorija; u pojedinim kapitalističkim društvima to u biti znači obranu vlasničkog poretka te

¹⁰ O modelu kompetitivnog elitizma, Max Weber je pisao relativno malo, ali se velik dio njegovog rada o prirodi i strukturi modernog društva odnosi na mogućnost demokracije. Webera su nazivali očaravajućim liberalom (Mommsen, 1974, 95, Held, 1990: 149).

unapređivanje vlastitih ekonomskih interesa u prekomorskim zemljama, iako se svi problemi poretka nipošto ne svode na to. Državna mreža agencija i institucija nalazi svoje vrhovno opravdanje u pravu na monopol prisile. U Weberovoj definiciji države postoji i treći ključni pojam: legitimnost. Država se zasniva na monopolu fizičke prisile koji je očuvan odnosno legitimiran, vjerovanjem u opravdanost ili zakonitost tog monopola. Weber smatra da se ljudi više ne pokoravaju autoritetu što vlast zahtijeva na temelju običaja i tradicije ili karizme i osobne privlačnosti pojedinih vođa. Opća poslušnost se javlja prije krijepošću zakonitosti vjerovanjem u valjanost zbirke zakona i funkcionalne kompetencije zasnovane na racionalno stvorenim pravilima. (Politika kao poziv, 79, prema Held, 1990: 156) „Legitimnost moderne države zasniva se pretežno na autoritetu zakonitosti, to jest na prihvaćanju zbirke zakonskih propisa. Stoga je djelovanje moderne države obavezana vladavinom zakona, složenim procesom ograničavanja.“ (Held, 1990: 156)

Weber je modernu predstavničku demokraciju nazvao „plebiscitarnom demokracijom vođa“ zbog toga što se rutinski izbori u zemljama Zapada razlikuju sve manje od povremenih neposrednih glasanja o povjerenju, a „demokracijom vođa“ zato što je na takvim izborima samo popularnost i vjerodostojnost političkih elita odnosno pojedinih grupa vođa. (Weber, M., 1987: prema Held, 1990: 164) Held je ovaj pomenuti model demokracije nazivao „Kompetitivni elitizam“. Važno je naglasiti da se Held ne slaže s Weberom, zato što Weber s jedne strane romantizira parlament, s druge strane biračko tijelo vidi kao općenito nesposobnim za određivanje razlika među politikama, koje je: „jedino u stanju učiniti samo nekakav izbor između mogućih vođa što je temeljito razradio kroz svoj koncept „emocionalnost masa.“ (Held, 1990: 170)

Weberovi spisi su imali ogroman uticaj na sociologiju i političke nauke u angloameričkom svijetu. Naglašavamo da su njegovi spisi potaknuli bogatu lepezu mišljenja, od kojih dva zaslužuju pažnju: teorija demokracije koju je razvio Schumpeter (koji slijedi aspekte Weberovog koncepta plebiscitarne demokracije vođa), te empirijska teorija demokracije ili pluralizam (koji je kao polaznu točku uzeo Weberove ideje o multidimenzionalnosti vlasti). Ova dva pogleda prikazuju napetosti Weberove političke misli, iako razrađuju dvije potpuno različite crte njegovih razmišljanja. (Held, 1990: 169) Schumpeter je nastojao razviti realistički model demokracije, zasnovan na iskustvu. Njegova primarna zadaća sastojala se u objašnjavanju: „prikazati kako funkcioniraju stvarno postojeće demokracije.“ Imao je za cilj stvoriti teoriju koja bi bila životu mnogo vjernija od postojećih modela.¹¹ Schumpeter je popularizirao neke od Weberovih ideja, ali ih je i razvio na mnogo zanimljivih načina.

Pod demokracijom Schumpeter podrazumijeva „političku metodu, to jest institucionalno uređenje za donošenje političkih - zakonodavnih i administrativnih – odluka tako što su određeni pojedinci ovlašteni da odlučuju o svim pitanjima, jer su s uspjehom osvojili glasove ljudi“ (Capitalism, Socialism and Democracy, prema Held, 1990: 170)

¹¹ Iako taj cilj ne označava tako radikalni raskid s tradicijom kako je sam tvrdio – Bentham, Marx i Weber, naprimjer, učinili su to u mnogo većoj mjeri – njegov je rad dao velik prinos revidiranju uvriježenih pojmova o demokraciji. Njegovo klasično djelo, Kapitalizam, socijalizam i demokracija (Capitalism, Socialism and Democracy, prvo izdanje, 1942), imalo je izuzetan utjecaj u vremenu nakon drugoga svjetskog rata, osobito na upravo procvale discipline političkih znanosti i sociologije (v. Berelson i dr., 1954; Dahl, 1956, 1961, Almond i Verba, 1963, prema Held, 1990: 169)

Demokracija je mehanizam koji dopušta registrovanje otvorenih želja običnih ljudi, prepuštajući stvarnu javnu politiku nekolicini koja je u dovoljnoj mjeri iskusna i kvalifikovana da je ostvaruje. Budući da postoji raznolikost individualnih želja i neizbježno široki (fragmentirani) skup zahtjeva vlast, što je iscrpno analizirano u Weberovu djelu, potreban je mehanizam kojim će se probati oni koji su sposobni donijeti skup odluka koje su najsuglasnije, ili barem najmanje nesuglasne s ukupnošću različitih pojedinačnih zahtjeva (Macpherson, 1977, str. 78-80, prema Held, 1990: 171) Demokracija je jedino sredstvo kojim se barem približno može ostvariti takav cilj. Ako je demokracija institucionalna uredba kojom se stvara i legitimira vodstvo, onda ona, u najboljem slučaju, ima nedovoljan odnos prema klasičnom značenju riječi demokracija: vladavina naroda. Schumpeter na to i sam odmah upućuje:

„Demokracija znači samo to da narod ima mogućnost prihvatiti ili odbaciti ljude koji bi njime trebali vladati... No jedan aspekt toga mogao bi se izraziti tako da kažemo: demokracija je vladavina političara.“ (Capitalism, Socialism and Democracy, 284-285, kurziv D.H., Held, 1990: 171) U općim crtama, međutim, Schumpeter slika biračko tijelo, pod uticajem francuskog psihologa mase Gustava Le Bona, kao općenito kolebljivo, sklono jakim emocionalnim impulsima, intelektualno nesposobno da samostalno poduzme nešto važno, te osjetljivo na izvanjske sile. Naročito da je brinula široka lepeza običnih prilika, od sastanka nekog odbora do slušanja radija, u čemu postoji minimalni osjećaj uključenosti, niska energetska i misaona razina i velika osjetljivost na nelogične uticaje, dakle situacije u kojima svaki pokušaj racionalnog argumenta samo potiče animalna raspoloženja. Za ljude u tim svakodnevnim situacijama. (Schumpeter, J., 1976, prema Held, 1990: 172)

Kompetitivni elitizam iz tog razloga smatraju najprimjerenijim i najprikladnijim oblikom demokracije, a uslovi za njeno funkcionisanje su: „1. političari moraju biti velikog kalibra. 2. Konkurencija između suparničkih vođa i stranaka mora se odvijati između relativno uskog okvira političkih pitanja, vezanih konsenzusom o općem smjeru nacionalne politike za ono što čini razuman parlamentarni program, te za opću ustavnu materiju. 3. mora postojati stručna, dobro osposobljena birokracija koja će pomagati političarima u svim aspektima formulisanja politike i administriranja. 4. Mora postojati demokratska samokontrola, tj. opće slaganje o nepoželjnosti toga da npr. birači i političari pobrkaju svoje uloge, zatim pretjerane kritike vlade te nepredvidljivog i nasilnog ponašanja. 5. mora postojati kultura sposobna tolerirati drugačije mišljenje.“ (Schumpeter, J., 1976, prema Held, 1990: 181) Njegova teorija demokracije ističe mnoge prepoznatljive crte modernih zapadnih liberalnih demokracija kao što je konkurentna borba stranaka za političku vlast, važna uloga javnih birokracija, značenje političkog vodstva, činjenicu da su birači neprekidno podvrgnuti mnoštvu informacija, a istovremeno ostaju slabo informirani o suvremenim političkim problemima.

U jednoj raspravi koja je uticala na kasnije teoretičare mješovite ekonomije i države blagostanja (v. gl.6), Schumpeter je tvrdio da sve dok demokraciju definiramo kao opće izbore, stranke, parlamente, vlade i predsjednike vlada, to jest kao sistem kojim se postavljaju vođe, ona se lako može pokazati kao najprimjereniji i najpogodniji instrument na rješavanje političkog dnevnog reda kapitalističkog ili socijalističkog poretka te da se u suvremenim okolnostima može održati samo visoko restriktivni model demokracije. Ali od Webera se duboko razlikovao po mišljenju da će se prije nego što kapitalizam udružen s demokracijom postavi neke značajnije granice širenju procesa racionalizacije, sam

kapitalizam sve više osipati neprestanim napredovanjem tehničkih procesa. (Capitalism..., 301, prema Held, 1990: 174 - 175)

Schumpeterovo zagovaranje demokracije vođa ili kompetitivnog elitizma počivalo je na izričitom odbijanju klasične doktrine demokracije. Pod time je mislio na ono institucionalno uređenje za donošenje političkih odluka, koje ostvaruje opće dobro tako da sam narod odlučuje o pitanjima, izborom pojedinaca koji se trebaju okupiti kako bi proveli njegovu volju. Njegova vlastita kritika snažno ističe cijeli niz temeljnih razloga u prilog kompetitivnom elitizmu naspram drugih modela. (v. Miller, 1983, 137-141, prema Held, 1990: 177)

Pojam zajedničkog dobra predstavlja neprihvatljivi element u teoriji demokracije. Tvrdnja da se zakon ili politika moraju zasnivati na volji svih ne mora nužno biti dijelom ni Rousseauove ni Marxove koncepcije demokracije. Ali čak ako i uzmemo da je volja svih zapravo volja većine, to nije nikakva garancija da će klasična demokracija ostvariti ono što narod stvarno hoće (Capitalism..., 254, prema Held, 1990: 178) Schumpeterov završni argument protiv klasičnog nasljeđa je najzanimljiviji i najpoznatiji: njime on izravno napada samu prirodu narodne volje. Crpeći iz teorija psihologije masa, što smo već spomenuli, te iz opažanja o uspješnosti reklame u oblikovanju potrošačkih želja, žestoko je tvrdio da je narodna volja (ili volja naroda ili biračka volja) socijalni konstrukt koji ima malu samostalnu ili racionalnu osnovu, ako je uopće ima (v. Capitalism..., 256-258, prema Held, 1990: 178) Prema Schumpeteru, u politici se, uglavnom, suočavamo s proizvedenom, a ne autentičnom narodnom voljom. Volonte general klasične demokracije u današnjoj je stvarnosti proizvod, a ne motivacijska snaga političkog procesa (Capitalism..., 263, prema Held, 1990: 179)

Historija... sastoji od niza kratkoročnih situacija, koje tok događaja mogu promijeniti zauvijek. Ako se svi ljudi na kratki rok mogu laganjem, korak po korak navesti na nešto što stvarno ne žele, ako to nije neki iznimni slučaj koji možemo zanemariti, onda nikakav naknadni zdravi razum neće promijeniti činjenicu da ljudi niti postavljaju niti rješavaju pitanja, nego da se pitanja koja oblikuju njihovu sudbinu normalno postavljaju i rješavaju za njih (Capitalism..., 264, prema Held, 1990: 179)

Schumpeter izvlači zaključak iz tih tvrdnji: „kako bi se izbjegle neke od najgorih opasnosti i rizici suvremene politike, poklonici demokracije moraju svoje uvjerenje očistiti od obmanjujućih pretpostavki i teza klasičnog demokratskog naučavnja. Nadasve moraju zaboraviti na misao da narod ima određena i razumna mišljenja o svim političkim pitanjima; on takva mišljenja može odjelotvoriti jedino neposrednim utjecajem ili izborom predstavnika koji će provoditi njegovu volju; ovlaštenost za odlučivanje treba držati primarnim elementom demokracije.“ (Held, 1990: 179) Ako se o narodu već ne može misliti kao o onome koji odlučuje ili upravljaču, kakva mu se uloga uopće može pripisati?

Schumpeter je mišljenja „narod jest, i ništa više ne može biti, nego proizvođač vladar, mehanizam za izbor ljudi sposobnih da odlučuju. Stoga, demokraciju treba shvatiti kao političku metodu kojom ljudi kao birači periodički izabiru između mogućih skupina vođa. Kompetitivni elitizam je, dakle, najprikladniji, najupotrebljiviji i najprimjereniji model demokracije.“ (Held, 1990: 180) U Schumpeterovoj teoriji jedino sredstvo političkog učešća koje je dostupno građaninu jesu diskusija i povremeno glasanje. Po njegovom mišljenju demokracija će najvjerojatnije biti djelotvorna onda kada vođe budu postavljali uslove javnog političkog života a da ne budu ometani sufliranjem.

Svaki oblik demokracije nosi sa sobom rizik da postane plodno tlo za administrativnu neefikasnost, čak i kao institucionalna uredba za postavljanje rukovodstva, demokracija može, između ostalog, ometati dobro upravljanje zbog neprestane borbe za političku prednost i prilagođavanja javne politike dugoročnim interesima političara (naprimjer, upravljanja ekonomijom tako da se poveća mogućnost ponovnog izbora). Ti rizici su stvarni, upravo kao i cijela gomila drugih mogućih poteškoća (v. Capitalism..., 284-289, prema (Held, 1990: 181)

Ti se problemi mogu umanjiti ako se shvate uslovi za zadovoljavajuće funkcionisanje demokracije. Schumpeter postavlja sljedeće uslove:

1. Političari moraju biti velikog kalibra
2. Konkurencija između suparničkih vođa (i stranaka) mora se odvijati unutar relativno uskog okvira političkih pitanja, vezanih konsezusom o općem smjeru nacionalne politike za ono što čini razuman parlamentarni program, te za opću ustavnu materiju.
3. Mora postojati stručno dobro osposobljena birokracija s ugledom i tradicijom, koja će pomagati političarima u svim aspektima formuliranja politike i administriranja.
4. Mora postojati demokratska samokontrola, tj. Opće slaganje o nepoželjnosti toga da, naprimjer, birači i političari pobrkaju svoje uloge, zatim pretjerane kritike vlade u svim pitanjima, te nevidljivog i nasilnog ponašanja.
5. Mora postojati kultura sposobna tolerisati drugačije mišljenje.

(Held, 1990: 181)

Demokratska metoda može funkcionisati dobro uz ispunjenje tih pet uslova, ali ona, po Schumpeterovom mišljenju, može biti na štetu u nemirna vremena (Capitalism..., 296, prema prema Held, 1990: 181) On smatra da će se demokracija vjerovatno slomiti kad se interesi i ideologije čuvaju tako nepokolebljivo da ljudi nisu spremni na kompromis. Takva situacija obično ukazuje na svršetak demokratske politike. Polaganjem pune političke vlasti u ruke građana, počiva na svim iluzijama klasičnog demokratskog naučavanja; Ta ideja demokratizacije države i društva, u modernom svijetu je opasno pogrešna ideja.

„Demokracija i socijalizam su spojivi samo ako demokraciju shvatimo kao kompetitivni elitizam, te ako je ispunjeno pet uslova za njeno uspješno funkcionisanje. Između ostalog, socijalistička demokracija zahtijevat će opsežnu birokraciju i nedvosmisleno odvajanje politike od svih tehničko-administrativnih poslova.” (Held, 1990: 182)

Schumpeterova teorija demokracije ističe mnoge prepoznatljive crte modernih zapadnih liberalnih demokracija: konkurentsku borbu stranaka za političku vlast; važnu ulogu javnih birokracija; značenje političkog vođstva; način na koji moderna politika upošljava mnoge reklamne tehnike; način na koji su birači neprestano podvrgnuti barážnoj vatri informacija, pisanog materijala i diskusija; način na koji birači, unatoč tom bombardiranju, ostaju slabo informisani o savremenim političkim problemima, te s obzirom na njih pokazuju nesigurnost.

Mnoge od tih ideja su ključne za političke znanosti pedesetih i početkom šezdesetih godina ovog stoljeća, te su postale predmetom daljnjeg istraživanja. (v. Duncan i Lukes, 1963, prema Held, 1990: 183) Schumpeterov prikaz demokracije provlači dvije tvrdnje: „da postoji neka klasična teorija demokracije, koja je iz osnova neutemeljena jer je nerealna, te da se ta teorija može odmijeniti jedino modelom kompetitivnog elitizma.“ Te tvrdnje su dvostruke iz cijelog niza razloga. Prvo, Pateman je već ukazao, da klasična teorija

demokracije uopće ne postoji; postoje mnogi klasični modeli. Schumpeterov koncept o nekoj klasičnoj baštini je tek mit (Pateman, 1970: 17, prema Held, 1990: 183) Drugo, Schumpeterova je tvrdnja da se jedan nerealni model odmiče od dobro utemeljenom i empirijski zasnovanom alternativom, pretpostavlja da ona objašnjava sve ključne elemente savremene demokracije. (Held, 1990: 183)

Treće, model takmičenja za vodstvo ne iscrpljuje sve opravdane opcije unutar teorije demokracije. Weber i Schumpeter nisu istraživali svu raznolikost oblika demokracije političke organizacije. Schumpeter se nije bavio razmatranjem načina na koji se aspekti kompetitivnog modela mogu spojiti s onim participativnim nacrtima koji uključuju mogućnost sastajanja licem u lice, koji bi poticali i stvarali politiku i/ili odluke masovnim glasanjem i/ili izborom zastupnika koji su ovlašteni da postupaju prema konkretnim stavovima. (v. Miller, 1983, prema Held, 1990: 178) On je krivo pretpostavio da se empirijski podaci o prirodi savremenih demokracija mogu uzeti kao osnova za opovrgavanje normativnih ideala zapisanih u klasičnim modelima, kao, naprimjer, ideala političke jednakosti i ravnopravnog učešća. Jedan komentator je zapazio „nauspjeh modernih društava u ostvarivanju tih ciljeva ne znači da su oni kao takvi neostvarivi.” Ako klasična demokracija ne postoji... Tim nije dokazano da ona nije moguća.

Schumpeterovu demokraciju definiše kao raspon realnih političkih mogućnosti, kao niz procedura, praktičnih poteza i ciljeva koji su na Zapadu prevladavali u vrijeme kad je on pisao. Stoga, on smatra da nije uspio na odgovarajući način utvrditi teorije koje predstavljaju kritiku stvarnosti – one vizije ljudske prirode i društvenog uređenja koje izrazito odbacuju status quo i nastoje opravdati cijeli niz alternativnih mogućnosti (Duncan i Lukas, 1963, prema Held, 1990: 184) Schumpeter smatra da je demokracija važna zato što legitimira poziciju onih na vlasti. Ali postavlja se pitanje, na koji se tačan način može polagati pravo na taj legitimitet?

Schumpeterova analiza nije samo propustila razlikovati između različitih mogućih značenja političkog slaganja, onog što podrazumijeva glasanje, nego je pružila valjane prima facie razloge za sumnju da li sudjelovanje glasanjem treba izjednačiti s legitimnošću. (Held, 1990: 186-187) Po njegovom prikazu, kompetitivni demokratski sistem rutinski omogućava onima na jakim političkim položajima da manipulacijom iskraljuju političku volju građana. On je vjerovao da njegova teorija demokracije baca svjetlo i na odnos između demokracije i slobode. Po njegovom mišljenju, demokracija razumijeva državu u kojoj je, u načelu, svako slobodan takmičiti se za političko vodstvo. Uslovi takvog učešća su sloboda raspravljanja i govora. (Capitalism, Socialism and Democracy, 270-271, prema Held, 1990: 188) Takav stav to ne zadovoljava. Prije svega, mnogi se ljudi ne mogu kandidirati za neki politički položaj, zato što, zapravo, nemaju potrebnih sredstava (vremena, organizacijskih sposobnosti, novaca ili kapitala),

Postoji cijelo šarenilo grupa koje jednostavno nemaju sredstava da u nacionalnoj areni konkurišu, onima koji upravljaju moćnim političkim aparatima ili onima koji posjeduju i kontrolišu glavninu ekonomskog bogatstva. Nekima nisu dostupne ni minimalne tehničke pogodnosti za bilo kakvu političku mobilizaciju. Uslove onog što već nazivamo ograničenim učestvovanjem ili neučestvovanjem. Schumpeter to nije učinio, odnosno nije analizirao. (Held, 1990: 188)

Stanovita škola političkih analitičara, koji se općenito nazivaju empirijskim teoretičarima demokracije ili pluralistima, smatrali su da je moderna demokratska politika zapravo daleko konkurentnija, a rezultati raznih politika mnogo više zadovoljavajući za sve strane nego što je to izraženo u Schumpeterovu modelu. Oni tvrde da fluidna i otvorena struktura liberalnih demokracija objašnjava zašto postoji tako visok stepen pristajanja uz vladajuće političke ustanove Zapada.¹² (Held, 1990: 191) Schumpeterova kritika nerealnosti kako klasičnih demokratskih ideala tako i koncepcije predstavničke vlasti koju nalazimo u spisima liberala devetnaestog stoljeća (poput Johna Stuarta Milla), imala je, odlučan uticaj. Pluralisti su prihvatili Schumpeterov opći stav da se demokratski sistemi od nedemokratskih razlikuju po načinima (metodama) na koje se izbiru političke vođe.

Po Robertu Dahlu (jednom od prvih i najprominentnijih predstavnika pluralizma) Madison je položio temeljno načelo za američki politički sistem (Dahl, 1956, str. 5, prema Held, 1990:191) Nasuprot mnogim liberalima koji su naglašavali važnost odnosa pojedinog građanina prema državi u demokratskoj politici, pluralisti su, slijedeći Madisona, bili zaokupljeni problemom stranaka. Posebnu pažnju su polagali na procese koji dovode do toga da pojedinci udruže svoje napore u grupe i institucije koje se takmiču za vlast, te na procese koji su rezultat toga. Poput Madisona, i oni su naglašavali da su stranke – ili, u svom modernom ruhu, interesne skupine ili grupe za pritisak, prirodni pandan slobodnom udruživanju u svijetu u kojem je većina najpoželjnih dobara oskudna i u kojem složeni industrijski sistema fragmentira društvene interese, stvarajući mnogostrukost zahtjeva. (Held, 1990: 192) Suprotno Madisonu, međutim, pluralisti su tvrdili (unatoč stanovitom međusobnom razilaženju) da stranke ni izdaleka nisu neka bitna prijetnja demokratskom udruživanju, nego da su strukturalni izvor stabilnosti i ključni izraz demokracije.

Postojanje različitih konkurentskih interesa za pluraliste predstavlja osnovu demokratske ravnoteže i povoljnog razvoja javne politike (v. Held i Krieger, 1984). Bili su skloni uzimati kao gotovu činjenicu stav da upravo kao što se ekonomija bavi pojedincima koji žele izvući maksimum iz vlastitih interesa, tako se i politika bavi skupovima pojedinaca koji žele maksimum od svog zajedničkog interesa. Prema tome, kao pretpostavka je poslužila vrlo osobita utilitaristička koncepcija pojedinca kao maksimalizatora svog zadovoljenja, koji u konkurentskoj razmjeni s drugima djeluje na tržištu i u politici (v. Elster, 1976, prema Held, 1990: 192-193) Pluralisti su nastojali opisati stvarno djelovanje demokracije te utvrditi njen prinos razvoju suvremenog društva. Stoga su se na svoju vlastitu teoriju demokracije pozivali kao na empirijsku teoriju demokracije, na opisno-objasnidbeni prikaz stvarnosti demokratske politike. (Held, 1990: 193)

Budući da je pluralistička kritika takvih mislilaca u mnogočemu slična kritičkom postupku jednog Montesqueia, Madisona, Milla, Webera i Schumpetera, usredotočit ćemo se dalje na njihovo pozitivno shvatanje demokracije. (Dahl, 1956, gl. 2, prema Held, 1990: 193) Pluralizam su neki od njegovih izvornih predstavnika razvili do jedne nove varijante, često nazvane neopluralizmom ili kritičkim pluralizmom; taj potonji model raspraviti ćemo na

¹² U američkoj političkoj znanosti pluralisti su imali glavno mjesto tokom pedesetih i šezdesetih godina ovog stoljeća. Njihov je rad trajno djelovao na suvremenu političku misao. Mnogi su, a osobito marksisti, odbacivali pluralizam kao naivno I/ili usko veličanje zapadnih demokratskih sustava, ali ta je tradicija priložila mnogo važnih spoznaja. (Held, 1990: 191)

sljedećim stranicama. (Held,1990:193) Bit klasičnog pluralističkog stava potiče iz istraživanja o razdiobi moći u zapadnim demokracijama. Pod moći pluralisti su općenito shvaćali sposobnost ostvarivanja vlastitih ciljeva nasuprot opoziciji. Ili kako je rekao Dahl, pod moći kanimo opisati ... određeni zbiljski odnos, kao sposobnost A da djeluje na takav način kako bi mogao kontrolirati reakcije od B (Dahl, 1956: 13) Gotovo svaka skupina ima neku prednost koja se može iskoristiti kao uticaj u demokratskom procesu. Budući da su raznim grupama dostupne razne vrste resursa, uticaj svake zasebne skupine razlikovat će se od pitanja do pitanja. (Held, 1990: 194)

Prema izlaganju pluralista, moć je raspoređena nehijerarhijski i kompetitivno. Ona je neodoljivi dio beskonačnog procesa pogađanja između brojnih skupina koje predstavljaju različite interese, uključujući tu, naprimjer, poslovne organizacije, sindikate, političke stranke, etničke skupine, studente, zatvorske službenike, ženske institute, vjerske skupine. Te interesne skupine mogu se strukturirati oko određenih ekonomskih ili kulturnih >>razdjelnica<<, kao što su to društvena klasa, religija ili etnicitet. Ali konstelacija društvenih snaga težit će da na dugi rok promijeni njihov sastav, preuredi njihove preokupacije i premjesti njihov položaj. Stoga i utvrđivanje političkih odluka, bilo na nacionalnoj bilo na lokalnoj razini, ne odražava i ne može održavati veličanstveni bod javnosti, ujedinjene na osnovnim pitanjima politike, kao što su to (iako na posve različite načine) zamišljali Locke, Bentham i Rousseau. (Held, 1990: 194)

U klasičnom pluralističkom modelu, ne postoji nikakav vrhovno moćni centar za donošenje odluka. Budući da je moć u biti raspršena u cijelom društvu, budući da postoji pluralitet točaka pritiska, javlja se i cijeli niz konkurentskih centara za formuliranje politike i donošenje odluka. Kako je moguće postići bilo kakvu ravnotežu ili stabilnost u demokratskom društvu poput Sjedinjenih Američkih Država? Po Davidu Trumanu, jednom od prvih analitičara politike grupa:

Samo visoko rutinizirane upravne djelatnosti pokazuju neku stabilnost... a njih je lako moguće podrediti elementima u zakonodavnim tijelima i u glavnim izvršnim organima... Organizirane interesne skupine... mogu izigravati jedan segment strukture protiv drugoga, već kako okolnosti i strateški obziri dopuštaju. Ukupni obrazac vlasti tokom nekoga određenog perioda predstavlja, dakle, protejski kompleks isprekrizanih odnosa koji mijenjaju snagu i smjer s promjenama u moći i ugledu organiziranih i neorganiziranih interesa (Truman, 1951, 508, prema Held, 1990: 195)

Ključ zašto demokracija može postići relativnu stabilnost, tvrdi Truman, naći ćemo upravo u samom postojanju tog protejskog kompleksa odnosa. Pošavši od Madisonove pretpostavke kako će upravo raznolikost interesa u društvu najvjerojatnije štititi demokratsku političku zajednicu od tiranije strančarske većine, Truman kaže da je preklapanje pripadništva među strankama važna dodatna i objasnidbena varijabla. Po njegovim riječima, budući da svi podnošljivo normalni ljudi imaju mnogostruka pripadništva, raspršena među skupinama s različitim - čak i nespojivim - interesima, vjerojatno će svaka interesna skupina ostati dovoljno slaba i iznutra podijeljena te neće moći osigurati dio moći neprimjeren svojoj veličini i ciljevima. Opći smjer javne politike pojavljuje se kao rezultat cijelog niza relativno nekoordiniranih uticaja na vlast, usmjeravan sa svih strana konkurentskim snagama, a da nijedna od njih ne zadobije prekomjerni uticaj. Prema tome, iz interesa, dijelom nezavisno od napora pojedinih političara - rađa se smjer politike unutar demokratskog kalupa (Truman, 1951, 503-516, Held, 1990: 195-196)

Empirijski teoretičari demokracije smatraju da je pluralistička demokracija bitno dostignuće, bez obzira na stvarni opseg učestvovanja građana. Doista, čini se da demokracija ne zahtijeva veliku mjeru aktivne uključenosti svih građana; ona može posve dobro funkcionirati i bez toga. (Held, 1990: 196) Prema Dahlu, teorija demokracije bavi se procesima pomoću kojih obični građanin ima relativno visok stepen nadzora nad vođama. Po njegovom mišljenju, empirijsko proučavanje pokazuje da se taj nadzor može sačuvati ako opseg djelovanja nekog političara ograničimo sa dva temeljna mehanizma: redovitim izborima i političkom konkurencijom među strankama, skupinama i pojedincima. Naglašavao je da izbori i politička konkurencija ne pridonose vlasti većina na neki značajniji način, ali da jako umnažaju veličinu, broj i raznolikost manjina kojih prioritete moraju uzimati u obzir vođe kad izabiru smjer svoje politike (Dahl, 1956, 132, prema Held, 1990: 193) Osim toga, tvrdio je, ako shvatimo što sve to implicira, onda će bitna razlika između tiranije i demokracije (što je preokupacija velikog dijela političke teorije) moći biti napokon razriješene.

Demokratski karakter nekog režima učvršćuje se postojanjem mnogostrukih skupina ili mnogostrukih manjina. Dahl je, doista, tvrdio da se demokracija može definirati kao vladavina manjina. Jer vrijednost demokratsog procesa najčešće leži u opozicijama mnogostrukih manjina, Dahl je osnažio mišljenje da konkurencija među organiziranim interesnim skupinama strukturira politička rješenja i uspostavlja demokratsku prirodu nekog poretka. Koliko god se razlikovali, gotovo svi empirijski teoretičari demokracije brane tumačenje demokracije kao skupa institucijskih uredbi koje tvore bogato tkivo politike interesnih skupina, te konkurencijom oko probiranja političkih vođa i utjecaja na njih omogućuje vladavinu mnogostrukih manjina. Po Dahlovu tvrđenju, to je kako poželjno stanje stvari, tako i stanje kojem se stvarno bliži većina liberalnih demokracija. (Held, 1990: 197-198)

Dahl smatra bi vlade ostale na vlasti u liberalnodemokratskom izbornom sistemu, one moraju djelovati tako da osiguraju profitabilnost i prosperitet privatnog sektora: one su ovisne o procesu akumulacije kapitala, koji moraju čuvati zbog sebe samih. To dobro objašnjava Lindblom: Budući da u tržišnom sistemu javne funkcije leže u rukama poslovnih ljudi, slijedi da i radna mjesta, cijene, proizvodnja, rast, životni standard te svačija ekonomska sigurnost također leže u njihovim rukama. Prema tome, vladini službenici ne mogu biti ravnodušni na to kako poslovni život obavlja svoje funkcije. Depresija, inflacija i druge ekonomske katastrofe mogu srušiti vladu. Stoga je jedna od glavnih funkcija vlade pobrinuti se da poslovni čovjek obavlja svoju zadaću (Lindblom, 1977, str. 122-123, prema, Held, 1990: 207)

Vladini politički potezi moraju slijediti politički dnevni red koji u najmanju ruku ide u prilog, naklon je razvoju sistema privatnog poduzetništva i moći korporacija. Shodno tome, teorija demokracije se suočava sa svojim glavnim izazovom, opasnošću mnogo većom nego što su to zamišljali De Tocqueville i J. S. Mill, te daleko složenijom nego što su to teoretičari klasičnog pluralizma ikada shvatili. Političkim predstavnicima bit će krajnje teško, čak i nemoguće, ostvarivati želje onog izbornog tijela koje teži smanjenju štetnih učinaka korporativnog kapitalizma na demokraciju i političku jednakost. Demokracija je ugrađena u socioekonomski sistem koji sistemski daje povlašteni položaj poslovnim interesima. Ovdje je važno naglasiti da se po mišljenju neopluralista, poput Dahla i Lindbloma, interesne skupine ne mogu tretirati kao nužno jednake, te da državu ne možemo

gledati kao nekog neutralnog presuditelja među svim interesima: poslovne korporacije imaju nerazmjerno velik uticaj na državu, pa time i na prirodu demokratskih rezultata. (Held, 1990: 207-208)

Značajnost neopluralizma se ogleda u mnogostrukim grupama za pritisak, ali politika je sklona moći korporacija, tako da država i njeni ogranci stvaraju vlastite sektorske interese. Stoga, ustavni propisi funkcioniraju u kontekstu raznolike političke kulture i sistem radikalno nejednakih ekonomskih resursa. Uslovi neopluralizma su moć osporavaju brojne skupine, oskudna baza resursa mnogim skupinama priječi puno političko sudjelovanje, razdioba socioekonomske moći daje mogućnosti i granice političkih opcija, nejednaka uključenost u politiku nedovoljno otvorena vlast. (Held, 1990: 209)

III.3.2. Korporativistički model demokracije

U novijim političkim studijama koje su proširile kritiku pluralizma postoje dvije važne struje: neomarksistički razvoj teorije države i procjene društvenih znanstvenika o značajnosti korporativističkih tendencija u modernim političkim institucijama. Pod korporativističkim tendencijama razumije se ovdje sve veća pojava formalnih i/ili neformalnih, izvanparlamentarnih aranžmana između vođa ključnih sindikalnih, poslovnih i državnih organizacija, kako bi se važna politička pitanja riješila u zamjenu za veće uvažavanje njihovih korporativnih interesa (v. Schmitter, 1974, Panitch, 1976; Offe, 1980, Held, 1990: 209)

Held je složeni odnos demokracije i liberalizma prikazao na dva savremena oblika demokracije, a to su: pravna demokracija ili „nova desnica“ Nova desnica (neoliberalizam, ili neokonzervativizam je poput ekonomskog života, i politički život stvar individualne slobode i inicijative, ili bi to trebao biti (v. Hayek, 1960, 1976. 1982; Nozick, 1974). U skladu s pomenutim, laissez-faire ili društvo slobodnog tržišta, zajedno s minimalnom državom, predstavlja ključni cilj.

Politički program nove desnice obuhvata: „proširenje tržišta na sve šira i šira područja života, stvaranje države koja se pretjerano ne miješa u ekonomiju ili pružanje mogućnosti, obuzdavanje moći pojedinih skupina (naprimjer sindikata) i njihova pritiska zbog vlastitih ciljeva i svrha, te izgradnju jake vlade koja će provoditi red i zakon.” (Held, 1990: 248)

Uzmemo li da je država blagostanja bila razvijenija u Britaniji nego u Sjedinjenim Državama, kabineti Margaret Thatcher davali su prednost slamanju trenda prema sve većoj regulaciji društvenih i ekonomskih poslova u poslijeratnim desetljećima. Taj program zasnivao se kako na averziji prema državnoj intervenciji i kontroli važnih društvenih i ekonomskih područja tako i na mišljenju da država nema menadžerskih sposobnosti niti je dužna osigurati najbolje rezultate ekonomije i njoj srodnih ustanova. U skladu s tim, stalno se napada tvrdnja da su država i vlada neodvojivo povezane s neposredim stvaranjem mogućnosti za ekonomski rast i socijalnu dobrobit. U srži, nova desnica zaokupljena je time da unaprijedi stvar liberalizma protiv demokracije, ograničavajući demokratsku upotrebu državne moći. U tom sučeljavanju jasno izlazi na vidjelo složeni odnos liberalizma i demokracije, a samo sučeljavanje snažno podsjeća na to da se demokratska komponenta liberalne demokracije ostvarivala jedino u velikim sukobima i da ostaje prilično krhkim

dostignućem. Kako bismo razumjeli razmišljanje na novoj desnici, potrebno je ukratko ispitati rad dvojice autora koji su pridonijeli njenom oblikovanju: Roberta Nozicka i Friedricha Hayeka.¹³

Nozick, u svom djelu *Anarhija, država i utopija* (*Anarchy, State and Utopia*, 1974), na zanimljiv način rekapitulira liberalne ideje od Lockeja do J. S. Millera. On izlaže niz argumenata s obzirom na najnenametljiviji oblik političke moći koji je primjeren obrani individualnih prava, odnosno s obzirom na ono što on naziva minimalnom državom ili okvirom za utopiju.¹⁴ Nozick nastoji utvrditi kako „nikakva opsežnija država ne može biti moralno opravdana, jer bi povrijedila pravo pojedinaca da ne budu prisiljavani na stanovite stvari.” Nozick smatra da su pojedinci vrlo različiti. (Held, 1990: 250-251) Država prekoračuje svoje legitimne granice kad postaje instrumentom za promoviranje jednakosti, bilo mogućnosti bilo rezultata. Kakva je, onda, ispravna uloga liberalnodemokratske države u budućnosti? Po njegovom mišljenju, država bi trebala biti samo agencija za zaštitu od prijevare, kršenja ugovora, nasilja i krađe... Ona bi trebala sačuvati monopol na silu, tako da na ograničenom teritoriju može zaštititi pravo pojedinca. U Nozickovim spisima je nejasna tačna priroda odnosa između slobode, demokracije i države kakva jest i kakva bi trebala biti, ali ona se sukobljava s Hayekovom.

Iako Hayek podržava predstavničku demokraciju, on vidi temeljne opasnosti u dinamici suvremenih masovnih demokracija. Te su opasnosti dvovrsne: prvo, sklonost svojevnoj i silnoj vladavini većine, te, drugo, sve veće odmjnjivanje većinske vlasti vlašću njezinih agenata (Hayek, 1978, 152-162). Obje te tvrdnje poznate su u političkoj teoriji od Platona do Schumpetera, ali Hayek se njima bavi snažno i služi se njima kao dijelom svojevrsnog apela za restauraciju određenog liberalnog poretka koji Held naziva legalnom demokracijom (v. Hayek, 1960, 1976, 1983) Hayek je mišljenja „ako demos nije u svojim činima obuzdan nekim općim propisima, nema nikakvog ugovora da će ono što on zahtijeva biti dobro ili mudro. Za nekoga doktrinarnog demokrata, ono što želi većina dovoljan je razlog da to smatra dobrim.. jer volja većine ne određuje samo što je zakon, nego i što je dobar zakon.“ Taj fetiš demokracije dovodi do lažne sugestije da vlast ne može biti samovoljna sve dok se prenosi demokratskim postupkom. (Hayek, 1976, 53, prema Held, 1990: 252)

Hayek smatra da demokracija, nije nepogrešiva ili sigurna. Hayek i Schumpeter smatraju da ne smijemo zaboraviti često mnogo više kulturne i duhovne slobode bilo pod nekom autokratskom vladavinom nego u nekim demokracijama – a u najmanju je ruku zamislivo da bi pod vladavinom neke vrlo homogene i doktrinarne većine demokratska vlast mogla biti ugnjetavačka jednako kao i najgora diktatura. Riječ je o tome da demokratska kontrola može spriječiti vlast da ne postane samovoljna, ali ona to ne čini već svojim pukim

¹³ Obojica su zaokupljeni ponovnim učvrćenjem liberalizma u vremenu koje je, po njima, obilježeno sve nametljivom državom blagostanja na Zapadu, te državom tipa 1984 na Istoku. Za njih je suvremena država veliki Levijatan koji ugrožava temelje slobode i koju se zbog toga mora radikalno potisnuti. (Held, 1990: 249)

¹⁴ Iako je Nozick svoje ideje formulirao kasnije od Hayeka (koji je većinu svojih knjiga napisao davno prije nego što je nova desnica kao takva postala prominentnom), otpočinjem s Nozickovim idejama zato što nam daju pristupačniju filozofsku pozadinu bitnih pitanja o kojima raspravljamo. (Held, 1990: 249)

postojanjem. (Hayek, 1976, 52-53, prema Held, 1990: 252) Jedino razlikovanjem između ograničenja nametnutih vlasti i izvora te vlasti može se otpočeti sa sprečavanjem političke samovolje.

III.3.3. Pravna demokracija

Glavni predstavnik pravne demokracije je Hayek. Za njegovu argumentaciju bitna je značajna distinkcija između liberalizma i demokracije. Po njegovoj formulaciji liberalizam je naučavanje o tome kakav treba biti zakon, a demokracija je doktrina o tome na koji se način određuje ono što će biti zakon.

Liberalizam se smatra poželjnim da samo ono što većina prihvata bude zapravo zakon, ali njegov cilj je uvjeriti većinu da poštuje stanovita načela (Hayek, 1960, str.103-104). Sve dok postoje opći propisi koji obuzdavaju djelovanje većina i vlada, pojedinac se ne treba bojati prisilne moći. Ali bez takvih ograničenja demokracija će se naći u temeljnom sukobu sa slobodom. Poput mnogih drugih neoliberala, Hayek jasno kaže: ako demokracija znači neograničenu volju većine, onda on nije demokrat (Hayek, 1982, 39, prema Held, 1990: 253)

Prisilna politička moć može se obuzdati jedino tako da se poštuje vladavina zakona. Za potrebe svoje argumentacije Hayek kritički razlikuje između zakona (bitno fiksiranih općih propisa koji određuju uslove djelovanja pojedinaca, uključujući i ustavne zasade) i zakonodavstva (rutinskih promjena u legalnoj strukturi, koje su posao većine vlada). Građani mogu uživati slobodu samo ako je vlast države omeđena zakonom; to jest omeđena propisima koji konkretno određuju prostor i granice državne akcije - granice zasnovane na pravima pojedinaca da razvijaju svoje vlastite poglede i ukuse, da slijede svoje vlastite ciljeve i ostvaruju svoje vlastite sposobnosti i talente (Hayek, 1976, str. 11, 63, prema Held, 1990: 253) Hayek u središte svoga rada stavlja Lockeovu uzrečicu: Gdje prestaje zakon, počinje tiranija, i misao da ispravno ustanovljeni zakon obvezuje vlast da osigura život, slobodu i imetak.

U njegovom prikazu, vladavina zakona pruža uslove u kojima pojedinci mogu odlučivati kako će upotrijebiti svoje energije i sredstva koja su im na raspolaganju. Njome se, dakle, postavlja kritična granica prisilnoj moći i uslovima individualne slobode. Jedino legalna demokracija u svoje središte postavlja slobodu.

Prema Hayekovim pogledima, demokracija nije cilj za sebe; ona je više sredstvo, korisna uredba koja omogućuje očuvanje najvišega političkog cilja: slobode. Kao što su teoretičari protektivne (zaštitne) demokracije tvrdili, funkcioniranju demokracije moraju se nametnuti ograničenja kao takva; demokratske vlade moraju prihvatiti granice legitimnog prostora svog djelovanja. Zakonodavni prostor vlasti je ograničen, i mora biti ograničen vladavinom zakona. Hayek to objašnjava:

„Vladavina zakona... podrazumijeva ograničeni prostor zakonodavstva: svodi ga na onu vrstu općih propisa što ih poznajemo kao formalno pravo, a isključuje zakonodavstvo usmjereno izravno na određene ljude ili pa nekoga ko bi mogao upotrijebiti prisilu države radi neke takve diskriminacije. To ne znači da je sve regulirano zakonom,, nego, naprotiv da se državna prisila smije upotrijebiti samo u slučajevima koji su unaprijed određeni zakonom, i to tako da se može predvidjeti kako će ta prisila biti primijenjena... Nije važno

je li to, kao u nekim zemljama, određeno ustavom, ili je to načelo čvrsto ukorijenjeno u postojećoj tradiciji. Bez obzira na oblik, odmah ćemo vidjeti da takva priznata ograničenja zakonodavne vlasti podrazumijevaju neotuđiva prava pojedinca, to jest nepovrediva ljudska prava.” (Hayek, 1976, 62-63, prema Held, 1990: 254)

Hayekova legalna demokracija daje nam obrise društva slobodnog tržišta i minimalne države. On se na takav poredak ne poziva kao na *laissez-faire*, budući da svaka država u nekoj mjeri intervenira u strukturu civilnog društva i privatnog života (Hayek, 1960, 231, 1976, 60-61, prema Held, 1990: 254) Hayek inzistira na tome da korisnost slobodnog tržišta temeljito nadmašuje njegove slabosti. Sistem slobodnog tržišta predstavlja osnovu autentično liberalne demokracije. Konkretno, tržište može osigurati koordinaciju oslučivanja između proizvođača i potrošača bez usmjeravanja centralne vlasti, zatim da svatko slijedi svoje ciljeve s raspoloživim sredstvima, te razvoj složene ekonomije bez neke elite koja tvrdi da zna kako sve to funkcionira. (Held, 1990: 255)

Većinsko načelo u legalnoj demokraciji je efikasan i poželjan način zaštite pojedinaca od samovolje vlasti, pa stoga i očuvanja slobode. Da bi politički život jednako kao i ekonomski, bio stvar individualne slobode i inicijative, vladavina većine mora biti tačno omeđena vladavinom zakona, kako bi funkcionirala pravedno i mudro. Stoga, politiku ili djelovanje države treba svesti na sferu funkcionisanja ultraliberalne države¹⁵ (Hayek, 1976, 172, prema Held, 1990: 257) Uslovi legalne demokracije su djelotvorno političko vodstvo koje slijedi liberalna načela. Smanjenje pretjerane birokratske regulacije. Restrikcija uloge interesnih skupina (npr. sindikata). Smanjenje (ako je moguće i uklanjanje) opasnosti kolektivizma svake vrste. (Held, 1990: 257)

U prvom redu, njegov model liberalnog slobodnotržišnog poretka (a s njim i model nove desnice) sve više se razilazi s modernim korporativnim kapitalističkim sistemom. Pomisao da se moderno društvo bliži, ili bi se sve više moglo bližiti svijetu u kojem se proizvođači i potrošači susreću na ravnopravnoj osnovi, čini se u najmanju ruku beznadno nerealnom, kad se, kao pokušaj da se u kontekstu korporativne kapitalističke ekonomije restukturira liberalna demokracija ne može ostvariti vrijednosti na kojima se ona zasniva: slobodu izbora oslanjanje na vlastite snage i dobrovoljno pomaganje.

U Britaniji, deklarativna antibirokratska, antihijerarhijska i antiautoritarna načela vlade Margaret Thatcher u izravnoj su proturječnosti sa stvaranjem sve centraliziranije „jake države” za održavanje i odbranu funkcioniranja „slobodnog” tržišta, te s njenim korijenito neravnomjernim djelovanjem životne mogućnosti različitih društvenih skupina i klasa. (Held, 1990: 257)

¹⁵ „Ustavna država (oblikovana po uzoru na angloameričku političku tradiciju, uključujući i jasnu podjelu vlasti). Vladavina zakona i minimalna državna intervencija u civilno društvo i privatni život. Društvo slobodnog tržišta dobiva najveći mogući prostor.” (Held, 1990, 257)

III.3.4. Participativna demokracija

Možemo reći da za sam smisao pojmova slobode, jednakosti i demokracije. Nova desnica nije, naravno, jedina tradicija koja polaže pravo na baštinu vokabulara slobode. Nova ljevica na taj leksik postavlja svoje temeljne zahtjeve. Poput nove desnice i nova ljevica sastoji se od više struja političke misli: u najmanju ruku od ideja što su ih nadahnuli Rousseau i anarhisti, što smo već ranije nazvali „libertarijanskim” i „pluralističkim” marksističkim pozicijama (v. str. 139-142, prema Held, 1990: 260)

Mnoge osobe dale su svoj prilog preoblikovanju ljevičarskih koncepcija demokracije i slobode (v. Person, 1986), Ovdje ćemo se usredotočiti na tri osobe koje su posebno pridonijele ponovnom promišljanju demokratskih pojmova. To su C. Pateman (1970, 1985), Macpherson (1977) i Poulantzas (1980). Iako nemaju istovjetne stavove, zajednička su im određenja polazišta i uvjerenja. Uzeti zajedno oni predstavljaju pojavu novog modela demokracije na koji ćemo se ukratko pozivati kao na „participativnu demokraciju.” Tim se terminom pokriva cijeli niz demokratskih modela, od onog klasične Atene pa do određenih marksističkih stavova. (Held, 1990: 260)

„Participativna demokracija” predstavlja glavni lijevi protumodel “legalnoj demokraciji” desnice. Mislioci nove ljevice dovode u pitanje ideju da su u modernim liberalnim demokracijama pojedinci “slobodni i ravnopravni kako kaže Carole Pateman, “slobodna i ravnopravna” individua nalazi se u praksi mnogo rjeđe nego što to govori liberalna teorija”(C. Pateman, 1985, 171, prema Held, 1990: 260) Ustanove neposredne demokracije ili samoupravljanja ne mogu jednostavno nadomjestiti državu, jer kako je Max Weber predvidio one ostavljaju koordinacijski vakum koji će glatko popuniti birokracija. Poulantzas naglašava dva skupa promjena, za koje misli da su vitalno važni u preobrazbi države na Istoku i na Zapadu u oblike „socijalističkog polurealizma”, kako ih on naziva.

Poulantzas smatra da se država mora demokratizirati stvaranjem otvorenijih i odgovornijih parlamenata državnih birokracija i političkih stranaka, a novi oblici borbe na lokalnim razinama (političkom baziranom u proizvodnji, u ženskom pokretu, ekološkim skupinama) moraju, istodobno, garantirati demokratizaciju društva i države, to jest podvrgnuti se proceduri koja zahtjeva odgovornost. Poulantzas, i Macpherson se ne boje pitanja je li moguće u gusto naseljenim i složenim društvima razmotriti širenje područja demokracije od povremenog angažiranja na izborima do sudjelovanja u odlučivanju o svim sferama života. Problemi koje stvara koordinacija velikih zajednica su veliki. (Held, 1990: 262)

Teško je zamisliti određeni politički sistem, kako kaže J. S. Mill, u kojem bi svi građani mogli raspravljati licem u lice kad god se pojavi neki javni problem. Macpherson je za preobrazbu zasnovanu na sustavu koji je kombinacija konkurentskih stranaka i organizacija neposredne demokracije. Kako se može sagledati, uvijek će biti problema i važnih razlika oko kojih se mogu okupiti stranke a jedino konkurencija između političkih stranaka garantira minimum osjetljivosti onih na vlasti za ljude na svim nižim razinama.

Ako bi se stranke demokratizirale u skladu načelima i postupcima neposredne demokracije, te ako bi te „genuino participativne stranke” djelovale unutar parlamentarne ili kongresne strukture koja je dopunjena potpuno samoupravnom organizacijom na radnom mjestu i u mjesnoj zajednici, stvorila bi se znatna osnova za participativnu demokraciju.

Po Macphersonovim pogledima, samo bi se takav politički sistem mogao doista ostvariti temeljno važnu liberalnodemokratsku vrijednost “jednako prava na samorazvitak.” Od bitne je važnosti da se razlozi i značajke participativne demokracije temeljito specificiraju, ako je ne želimo shvatiti kao neku ideju. (Held, 1990: 263) Da bi se ostvarilo samoodređenje, potrebno je demokratska prava proširiti od države na ekonomsko poduzetništvo i ostale središnje ustanove društva. Struktura modernog korporativnog svijeta bitno zahtjeva da politička prava građana budu dopunjena sličnim skupom prava u sferi rada i odnosa u zajednici. Demokracija na radnom mjestu uvijek će se morati boriti sa složenim problemima raspoloživosti raznih tipova rada i stručnosti, usklađivanjem sredstava i nestabilnosti na tržištu što – sve nameće ograničenja demokratskim postupcima i opcijama.

Mnoge od bitnih ustanova liberalne demokracije – konkurentske stranke, politički zastupnici, periodički izbori – bit će neizbježni elementi participativnog društva. To je sudjelovanje i nadzor nad neposrednim mjestom zbivanja, dopunjeni takmičenjem stranaka i interesnih skupina u poslovima vlasti, koji mogu najstvarnije unaprijediti načela participativne demokracije. (Held, 1990: 264-265)

Jednako pravo na samorazvoj može se ostvariti samo u participativnom društvu, društvu koje potiče osjećaj političke efikasnosti, jača interes za zajedničke probleme i pridonosi stvaranju upućenog građanstva, sposobnog da se trajno pozabavi procesom vlasti. Učestvovanje građana u upravljanju bitnih ustanova društva, uključujući radno mjesto i mjesnu zajednicu. Reorganizacija stranačkog sistema tako da visoki stranački funkcionari budu izravno odgovorni članstvu. Pomenuti teoretičari u ovom modelu demokracije smatraju izrazito važnim djelovanje „participativnih stranaka” unutar parlamentarne ili kongresne strukture. Održavanje otvorenoga institucionalnog sistema kojim se utvrđuje mogućnost eksperimentiranja s političkim oblicima. (Held, 1990: 266)

Opći uslovi ovog modela demokracije su poboljšanje oskudne materijalne baze mnogi društvenih skupina, i to prerazdiobom materijalnog bogatstva. Krajnje smanjenje (ako je moguće i uklanjanje) neodgovorne birokratske moći u javnom i privatnom životu, otvoreni informacijski sistem, kako bi se zajamčilo upućeno odlučivanje, preispitivanje uredaba o brizi za djecu, tako da žene jednako kao i muškarci mogu prihvatiti mogućnost za sudjelovanje. Ipak „participativna demokracija” je verzija teorije demokracije koja se bori ne samo za stanoviti skup procedura, nego i za oblik života. (Held, 1990: 266-267)

IV. DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO

IV.1 Uloga i odgovornost demokratskog građanstva

U ovom poglavlju ću proučavati ulogu i odgovornost koju građani mogu i treba da razvijaju u demokraciji. Naime, teoretičari su saglasni da građanstvo ima neprocenjivu ulogu u načinu na koji se sistemom upravljanja usvaja struktura vlasti određene države.

„Vladavina vlade prema definiciji demokracije znači vladavinu prava. Vladavina prava (uglavnom) podrazumijeva vladavinu pravednosti. Vladavina pravednosti pak upućuje na vladavinu naroda. S obzirom na to da narod ipak ne može vladati, događa se vladanje narodom, odnosno predstavnička demokracija.” (Nakić, Dukić: 2014). Dakle, možemo reći da je vlast samo jedan od najvažnijih dijelova demokratskog procesa u kojem bi trebalo da učestvuju svi građani ali je isto tako neophodno da građani znaju da nema demokratije bez njihovog aktivnog učešća; koje prvenstveno zavisi od obrazovanih, informisanih i aktivnih građana koji se brinu za održavanje prava pojedinaca i unapređenje zajedničkog dobra kojem treba svi da teže. (Antić, 2018).

Posmatrajući građanina kao konstituirajućeg subjekta jedne države, to ukazuje na modernost iste, a bitna uloga građanstva ogleda se u uspostavljanju normativne zaštite države. „Biti građaninom znači biti dijelom političkog društva. Članstvo predstavlja jednu od najširih, ali i najopćenitijih karakteristika građanstva.” (Zolota, Džananović, 2016: 9). Može se reći da građanstvo predstavlja bitan izvor vlastitog demokratskog identiteta i dostojanstva. U liberalnoj demokraciji, građanstvo razumijevamo kao građanski identitet koji može koegzistirati sa drugim identitetima shodno različitim uslovima života. Kada govorimo o ustavnoj demokraciji moramo istaći da veći broj građana i građanki ima zajednički građanski identitet i preklapajuće identitete. Milan Podunavac u svome tekstu «Princip građanstva i poredak politike» smatra da je ...dobar građanin onaj koji podjednako daje najviše što može sugrađanima i svojoj političkoj zajednici. Građanstvo nije samo forma identiteta; to je forma identiteta koja se razlikuje od svih drugih i ima u odnosu na druge forme identiteta osobito prvenstvo. (Zolota, Džananović, 2016: 9). Ako građani žele da uživaju u privilegijama i pravima oni moraju da prihvate odgovornost za sebe kroz promovisanje opšteg dobra i konstruktivnom učešću u političkom i građanskom životu zajednice. (Antić, 2018). Potreba za razvojem odgovornog i uspješnog demokratskog građanstva, podrazumijeva građanske vrline, građansko znanje i aktivno učestvovanje u aktivnostima društvenog i političkog života, odnosno aktivnostima svoje lokalne i nacionalne zajednice, ističu posvećenost aktivizmu i volonterizmu, te na taj način ispunjavaju svoje građanske obaveze pridonoseći jačanju zajedništva i društvene solidarnosti.¹⁶

¹⁶ „Ova vrsta odgovornosti zavisi od razvoja i praktikovanja osobina kao što su suzdržanost, civilizovanost, poštenje, povjerenje, upornost, hrabrost, pažljivost, tolerantnost, predanost pravdi i poštovanju za dignitet i vrijednost svake individue. A sve ove moralne osobine moraju se njegovati kroz različite društvene institucije, uključujući škole kroz obrazovanje u cilju održanja zdrave predstavničke demokratije.” (Antić, 2018).

Zato težnja za ostvarenjem pojedinačnih interesa mora biti kombinovana sa brigom za opće dobro od kojeg zavisi ostvarenje ličnih interesa svih članova zajednice. Prepoznavanjem općeg dobra i pristajanjem na ograničenje privatnog interesa za dobrobit zajednice pojedinac služi za primjer demokratskog građanstva u službi općeg dobra, a to predstavlja iskazivanje građanske vrline. (Hodžić, 2016). Zatim „građanske vrline omogućavaju građanima da utiču na mjere javne politike i one su zapravo alatke građana preko kojih bilo da djeluju sami kao individue ili unutar neke grupe, mogu da uspješno učestvuju u donošenju odluka i promovisanju individualnih ili opštih interesa u odnosu sa javnim pitanjima.” (Antić, 2018).

Građansku vrlinu praktično iskazuju građani koji posjeduju određene građanske dispozicije i građanske posvećenosti odnosno predanosti/privrženosti ili uvjerenja i stavove. Posvećenost/predanost ili privrženost osnovnim principima ustavne demokratije, u koje spadaju: suverenitet naroda, ustavna vlast, vladavina zakona, podjela vlasti, provjera i ravnoteža, prava manjina, civilna kontrola vojske, razdvojenost religijskih institucija i države, federalizam itd., te posvećenost vrijednostima demokratije kao što su: opće dobro, slobode, pravda, jednakost, individualna prava, različitost, istina, patriotizam itd. spadaju u građanske posvećenosti odnosno stavove i uvjerenja na kojima demokratski građanin treba da zasniva svoje promišljanje i djelovanje u zajednici. (Hodžić, 2016).

Građanske dispozicije predstavljaju osobine koje su potrebne građanima za očuvanje demokratske države.¹⁷

U demokratijama pojedinac može slobodno izabrati hoće li se zanimati za politiku ili neće. Međutim budući da je prvi princip demokratije suverenitet naroda u takvom političkom poretku građani moraju biti svjesni da oni kolektivno posjeduju vlast i da su odgovorni za njeno sprovođenje. Građani imaju mogućnost da uspostavljaju svoju vlast sami i za vlastitu korist i redovno imaju priliku da je promijene putem izbora ako ona ne zadovoljava njihove potrebe i očekivanja. Zato se demokratsko građanstvo može smatrati svojevrsnom javnom funkcijom. (Hodžić, 2016).

Od građana se očekuje da imaju određena znanja i iskustva u učešću u političkom procesu. Dakle, preuzimanje odgovornosti u kontekstu demokratije znači prihvatanje i poštovanje određenih moralnih i zakonskih obaveza. (Antić, 2018). U demokratskom sistemu građani-pojedinci mogu doprinjeti odgovornosti vlade. Prema tome, imaju na raspolaganju važne kanale da doskoče vladinim službenicima u slučaju narušavanja njihovih interesa nezakonitim odlukama ili lošim upravljanjem (zanemarivanjem, odugovlačenjem, proizvoljnim odlukama itd). „Za odluke donijete mimo zakonom definisanih ovlasti naknada se dobija sudskim putem. U slučaju lošeg upravljanja postoji mogućnost ispravljanja putem žalbe izabranom zastupniku, ili uredu ombudsmena, koji ima posebnu odgovornost procjenjivanja validnosti žalbi pojedinaca protiv odluka rukovodilaca. Najsvježije osnovana je institucija „građanske povelje“, kojom se ljudima daju nadoknade

¹⁷ Pod dispozicijama ovdje razumijevamo preovlađujuće stanje svijesti odnosno sklonost prema određenim stavovima i načinu mišljenja i djelovanja. Uljudnosti u raspravi, poštivanje ličnosti i dostojanstva svake osobe, individualna odgovornost, samodisciplina, građanska osvješćenost, nepristrasnost, kompromis, tolerancija, poštivanje različitosti, strpljivost, ustrajnost, empatija, velikodušnosti, lojalnost prema državi i njenim principima spadaju u građanske dispozicije odnosno osobine i navike uma građanina koje pridonose zdravom funkcionisanju i općem dobru demokratskog sistema. (Hodžić, 2016).

za specifične propuste državnih službi u skladu sa postavljenim standardima. Sve se ovo može posmatrati kao primjer potrošačke odgovornosti, koju inicira pojedinac, za razliku od drugih, grupnih oblika odgovornosti. Oni služe kao značajan podsjetnik da je glavni korisnik vladinih usluga najšira javnost, i da je krajnji cilj procesa zakonska, politička i finansijska odgovornost vlade prema samim građanima.“ (Beetham, Boyle, 1995: 81-82)

IV.2. Građansko društvo i političko društvo

Između vladavine vlade i vladanja narodom, odnosno nezavisno od države nalazi se područje koje nazivamo građanskim društvom, sa svim demokratskim stečevinama. (Nakić, Dukić, 2014) „Civilno društvo nisu država i njene institucije.“ (Reese-Schaefer 2004: 65). Prema tome, Habermas smatra da je civilno društvo sistem spontano nastalih nedržavnih, dobrovoljnih, neprofitnih organizacija¹⁸, koje su povezane vezama javne komunikacije i koje ne teže osvajanju izravne političke moći. Shodno tome, kondenziraju problematična društvena stanja iz privatnih životnih područja i prosljeđuju ga političkoj javnosti. (Reese-Schaefer, 2004: 69).

„Ideja civilnog društva kao komponente neophodne za demokraciju se posebno počela naglašavati nakon iskustva dvadesetog stoljeća sa fašizmom i komunističkom diktaturom, pri čemu su i jedno i drugo htjeli da kontrolišu i nadziru dvije društvene institucije pod okriljem države.“ (Beetham, Boyle, 1995:107). Tako David Beetham i Kevin Boyle posmatraju koncept građanskog društva na dva različita aspekta: negativnog, ideje da domete države treba ograničiti, da bi se spriječila kontrola svih društvenih aktivnosti, prodiranje u sve sfere života i apsorbovanje svih društvenih inicijativa i talenata; i pozitivnog, ideje o postojanju mnogo nezavisnih žarišta samoorganizovanja unutar društva, putem kojih ljudi zajednički rade na rješavanju svojih problema i koji djeluju kao kanali narodnog mišljenja i pritiskaju vladu, te mogu služiti kao zaštita protiv zloupotreba.

Zgodić ističe da je ključna uloga građanskih asocijacija u civilnom društvu i demokratskoj državi, izražavanje građanskih zahtjeva, potreba i želja, s ciljem postajanja dijelom procedure političkog odlučivanja u institucijama vlasti. (Zgodić, 2001, 13). Građansko društvo sadržava tri momenta: a) Posredovanje potrebe i zadovoljavanje pojedinca njegovim radom i zadovoljavanjem potreba svih ostalih - sistem potreba. b) Zbiljnost onoga što je u tome sadržano kao općenito slobode, zaštita vlasništva pravosuđem. c) Predostrožnost, spram slučajnosti koja zaostaje u onim sistemima i briga oko posebnog interesa kao nečega zajedničkog s pomoću policije i korporacije. (Smailagić, 1970: 321)

„Širenje demokratije na regionalnom i lokalnom nivou, - razvijanje i formulisanje različitih interesa koji presijecaju podjele u društvu i daju mu pluralniju strukturu, regrutovanje i obuka novih političkih lidera, posmatranje izbora, medijacija konflikata i razvoj zajednice

¹⁸ Jasno je da građansko društvo sačinjavaju razne društvene nevladine organizacije i asocijacije, na primjer, udruženja građana, radni sindikati, preduzeća, religijske zajednice, nezavisne privatne obrazovne škole, edukacijski centri, organizacije za zaštitu okoline, profesionalna udruženja, humanitarne organizacije, nezavisne medijske i komunikacijske organizacije, organizacije za zaštitu ljudskih prava i sloboda..

sa svim ovim elementima civilno društvo povezuje građane sa državom i čini je poštovanijom i legitimnijom.” (Zolota, Džananović, 2016: 12).

Dakle, građansko društvo u slobodnoj demokratskoj državi pruža mogućnost svakom pojedincu da se razvija prema svojim opredjeljenjima i da živi prema svojim željama i vrijednostima. Shodno tome, pojedinci mogu istovremeno biti članovi i članice mnogih organizacija građanskog društva. Jasno je, da građansko društvo predstavlja sponu između države i građanstva. Možemo istaći da je to društvo u kojem se štite ljudska prava od državnog despotizma, odnosno poštuju sva međunarodno zagarantovana ljudska prava, uključujući slobodu u izboru načina života i slobodno izražavanje, slobodu donošenja osnovnih životnih odluka. Građanski princip, zasnovan kao osnovna društvena vrijednost insistira na jednakosti uslova, prava i garancija za sve građane i kao takav predstavlja vrijednost koja urasta u kulturu demokratskog društva, čineći ga stabilnijim i prosperitetnijim. (Vlaisavljević, u Žene Ženama, 2009: 93). Stojiljković kaže da „civilno društvo doprinosi konsolidaciji i trajnosti demokratije, ali je samo ne uzrokuje, niti stvara.” Iako u domenu uticaja postoji određena doza kompetitivnosti između društva i države, činjenica je da ono ne može postojati bez državnog obezbjeđivanja osnovnih uslova za rad, a prvenstveno se misli na zakonodavni okvir koji pored uređenja oblasti civilnog društva ukazuje na njegov vrijednosni položaj i ulogu unutar društva i demokratskog sistema.” (Zolota, Džananović, 2016: 12).

Političko društvo je arena u kojoj se „formirana društvena zajednica specifično angažuje da bi osporila legitimitet postojeće vlasti. Političko društvo je nužan uslov za demokratsku tradiciju i konsolidaciju. Naime, to nije moguće bez demokratskih ustanova, političkih stranaka, vodstva, stranačkih koalicija i alijansi, izbornih pravila i izbora.“ (Mirović, u zbornik radova, 141).

Svi pomenuti elementi omogućavaju izbor demokratske vlade i nadzor nad njom. Prema tome, političko i građansko društvo se razlikuju ali su komplementarni. „Civilno društvo je izvor političkih inicijativa i alternativa i ima kontrolnu funkciju, naročito u učvršćenju i produbljenju demokratije. Učvršćuje demokratiju i samom činjenicom da posreduje između države i građanskog društva.“ Građansko društvo obnavlja političko društvo. Razvijena demokratija zahtijeva odgovarajući stepen autonomije, nezavisnosti i građanskog i političkog društva, naravno uz vladavinu prava. (Mirović, u zbornik radova, 141). koje su organizovane unutar političkog društva. Anglo-američka tradicija se smatra historijskim korjenom nastanka građanskog društva, a te temelje postavljaju najznačajniji teoretičari. Shodno tome, na razlikovanje društva i države ukazuju Locke, Rosseaue, Montesque, Hegel, Marks i Pejn. Prema tome, ovi teoretičari su razvili teoriju o političkom društvu i državi sa svrhom omogućavanja očuvanja ljudskog života, slobode i imanja.

Locke smatra da je svrha države i društva omogućavanje ljudima očuvanje vlastitih života, slobode i imanja. Prema tome, Locke ističe da je temelj građanskog društva i ljudskog postojanja vlasništvo, a država instrument njegove zaštite. On civilno društvo stavlja u opoziciju prema državi. Važno je naglasiti da Locke predstavlja individuu sa svojim građanskim pravima u klasičnom poimanju civilnog društva. Formiranje građanske demokratske javnosti i udruživanje u civilno društvo je značajno za razvoj liberalno demokratske države. Locke zbog te činjenice pojam civilnog društva stavlja u fokus šireg

pojma političkog duštva. (Podaci sa predavanja Doc. dr. Vedada Muharemovića, predmet: Historija socijalnih i političkih doktrina, 2017.)

Locke ističe da je građansko društvo nezavisno i samostalno političko tijelo koje bira, ograničava i kontroliše javnu (državnu) vlast. Zato je vlast ograničena slobodnim društvom. (Trnka, u zbornik radova, 194).

Smith i Ferguson predstavljaju samoregulativnu i modernizacijsku komponentu civilnog društva. Za potrebe ovog rada ističem teoretičara Adam Smitha, koji je od države zahtijevao da štiti društvo od nasilja i invazije drugih država, pojedinca od međusobnih nepravdi i maltretiranja i da osigura angažovanje pojedinaca u javnim radovima i formiranju ustanova. Demokratski koncept zahtijeva balans između zajedničkog dobra i pojedinačne slobode. Prema tome, u literaturi nailazimo na termine slobodnog otvorenog društva. Posebno je naglašena ideja slobode izraza, kretanja, političkog i civilnog udruživanja (Fridrih Fon Hajek, Karl Poper). Riječ je o društvu slobodnih ljudi. (Mirović, u zbornik radova, 142).

Hegel naglašava da građansko društvo sačinjavaju građani koji su nosioci rada, privatnog vlasništva, tržišta, tržišne razmjene i socijalnog statusa u društvu. Shodno tome, razdvaja se područje političke (državne) sfere i privatne sfere (porodice). Hegel smatra da samo politička država može sumirati i povezivati pojedinačne, posebne i opće interese u cilju amortizovanja sukoba stvorenih kao posljedica partikularnih interesa u građanskom društvu. Prema Hegelu prostor između države i obitelji ispunjava građansko društvo. (Podaci sa vježbi Doc. dr. Jelene Gaković, predmet: Sociologija politike, 2018.)

Marks kritikuje Hegelov koncept podjele između države i građanskog društva kao različite sfere, shvatajući izjednačavanje civilnog društva i klasnog, odnosno buržoaskog društva kao birokratiju. Dakle, u društvenim odnosima moderno građansko društvo se javlja kao spona i socijalni izraz između države i građanskog društva. Prema tome, u građanskom društvu klase iskazuju proturječnost građanskog društva i države. Dakle, Marks u svojoj političkoj ekonomiji i otkrivanju mehanizama eksploatacije radničke klase i viška vrijednosti, pokušava objasniti tu proturječnost i posredovanje između države i građanskog-buržoaskog društva. (Podaci sa predavanja Prof. dr. Ive Komšića, predmet: Sociologija politike, 2017.)

Marks ističe da je individualan čovjek priznat samo u obliku egoističnog individuuma, a istinski čovjek u obliku apstraktnog citoyena. Shodno tome, potrebno je da individualan čovjek u sebe vrati apstraktnog građanina i kao stvaran čovjek u svom individualnom radu, svojim individualnim odnosima u svom empirijskom životu postane generičko biće. (Marx, Engels, 1961: 72-73.)

Demokratija zahtijeva pretpostavke za razvoj slobodnog i aktivnog građanskog društva. Zatim relativno autonomno i „cijenjeno“ političko društvo, vladavina prava, državni administrativni aparat koji funkcionise i institucionalizovano ekonomsko društvo. To je tih pet arena koje navodi H. Linc i A. Stefan. (Mirović, u zbornik radova, 141).

Važno je naglasiti razliku između civilnih udruženja i političke forme udruživanja. Svrha civilnih udruženja je zaštita nezavisnosti građana u odnosu prema državi. Prema tome, s razvojem modernih koncepcija Tocqueville ističe da se ekonomija izvlači iz pojma civilnog društva. Tocqueville također ističe potrebu spajanja građansko-republikanskog i liberalnog koncepta građana. Dakle, potrebno je da građansko i političko učešće budu zajedno sa

individualnim interesima u svrhu održavanja općeg dobra u građanskom društvu i vlasti. Prema tome, ovaj tip građanstva Tocqueville naziva „pravilno shvaćen vlastiti interes“, jer kroz doprinose u vremenu, naporima i novcu, građani pomažu jedni drugima s ciljem zajedničke dobrobiti, koja je neophodna za uspješnu potrebu za ličnim interesima i individualnoj slobodi. (Podaci sa predavanja Prof. Dr. Ive Komšića, predmet: Sociologija politike, 2017.)

Po Habermasu, deliberativnu demokratiju čini trougao država, moć i civilno društvo, u kojem je moć osnovni medij društvene koordinacije, novac glavni medij tržišta a solidarnost glavni medij civilnog društva. „Javno ili opće dobro svih građana je osnovno i najšire značenje javnosti po Habermasu, ali opće značenje javnosti upućuje na ono koje je upućeno državi kao javnoj vlasti i ono koje je upućeno društvu u smislu javnog mnjenja. U modernoj političkoj državi se razvija građansko društvo koje stoji naspram države i jasno odvaja javnu vlast od privatnog domena, ali i podiže jedan dio privatne sfere na nivo pojave od javnog interesa. Kroz proces formiranja građanske javnosti civilno društvo postaje svjesno samog sebe kao partnera državi.“ (Pavlović, 2004 Tocqueville 56)

IV.2.1. Građansko društvo u BiH

Profesor Fočo smatra da je civilno društvo sistem u kome postoje prava građana i zakonom uređeni odnosi, u kojem vladajući poredak i sistem vlasti imaju cilj da obezbijede preduslov za pravednost, slobodu, jednakost njenih građana i građanki, a građanstvo svojom slobodnom voljom u demokratskom ambijentu i konkurenciji programa, stranaka i ličnosti daju vlastima legitimitet izborima. (Podaci sa predavanja Prof. Dr. Saliha Foče, predmet: Uvod u sociologiju, 2017.)

Važno je istaći podatak da je prije rata u Bosni i Hercegovini, postojao niz javnih organizacija koje su pretežno djelovale u oblasti kulture i sporta. Nakon rata, dolazi do naglog porasta nevladinih organizacija, pa tako danas postoji veliki broj registrovanih organizacija, a od toga možemo istaći da je manji broj profesionalnih organizacija. „Organizacije civilnog društva u BiH manje se finansiraju iz javnih budžeta, a više od strane donatora, karakteriše ih loša komunikacija unutar sektora civilnog društva, te nedovoljna komunikacija sa vladinim sektorom (domaći fondovi predviđeni za ove organizacije distribuiraju se na netransparentan način).“ (Zolota, Džananović, 2016: 14).

Što se tiče zakonskog okvira na nivou BiH, Parlamentarna skupština BiH usvojila je 2001. godine Zakon o udruženjima i fondacijama (Službeni glasnik BiH», br. 32/01). Već naredne godine, Parlament FBiH donio je isti zakon na federalnom nivou (Službene novine FiH, br. 5/02), te je na taj način jedinstveno uređena materija koju su do tada regulisala tri zakona. Republika Srpska također je uredila pitanja postojanja i rada nevladinog sektora kroz Zakon o udruženjima i fondacijama (Službeni glasnik RS» br. 52/01) i time zamijenila dva zakona koja su do tada regulisala tu materiju. (Zolota, Džananović, 2016: 14).

Maldini ističe da je uspostava autonomnog građanskog društva i praktična primjena njegovih elementarnih mehanizama jest neophodan i nezamjenjiv uslov njenog ozbiljenja. (Maldini, 2002: 129)

„Razvoj civilnog društva jedan je od prioriteta BiH u procesu evropskih integracija. U dokumentu Evropske unije „Strategija proširenja i ključni izazovi 2010.-2011. između ostalog se navodi da ...Kultura prihvatanja i poštivanja uloge koju ima civilno društvo mora postojati kako bi se organizacijama civilnog društva omogućilo da se angažuju u djelotvornom dijalogu o politikama djelovanja. Javne rasprave o političkim inicijativama i nacrtima zakona trebaju postati opšte pravilo. Pristup civilnog društva vladinoj podršci često ugrožava nedostatak transparentnosti i loše utvrđeni kriteriji raspodjele sredstava.”¹⁹ (Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, prema Zolota, Džananović, 2016: 14).

V. Populizam i demokracija

Sama riječ populizam dolazi od latinske riječi (populus: narod) naziv za pokrete i ideologije koji polaze od naroda kao osnove svoje legitimnosti i kriterija djelovanja, odnosno populizam se oslanja i crpi autoritet na podršci naroda. (Čamdžić, 2020, 90, u populizam izabrane teme).

Etimološka usporedba demokracije i populizma navodi na zaključak kako je riječ o pojmovima sličnog značenja. Demokracija doslovce znači vladavinu naroda, dok populizam ima porijeklo u latinskoj riječi *populus* ili narod. U Rimskoj Republici izraz je korišten da bi se označio politički pokret koji je zastupao interese "običnih" građana (Morstein-Marx, 2003, prema Šalaj, 2012, 55). U sociologiji, populizam označava idejne i društvene pokrete koji su se protivili dominaciji elita te zastupali poboljšanje socioekonomskog položaja srednjih i nižih klasa. U tom je smislu najznačajniji bio agrarni populizam XIX. i XX. st., koji se afirmirao u nekoliko pokreta (farmerski radikalizam u SAD-u, seljački pokreti u Europi, narodnjaštvo u Rusiji). (populizam - Hrvatska enciklopedija)

U politologiji, pojam populizam uglavnom se odnosi na stil ili metodu političke mobilizacije najširih slojeva naroda koja često ima antidemokratsko, rasističko ili nacionalističko usmjerenje.²⁰ Politički populizam može se okarakterizirati kao posebna ideologija i politički stil kako ga Albertazzi i McDonnell (2008:3) definiraju kao ideologiju koja suprotstavlja pošten i homogen narod protiv skupa elita i opasnih "drugih" koji su zajedno prikazani kao oni koji oduzimaju (ili pokušavaju oduzeti) prava, vrijednosti, prosperitet, identitet i glas suverenog naroda. I drugi autori se slažu s njima, pa tako Kaltwasser i Taggart (2016:204) definiraju populizam kao ideologiju koja smatra da je društvo razdvojeno na dvije homogene i antagonističke skupine, pošten narod i korumpirana elita. (Arnaut, 2020, 6, u populizam izabrane teme).

¹⁹ Fokus Evropske unije je na jačanju saradnje između lokalnih vlasti i organizacija civilnog društva, uspostavi institucionalnih mehanizama za saradnju sa civilnim društvom na nivou državne vlade, entitetskih vlada i Brčko distrikta, te jačanje transparentnosti kada je u pitanju finansiranje iz javnih budžeta. (Zolota, Džananović, 2016: 14).

²⁰ Tako se autokratskim režimima poput onih A. Hitlera, B. Mussolinija ili J. Peróna, ali i pokretima poput reakcionarnih pokreta Georgea Wallacea u SAD-u i Johna Enocha Powella u Velikoj Britaniji 1960-ih, pripisuje korištenje populizma kao političke metode. (Populizam - Hrvatska enciklopedija)

Međutim, u odnosu na populizam “od prije,” dio problema danas jeste da se proširio na skoro globalnom nivou i prijeti urušavanju institucija i multilateralnih odnosa koji su osnovani i ispregovarani posebno nakon Drugog svjetskog rata, i koje nisu “bez mana,” ali su postavljene na temeljima pokušaja da se ratovi takvih razmjera više ne ponove (Cox, 2017, prema Čamdžić, 2020, 90, u populizam izabrane teme).

Poput pojma demokracije, i taj je izraz označavao vladavinu koja se vodi u interesu naroda nasuprot oblicima političkog organiziranja koji su primarno vodili računa o interesima malih skupina stanovništva, kao što su bile aristokracija i plutokracija. I unatoč toj sličnosti, u suvremenoj upotrebi ta se dva pojma razlikuju. Pojam demokracija u javnome i političkom diskursu uglavnom ima pozitivne konotacije, dok se za pojam populizam najčešće vezuju negativne konotacije. (Šalaj, 2012: 55). Moramo istaći da je populizam sui generis razoran za demokraciju, s obzirom da sadrži totalitarni i autoritarni sindrom. Kada govorimo o populizmu koji se odnosi uz nacionalnu političku kampanju, moramo napomenuti da se populizam u tom slučaju temelji na kolektivnim strahovima, stvarnim ili uzrokovanim predrasudama, emocijama. (Milardović, 2004: 26).

V.1. Suvremeno razumijevanje populizma

U ovom poglavlju važno je zapitati se, kakvo je suvremeno razumijevanje populizma? U suvremenom se političkom diskursu zastupnici populizma zalažu za tradicionalne vrijednosti te su skeptični prema vladajućim elitama i predstavničkoj demokraciji uopće, zbog čega zagovaraju referendumsko odlučivanje. U stranačkim sustavima neke se radikalne desne stranke određuju kao populističke, primjerice Nacionalna fronta J.-M. Le Pena u Francuskoj ili Savez za budućnost Austrije J. Haidera u Austriji. (populizam - Hrvatska enciklopedija) Tako, na primjer suvremeni političari prihvataju da ih se naziva socijaldemokratima, liberalima, demokršćanima ili konzervativcima, ali gotovo svi izbjegavaju da ih se označava populistima. (Šalaj, 2012: 22)

Pitanje uzroka jačanja populizma povezano je s krizom liberalne demokracije. Prema tome će u tom dijelu biti tematiziran i ambivalentan odnos populizma prema demokraciji. (Šalaj, 2012: 37). Populizam je latentno prisutan u strukturi i praksi suvremenih liberalno-demokratskih političkih poredaka, a oživljava i jača u situacijama velikih društvenih, ekonomskih i političkih kriza, i to posebice u slučajevima pojave vještih i karizmatičnih populističkih lidera te postojanja masovnih medija koji su skloni davati velik prostor populističkim idejama i pokretima. Očito je da su u političkom životu suvremenih demokracija takve situacije i slučajevi sve češći, pri čemu većina političkih teoretičara i politologa, ali i političara glavne struje (mainstream), takvo stanje opisuje kao zabrinjavajuće i prijeteće. (Šalaj, 2012: 37).

Naime upravo se upotrebom koncepta populizma vrlo dobro može opisati priroda izazova s kojima se suočavaju suvremene liberalne demokracije. Populizam u odnosu prema demokraciji može imati dva lica. Jedno je ono negativno, prijeteće, koje uočava većina političkih teoretičara, tzv. političara glavne struje (mainstream) i medija. Viđen na taj način, populizam je prijetnja stabilnosti suvremenih liberalno-demokratskih poredaka. Populizam

je svojevrsna patologija koja, ako se ne odstrani na vrijeme, u konačnici može dovesti do kraha demokracije i regresije u neki nedemokratski oblik vladavine. (Šalaj, 2012: 22).

Drugo lice populizma puno je rjeđe tematizirano, kako u suvremenoj politološkoj literaturi tako i među političarima i medijima. Prema tom viđenju populizam, ističući neke ideje koje su dio populističke ideologije, može doprinijeti prevladavanju krize suvremenih liberalnih demokracija. (Šalaj, 2012: 23).

V.2. Odnos populizma i demokracije

Po čemu je populizam sličan demokraciji, a po čemu se razlikuje od nje? Odnos populizma prema demokraciji može se promatrati na bar dva načina. S jedne strane, populizam i populistički pokreti zasigurno su prijetnja idealu i praksi liberalne demokracije. S druge strane, jačanje populizma može biti i koristan korektiv inherentnim sklonostima suvremenih predstavničkih demokracija da se razvijaju isključivo u smjeru elitističke demokracije, to jest demokratskog elitizma. Može se reći da se mobiliziranjem i uključivanjem u politički proces onih koji su prethodno bili marginalizirani i pasivni populizam politici glavne struje (mainstream) šalje poruku da se previše udaljila od mišljenja i interesa običnih građana. Važno je istaći da je populizam bolje promatrati kao zrcalni odraz demokracije koji onima što zagovaraju demokraciju omogućuje da promišljaju o nedostacima i mogućim reformama postojećih demokratskih poredaka. Populizam nije, isključivo patologija demokracije, nego i pokazatelj njene krize i malaksalosti koju bi političke elite i građani trebali shvatiti ozbiljno. Pojava i jačanje populizma podsjećaju nas da demokracija nije zauvijek dano stanje, nego režim koji političkim procesom neprestano treba obnavljati. (Šalaj, 2012: 44).

Derado polazi sa stajališta jačanja populističkih stranaka i pokreta, te uopće radikalizaciju europskog političkog prostora potrebno sagledati u perspektivi krize demokracije i krize ekonomskog modela u Europi. (Derado, 20, Časopis studenata sociologije BROJ 6-7)

„Krizu demokracije prije svega je kriza reprezentacije (Mouffe, 2013, prema Derado) i simptom stanja u kojem se mogućnosti utjecaja glasača na politički konsenzus elita smanjuju (npr. Crouch, 2007, prema Derado). Populistički akteri obećavaju vratiti “ukradenu” demokraciju “narodu”, a osim značajnim razinama biračke podrške populistima, svjedočimo i sve češćem korištenju populističkih strategija kod mnogih mainstream političkih aktera.” (Derado)

Populizam može ozbiljno narušavati demokratski proces i zaštitu ljudskih prava, ali važno je naglasiti da i razotkriva mogućnosti za oporavak demokracije. Ne zaboravljajući na opasnosti koje populistički projekti u većoj ili manjoj mjeri nose, Derado smatra da je potrebno sagledavanje ozbiljanog simptoma krize demokracije. Naime, populizam upućuje na slabosti modernih demokracija te na političke vrijednosti, želje i afekte građana koji ostaju bez predstavnštva u političkoj areni. Populistički akteri svojom radikalizacijom politike mogu otvoriti pute k reduciranju ekonomskih nejednakosti i uključivanju većeg broja građana kao kritičkih aktera u političku sferu, kao i djelovati prema isključivanju, širenju netolerancije i daljnjem udaljavanju populacija od demokratskih načela. (Derado)

Populističke barijere, ima posebnu ulogu u prirodi i porijeklu populizma kao jedan od glavnih pokretača populističkih pokreta, kao što je naglasio Taggart (2004:275) da je populizam reakcija na osjećaj ekstremne krize koja se pretvara u kritiku politike i u osjećaj da se politika ne može nositi s neobičnim kriznim uslovima. (Arnaut, 2020, 8-9, u populizam izabrane teme).

Važno je istaći da populizam može biti u neposrednoj vezi s obmanjivanjem naroda. Prema tome, populistički pokreti nastaju kada modernizacija uništava ravnotežu između politike, gospodarstva i kulture, odnosno nekog određenog društva, s ciljem prizivanja straha, nesigurnosti i napetosti cjelokupnog stanovništva. Može se shvatiti da se često populističke tehnike komunikacije i populistički duh u razvijenim demokracijama koriste s ciljem dolaska na vlast određenog političara ili stranke. (Milardović, 2004: 79).

Populističke stranke i politički pokreti često ističu i naglašavaju relevantne probleme. Međutim, politike koje predlažu da se bave tim problemima su najčešće kontraproduktivne jer ne uzimaju u obzir važne aspekte i kompromise između različitih ciljeva politike. (Arnaut, 2020, 11, u populizam izabrane teme). Način na koji su populistički političari apelirali na građane, međutim, u dosta slučajeva se pokazao kao drugi nivo uporabe pojma jest ona u političkom diskursu, pri čemu se izraz dominantno rabi u pogrdnom smislu, za označavanje političkih aktera koji nastupaju demagoški i skloni su davati nerealna i lažna obećanja kako bi zadobili potporu građana (Šalaj, 2016).

S obzirom na to da populisti demokraciju interpretiraju isključivo kao vladavinu naroda, nije čudo što sve veći broj građana počinje iskazivati potporu populistima. Zaključno, napetost između liberalizma i demokracije, inherentno prisutna u suvremenim demokratskim društvima, u slučajevima kada je ravnoteža između dvaju segmenata narušena u korist liberalne tradicije, važan je potencijalni izvor pojave i jačanja populističkih pokreta. Kao drugi latentni razlog pojave i jačanja populizma grupa teoretičara (Canovan, 1999; 2002; Meny i Surel, 2002; Papadopoulos, 2002) navodi postojanje velikog jaza između demokratskih ideala i stvarnog funkcioniranja demokratskih političkih sustava. Na tu razliku između ideala i empirije ukazuje velik broj teoretičara demokracije, pa tako i vjerojatno najznačajniji u 20. stoljeću, američki politolog Robert Dahl.

U svojoj studiji *Demokracija i njezini kritičari* (1989) Dahl navodi kako podrazumijeva “da savršeni demokratski proces i savršena demokratska vlada u zbilji nikad ne bi mogli postojati. Oni predstavljaju ideje o ljudskim mogućnostima s kojima se mogu usporediti aktualnosti.” Tome kasnije dodaje da „u usporedbi s njezinim zahtjevnim idealo (Šalaj, 2012: 33).

Belgijska politička teoretičarka Chantal Mouffe u radu *The “End of Politics” and the Challenge of Right-wing Populism* (2005) najeksplicitnije opisuje vezu između pojave i jačanja populizma i napetosti između liberalnog i demokratskog segmenta. Također smatra da je glavni razlog jačanja populizma u suvremenim društvima poremećaj ravnoteže između tih dvaju segmenata, pri čemu ona radikalizira tezu tvrdeći da je demokratski segment gotovo u potpunosti zanemaren. Tvrdi da suvremenim demokratskim društvima dominira ono što naziva postpolitičkim konsenzusom, pri čemu je temeljno obilježje takva stanja odbijanje da se politika i političko promatraju u antagonističkoj dimenziji. Prema Mouffe, isticanje suverenosti i sudjelovanje građana u politici izrazito je zanemareno i potisnuto u suvremenim društvima. Narodna suverenost i sudjelovanje građana promatraju se sa

sumnjom, najčešće kao prepreka implementaciji ideologije ljudskih prava. Ljudska su prava ključna i konstitutivna za suvremenu demokraciju, no, prema autorici, ona ne mogu biti isključiv kriteriji za procjenu stanja demokracije. Bez učinkovitog sudjelovanja građana u procesu donošenja važnih političkih odluka ne može biti ni demokracije. Na djelu je, prema Mouffe, potpun trijumf liberalne interpretacije suvremene demokracije, koju ona označava i izrazom liberalna hegemonija. Jedno od najvažnijih obilježja tog postpolitičkog konsenzusa, liberalne hegemonije, jest da su ključne odluke o socijalnim i ekonomskim odnosima uklonjene iz političke sfere i da se velik dio njih donosi u sudskoj sferi. Mouffe smatra kako činjenica da se većina društvenih konflikata više ne rješava u političkoj, nego u sferi sudstva ima vrlo negativne posljedice za funkcioniranje demokracije (Šalaj, 2012: 32-33).

Važno je istaći da neki autori populizam smatraju toliko heterogenim da se ne može reducirati ni na jednu formu (Meny i Surel, 2002.) i zaključuju da je to jedan od najslabije shvaćenih političkih koncepata našeg vremena (Taggart, 2002.). Populizam je vrlo opširno obrađena tema u znanstvenoj literaturi na europskom „Zapadu”, prije svega zbog značajne potpore birača desnim populističkim strankama i pokretima. Naime, desne populističke stranke uspjele su nametnuti se kao nezanemariva politička snaga u Europi nakon Drugog svjetskog rata (Meny i Surel, 2002.; Mudde, 2007.; Mouffe, 2013.; Albertazzi i McDonnell, 2008.), uz razdoblje nešto intenzivnijeg jačanja u 80-ima i generalno zadržavanje snage u 90-ima i 2000-ima (Mudde, 2007., Mudde, 2013) Usprkos tome, treba jasno istaknuti da populističke stranke češće doživljavaju neuspjeh nego uspjeh (De Lange i Mudde, 2005.) i da je njihov utjecaj ostao ograničen s obzirom da prilično rijetko sudjeluju u formiranju vlasti, a mnoge čak i ne uspijevaju postati parlamentarnim strankama (Mudde, 2013, prema Derado, 20, Časopis studenata sociologije broj 6-7).

S obzirom na ograničenost teorijskog istraživanja ovog magistarskog rada, nećemo ulaziti u detaljnu elaboraciju populizma u Bosni i Hercegovini, već ćemo naglasiti činjenice da je populizam najopasniji neprijatelj pravne države, jer on ne crpi snagu iz moći uskog kruga pojedinaca, već od širokih narodnih masa koje imaju snagu da naruše liberalno demokratski poredak. Shodno tome, možemo istaći da populizam u Bosni i Hercegovini predstavlja opasnost, jer osim što predstavlja opasnost za pravni poredak, on je također opasnost za samu državnost Bosne i Hercegovine. Multietničnost Bosne i Hercegovine je jedna od pozitivnih specifikuma naše države, ali je i prijetnja ako se koristi u populističke svrhe. (Nurkić, 2020, 100, u populizam izabrane teme). Sve navedeno dovodi do nepovjerenja građana u demokratske institucije jer, kako Tadić ističe „Poraz svakog društva počinje nepovjerenjem građana u njegove institucije. S druge strane, ako bi se jednim pojmom morao iskazati opći sociološki portret bosanskohercegovačkog društva, onda bi to bio upravo pojam: nepovjerenje. U Bosni i Hercegovini „nepovjerenje” malo po malo postaje stvar opće opasnosti.” (Tadić, 2020: 184).

VI. LJUDSKA PRAVA

VI.1. Historijsko-filozofski razvoj ljudskih prava

U starim despotijama, robovlasničkim društvima i antičkim polisima nije bilo moguće ostvariti ideju univerzalnosti ljudskih prava za sve. Jasno je, da su ljudi u to vrijeme podijeljeni na pojedince koji su slobodni i na pojedince koji su robovi bez prava. Dakle, na pojedinca koji se nalazio u ropskom položaju je gledano kao na predmet svojine, a njegov vlasnik je imao skoro neograničena prava prema njemu.²¹ Ipak, u tim društvima se rađaju klice same ideje o jednakim pravima za sve, kroz filozofska učenja i rasprave, te otpor tiraniji koji se povremeno rađao. (Lučka, blchr.org)

Stare civilizacije su ostavile sopstveni trag u kasnijim zbog međusobnih uticaja, poput onih između Egipćana, Feničana i Grka. Kroz tragove i djela starih Grka dolaze i filozofske osnove razvoja moderne civilizacije.²² (Bakšić-Muftić, 2002: 17)

„U političkoj filozofiji i pravnoj teoriji, nastanak ljudskih prava koincidira sa nastankom moderne pravne države. Pod modernim se ne podrazumijeva samo konvencionalno značenje modernog kao aktualnog, već se podrazumijeva historijski sadržaj poznat pod imenom Moderna. Ljudska prava postala su pravnom činjenicom u državi Moderne. Država Moderne u političkom i pravnom smislu označava proces političko-pravne demokratizacije kako države tako i društva.“ (Halilović, 2002, 71, u Zbornik radova).

Dakle, pitanje ljudskih prava prevazilazi savremene civilizacije, prethodi im i dotiče se prvih filozofskih problema. unutar država uporedo sa razvojem demokratskog društva i ustavnosti. (Kozic, 2002, 81, u Zbornik radova). Shodno tome, pojam ravnopravnosti svih ljudi i zagovaranje ideje o prirodnim pravima svakog čovjeka vuče svoje korijene iz dvije hiljade godina stare doktrine naprednih drevnih grčkih filozofa i državnika. (Priručnik za mlade zagovaratelje/ice ljudskih prava, kucaljudskihprava.hr)

Prva teorija prirodnog prava, pokušava objasniti njegovu suštinu, porijeklo, funkcije u društvu. (Lukić, 1976, 156, prema Muratović, 2008. 20). Shodno tome, njihova shvatanja

²¹ „Kroz vijekove koji su dolazili smatralo se da su određene kategorije ljudi pravno i faktički vrijednije od drugih. Tako su kraljevi, plemići, feudalni zemljoposjednici, odnosno različiti vlastelini imali velika prava, dok su seljaci kmetovi i siromašni stanovnici gradova bili teško potlačeni sloj. Pored toga, još uvijek su postojali i ljudi bez prava – robovi, koji su često izjednačavani sa životinjama. Osioni vladari i njihove milicije su bez suđenja kažnjavali, silovali, mučili i ubijali svoje podanike. Nisu se mnogo bolje ponašali ni prema trgovcima i novim pripadnicima različitih društvenih slojeva koji su došli do određenog imetka. Uz to su im i razrezivali različite poreze, koje je često bilo nemoguće platiti, što je rađalo dodatnu ozlojeđenost kod naroda.“ (Lučka, blchr.org)

²² Neka druga, tada razvijena društva, poput zapadnoafričkih, nisu utjecala presudno na kasniju europsku civilizaciju pošto nije bilo ostvarenog kontakta i tek u novije doba saznaje se o neovisnom razvitku u drugim dijelovima svijeta. Ovi pronalasci bitni su za pobijanje rasističkih teorija koje su vladale europskim školama mišljenja, pa čak i među zagovornicima novih sloboda i prava čovjeka među vodećim filozofima prije i tijekom francuske buržoaske revolucije. (Bakšić-Muftić, 2002, 17)

o pravima čovjeka su dobila važno mjesto. Osim kao „kolijevka civilizacije“, starogrčki period od posebne je važnosti zbog uobličavanja prirodnog prava koje će iz učenja starogrčkih filozofa preko Rima i tokom stoljeća ali i sveobuhvatnog koncepta nepromjenjivih inherentnih ljudskih prava ukorijenjenih u filozofskom diskursu Johna Lockeja, što znači da su ljudska prava dospjela i oplodila zapadnoeuropsku civilizaciju i učenja, te su se razvijala u međunarodnom poretku. (Priručnik za mlade zagovaratelje/ice ljudskih prava, kucaljudskihprava.hr)

Kako u sadržajnom tako i u historijskom smislu ljudska prava postaju sastavni dio kako političkih stavova tako i pravne prakse onda kada u političkoj filozofiji i u praksi države dolazi do izražaja svijest i potreba da se temeljnim vrijednostima države i društva ne uzimaju samo nacionalne, kolektivne, već isto tako i specifične vrijednosti individue. Država moderne u političkom i pravnom smislu teži univerzalnim kako pravima kolektiviteta tako i univerzalnim pravima individue. (Halilović, 2002, 71-72, u Zbornik radova)

Iz poglavlja pod nazivom atenska demokracija, možemo shvatiti da starogrčka civilizacija, filozofijske škole tog doba i demokratska tradicija Atine koja je, sadržavala određene principe i ideje koje su predstavljale osnovu kasnijih učenja, kultura, i inspiracija u borbi za demokratska načela i ostvarivanje ljudskih prava, osvajanja demokracije i slobode, tokom srednjeg vijeka, buržoaskih socijalističkih revolucija sve do naših dana su predstavljali inspiraciju i davali legitimitet toj borbi. Jedno od takvih demokratskih principa sastojalo se u poštivanju vladavine prava i pravne jednakosti, sloboda govora... koja se odnosila na određeni krug slobodnih, punopravnih građana. (Kozčić, 2002, 83, u Zbornik radova). Starogrčka zajednica koja je svijetu podarila koncept demokracije također je bila u osnovi robovlasničko društvo i samim tim zajednica s izrazitim nejednakostima. Dometi filozofa jesu bili od velike važnosti, ali njihove misli bavile su se samo slobodnim ljudima. (Bakšić-Muftić, 2002: 18). Određeni autori su se pohvalno izrazili o položaju ljudskih prava i o pravnom uređenju antičkog perioda. Hans Helmuth (1992) iz njemačke Savezne centrale za političko obrazovanje, govoreći o demokratiji u staroj Grčkoj, kaže:

„U procvatu grčke demokratije, u petom i četvrtom stoljeću prije Krista, Narodna skupština je odlučivala o zakonodavstvu, vanjskoj i unutarnjoj politici, financijama i vojnim pitanjima. Antička demokratija počivala je na jednakosti svih građana pred zakonom, na slobodi govora i slobodnom pristupu javnim službama.”

Ako tu formu vladavine kritički promatramo, njeni se nedostaci ne mogu predvidjeti. Prije svega, sva prava i obaveze vrijedile su samo za potpune građane koji su bili populaciona manjina polisa. Robovima nije popravljen položaj, dok su i prava žena bila potpuno ograničena, što znači da žene, stranci, robovi i ostali nisu bili potpuni građani, ili nisu imali nikakvih prava, ili su im prava bila ograničena. (Džemri, M., prema Muratović, 2008: 22). Oni nisu imali prava na privatnu svojinu, nisu mogli obavljati dužnosti u javnim službama i nisu imali pravo glasa. Sve u svemu, u polisu je postojala „vladavina manjine.“ (Kniš 1992, prema Muratović, 2008: 22-23).

Ipak, među slobodnim ljudima, pravila jednakosti bila su prisutna. Tako Tezej navodi da je „ovo sloboda. Onaj koji želi prosvjetljuje. Onaj koji ne želi, taj šuti. Šta je poštenije za grad od ovoga?“ Osnove demokracije tako su postavljene u ovom periodu ljudskog razvitka. (Bakšić-Muftić, 2002: 18) Unatoč utemeljenosti navedene kritike, antički polis, ipak, ima svojih zasluga: u njemu se prvi put može primijetiti značenje čovjeka kao jedinstvenog bića,

provodi se samovlada, ostvarena je sloboda od tiranije i istodobno je sve to filozofski potkrijepljeno. (Kniš 1992, prema Muratović, 2008: 23).

„Osnovna politička maksima grčke historije je - da čovjek ima pravo na život prema sopstvenom izboru. To je sloboda ličnosti koju je afirmisala i to ostaje trajna poruka koja se suprotstavlja svim oblicima dominacije neograničenim i moćnim pojedincima i sistemima.” (Kozić, 2002, 82, u Zbornik radova). Doktrina „prirodnog prava“, koja nadilazi i nadjačava svaki državni zakon, rezvila je ideju prirodnih prava za sve ljude, odnosno kao što je pravo na samoodržanje, a koja im ne mogu biti uzeta i bila je korišćena za podršku pravima građana i ljudi. (Muratović, 2008: 26). Shodno tome, ova ideja prema kojoj pojedinci državi poklanjaju određena „prirodna” prava, a država im zauzvrat daje i štiti njihova građanska prava u okviru ograničenja apsolutne slobode na osnovu „opće volje.”

Neophodno je istaći značaj drugog izvora podrške za prirodna ljudska prava a to jest ideja „društvenog ugovora“ koji, po mišljenju britanskog filozofa Johna Locka (1632-1704) i filozofa švicarskog porijekla Jeana Jacquesa Rousseaua (1712-1778), obavezuje i vladara i narod uzajamnim obavezama. (Muratović, 2008: 26).

U prvom dijelu ovog magistarskog rada, tačnije u poglavljima modela demokracije predstavila sam shvatanja ovih spomenutih teoretičara. U nastavku rada nemam namjeru objašnjavati već rečeno nego ću se baviti političkom verifikacijom ideje ljudskih prava i najznačajnijim područjem u okviru zapadne kulturnohistorijske tradicije, odnosno najvažnijim dokumentima o razvoju ljudskih prava.

VI.2. Historijsko-pravni dokumenti

Politička verifikacija ideje ljudskih prava jednako je složena i protivrječna kao i njeno teorijsko uobličavanje. Uz to, odvija se sporije, i sa znatnim zakašnjenjem u odnosu na teorijske eksplikacije. (Radonjić, 2015:182). Prvi dokumenti u kojima se pominju ljudska prava, kako ta prava danas razumijevamo, potiču iz 18. stoljeća. (Pobrić, 2000: 382). Jer, dok se prve ideje o ljudskim pravima javljaju nekoliko vjekova prije nove ere, prve političke verifikacije te ideje uslijedile su tek nakon građanskih revolucija u Americi i Francuskoj. (Radonjić, 2015: 182) Naglašavam da prije tih revolucija ima događaja i dokumenata koji su sadržavali odredbe slične savremenim propisima u kojima se na neki način aktuelizira pitanje ljudskih prava i sloboda.

Raniji dogovori i proklamacije koji se nerijetko pominju i kao dokumenti o ljudskim pravima, u suštini, ne odnose se na ta prava u smislu kako smo ljudska prava prethodno odredili. Ti dokumenti bili su "pravila vladanja”, kojima se nisu priznavala ljudska prava u pravom smislu riječi, njima se više ograničavala apsolutna politička vlast. (Pobrić, 2000: 382). Za primjer se mogu smatrati poznata (Ulpianova) pravna pravila: Quisque preasumitur bonus, donec probetur contrarium (O svakome mislimo da je dobar, dok se ne pokaže suprotno); Qui iure suo utitur, neminem laedit (Ko se služi svojim pravom, nikome ne šteti); Suum cuique tribuere (Ne uzimaj tuđe i ne dozvoli da tvoje bude uzeto) i druga. (Radonjić, 2015: 182) Ali, to nisu bila ničija ljudska prava nego racionalan i pravičan način vladanja, koji se uvijek po volji suverena mogao napustiti. (Pobrić, 2000: 382).

Istovremeno sa razvojem društva, tokom 770 godina se razvijala i jedna ideja koja nam je danas poznata kao „prava čovjeka“ u stvari, ona se razvijala još od nereda 1215. godine, kada je Vodeću ulogu političkog ostvarenja u okviru nacionalnih država imala Engleska. Shodno tome, ističem prvi historijski pisani dokument jedne deklaracije ljudskih prava koji se naziva „Magna Charta Libertatum“ (Velika povelja sloboda) iz juna 1215. godine, kojom su engleski baroni iznudili određena prava od engleskog kralja Jovana Bez Zemlje (John Lackland). koji je potpisao ovu Veliku povelju, kako bi proglasio običajno pravo i „zajednicu kraljevstva.“ (Grupa autora, 1998-9, 338)

Magna Charta Libertatum predstavlja temeljni dokument anglosanksonske demokracije, odnosno ovaj dokument se smatra prvim Ustavnim aktom u svijetu i predstavlja simbol ograničenja vlasti i samovolje vladara pomoću pravne norme, važnost principa dovođenja kraljeve vlasti u okviru zakona, garanciju prava i sloboda ljudi, načelo zakonitosti i pravne sigurnosti. (Kozić, 2002, 83, u Zbornik radova). Dakle, Magna charta libertatum proklamuje da “nijedan slobodni čovjek neće biti uhapšen ili zatvoren u tamnicu ili lišen posjeda, ili stavljen van zakona, ili izgnan, ili na bilo koji način oštećen... sem po zakonskoj presudi njegovih perova ili saglasno zakonu zemlje.” (Tomović, Bogićević, 2003, 20, prema Radonjić, 2015: 182).

I u XVI i XVII vijeku, u periodu najsnažnije promocije ideja apsolutističke monarhije, koja se odvija pod parolama sub rege vivere, ipsa est libertas (živjeti pod kraljem prava je sloboda) i une foi, une loi, un roi (jedna vjera, jedan zakon, jedan kralj), ima pobornika sasvim drugačijih solucija. Neki od njih - poput levelera (levelers) u Engleskoj, koji sebe nazivaju “slobodno rođenim pomagačima pravедnosti” - teže takvom ograničenju funkcija države (oni to nazivaju poravnanjem prava građana u državi) koje se u mnogim aspektima može porediti sa idejom suverenosti naroda.²³ (Radonjić, 2015: 182-183)

U Engleskoj se pored Jovanove, podrazumijevaju još tri povelje njegovog sina Henriha II iz 1216, 1217. i posebno ona iz 1225. godine. Te povelje predstavljaju potvrdu Povelje iz 1215. godine, ali nisu identične. Magna Carta Libertum' je potvrđena od strane raznih vlada preko 50 puta. (Mrđenović, 1989, 47, prema Kozić, 2002, 83, u Zbornik radova). Tek u XVII vijeku vođena je borba u Engleskoj za šire formulisanje prava čovjeka. Dokumentom „Peticija o pravima“ („Petition of Rights“) iz 1628. godine, zagarantovana je nepovredivost građanina.

„Habeas-Corpus-Akte“ (The Habeas Corpus Act), odnosno zakon o pravедnom sprovođenju sudskog procesa, koji je izglasao engleski parlament 26. Maja 1679. godine, bio je odlučujući preokret za utemeljenje ideje o ljudskim pravima u konkretnom državnom pravu. Ovaj dokument u mnogim zemljama širom svijeta je uspostavio „osnovno krivično načelo - načelo zakonitosti.“ On engleskim građanima garantuje zaštitu od samovoljnih

²³ Zahtjev te vrste proizilazi kako iz sadržaja levelerskog demokratskog programa “Narodna sloga” (Agreement of the People), u kome se traži sveopšte izborno pravo, jednakost svih pred zakonom, puna vjerska sloboda, ukidanje trgovačkih i privrednih monopola i vraćanje seljacima oduzete zemlje, tako i iz političke filozofije levelerskih vođa. Džon Lilbern ističe tezu: “Sva vlast oduvijek po svojoj suštini proizilazi iz naroda i saobrazno tome pripada samo njemu. Slobodan izbor tog naroda, i njegova saglasnost, izražena preko njegovih predstavnika, jedina je osnova svakog pravédnog upravljanja”. (Nersesjanc V. S.225-226, prema Radonjić, 2015, 183)

optužbi, od političke samo-volje i vlasti policije, bezrazložnog hapšenja i zatvaranja bez sudske presude, a uhapšenik se morao u roku od dvadeset dana izvesti pred suca. Ovaj dokument garantuje nepovredivost lične slobode. (Tomović, Bogićević, 22-29, prema Radonjić, 2015: 183). Djelimičan uspjeh naroda u borbi za ljudska prava, odnosno zaštitu prava kolektiviteta ili određenog društvenog sloja, ogleda se u tim dokumentima.

Deset godina nakon usvajanja „Habeas-Corpus-Akte“, tačnije 1689. godine, u Engleskoj usvojen je Zakon o pravima (**Bill of Rights**). Ovaj zakon proglašava prava i slobode podanika i određuje naslijede krune, odnosno označava nezakonitom vlast “koja polaže pravo na vladanje bez zakona ili izvršavanje zakona od strane kraljevske vlasti”; utvrđuje “da izbori za parlament treba da budu slobodni” ustanovljuje imunitet poslanika; zabranjuje izricanje novčanih kazni i sudi pojedincima prije osude. (Tomović, Bogićević, 30-31, prema Radonjić, 2015: 183). Ovaj dokument predstavlja osnovni oslonac parlamentarizma, ustavnog ograničenja kraljeve vlasti, ograničava političku vlast uopće i uspostavlja demokratska prava građana, te predstavlja najcjelovitiji ustavni dokument donesen u Engleskoj u tom periodu. Pomenuti dokument nazivaju „četvrta Magna Karta.“ (Kozić, 2002, 84, u Zbornik radova).

U najvažnije dokumente u historiji ljudskih prava, iz iste godine, tačnije 1776. godine ubrajaju se dokumenti Virginia Bill of Rights, odnosno Deklaracija o pravima Virdžinije i dokument o američkom proglašenju nezavisnosti - Deklaracija o nezavisnosti SAD-a. (Kolednjak M., Šantalab M., 2013, 323) Bilo je to u toku borbe sjevernoameričkih kolonija za nezavisnost i slobodu u SAD-u, od engleske dominacije. Tamo je po prvi put u historiji svečano formulisan Katalog osnovnih ljudskih prava u kojoj se utvrđuje lista individualnih prava građana i to pozivajući se direktno na zamisli engleskog filozofa Johna Lockeja.

Američka deklaracija o nezavisnosti je usvojena 4. jula 1776. godine na II Kontinentalnom kongresu, u Philadelphiji, na kojem su se okupili predstavnici 13 američkih kolonija, objavljen je tzv. Proglas o nezavisnosti. Ovaj dokument je formulisao Thomas Jefferson, koji u očigledne istine ubraja: da su svi ljudi stvoreni ravnopravni, te da posjeduju određena neotuđiva prava. Ističe se, da je sve ljude Stvoritelj snabdio određenim neotuđivim pravima, među kojima su na prvom mjestu pravo na život, slobodu, sa sredstvima za sticanje i posjedovanje svojine i traženje i postizanje sreće i bezbjednosti (čl. 1). Shodno tome, ljudi radi očuvanja ovih prava obrazuju vlade, koje svoja ovlaštenja izvode iz pristanka onih kojima se vlada; da kad god neki oblik vladavine postane prepreka za ostvarivanje ovih ciljeva, tada je pravo građana da je promijeni ili ukine, odnosno pravo na smjenu vlasti zbog eventualnog lošeg upravljanja (čl. 3); i uspostavljanje nove vlade, koja će se temeljiti na tim načelima i sastav ili svoje ovlasti u takvom obliku kakav im se čini najprikladnijim za ozbiljenje njihove sigurnosti i sreće.²⁴ (Vešović, 1998, 302-303, prema Radonjić, 2015: 183-184).

²⁴ Razbor nam doista nalaže ne mijenjati zadugo uspostavljene vlasti zbog slabih i prolaznih razloga, i sukladno tome cijelo nam je iskustvo pokazalo kako je čovječanstvo sklonije patiti sve dok su zla trpljiva nego se usuditi napustiti oblike na koje smo naviknuti. Ali, kada drugačiji tok povreda i otimačina, poduzimanih uvijek s istim ciljem, pokaže namjeru podvrgnuti ih potpunoj samovlasti, njihovo je pravo i njihova dužnost ukinuti takvu vlast i odrediti nove čuvare svoje buduće sigurnosti”. 577) 577. (Sokol, Smerdel, 64, prema Pobrić, 2000: 382).

U tom dokumentu, navode se još i: biračko pravo (čl. 6); pravo optuženog za krivična djela da traži suđenje "od strane nepristrasne porote iz svoje okoline, bez čije jednodušne saglasnosti ne može biti proglašen krivim" (čl. 8) i druga. (Vešović, 1998, 304, prema Radonjić, 2015, 184). Američki „Bill o pravima" postao je glavni ustavni garant individualnih prava i sloboda i osnova američke demokratije. (Kozic, 2002, 84, u Zbornik radova).

Ubrzo nakon donošenja ove deklaracije, tačnije 1787. godine, konstituisana su osnovna prava i slobode američkih građana u Ustavu Sjedinjenih Američkih Država²⁵, u kojem su ugrađeni osnovni principi američke demokratije, a četiri godine kasnije, 1791. godine, američki „Bill of Rights" se dopunjuje sa prvih deset amandmana, koji uređuju materiju ljudskih prava. (Lučka, blchr.org)

Deklaracija o pravima Virđžinije usvojena je 12. juna 1776.godine. Ovim dokumentom „Virginia Bill of Rights" sljedeća prava su proglašena neotuđivim ljudskim pravima i od tada grade jezgru ljudskih prava, a to su: pravo na život, slobodu i privatno vlasništvo; sloboda okupljanja i sloboda štampe; sloboda kretanja i pravo na peticiju; pravo na pravnu zaštitu; glasačko pravo. (Kolednjak M., Šantalab M., 2013, 323)

Prvo priznavanje ljudskim pravima statusa značajnijih političkih akata sadržano je u najznačajnijem dokumentu o ljudskim pravima na evropskom tlu, kojom se trinaest godina kasnije ovaj dokument široko primjenjivao.²⁶

Važno je istaći značaj vremena kada je narod odlučio da pokida lance kojima ga je okivala tiranija monarhije, te je sprovedeći svoju Veliku revoluciju, ujedno i propisao određena opća prava za sve građane. (Lučka, blchr.org) Tako je nastala francuska Deklaracija o pravima čovjeka i građanina, koja je donesena zbog shvatanja da su uzroci siromaštva u svijetu neznanje, zanemarivanje i nepoštovanje „prirodnih prava čovjeka". Ova Deklaracija je usvojena u francuskoj Ustavotvornoj skupštini 26. avgusta 1789. godine. Francuska revolucija je te godine sa svojom idejom libert \acute{e} , \acute{e} galit \acute{e} , fraternit \acute{e} , izvršila izuzetan uticaj i predstavljala je osnov, odnosno idejnu platformu za Ustav Francuske iz 1791. godine.²⁷

²⁵ Unošenje ljudskih prava u ustave s ciljem osiguranja njihove primarnosti u odnosu na državnu vlast, počinje 1791. godine usvajanjem amandmana na Ustav SAD od 1787.godine. To je očigledno, posebno na osnovu amandmana i prema kome se Kongresu zabranjuje da donosi zakone koji diraju u ljudske slobode (one, dakle prethodno postoje) ili izričite odredbe amandmana IX: (Nabrajanje u Ustavu izvjesnih prava ne smije se tumačiti tako da se ospore ili umanje druga prava koja je narod zadržao). (Pobrić, 2000: 384)

²⁶ Za Deklaraciju se u pravnoj teoriji navodi da u historiji ljudskog roda predstavlja akt civilizacije, da su tvorci Deklaracije htjeli da ona ne bude običan zakon, pa ni ustav, nego da bude jedan univerzalni pakt, jedan univerzalni ugovor za sve ljude. (Pobrić, 2000: 382).

²⁷ Od tog pravnog i univerzalnog čina neka od prava i ljudskih sloboda počinju da se u nekom obliku unose u mnoge ustave drugih država. Svaki naredni društveni sistem podrazumijevao je veći i obimniji stepen prava i sloboda koji su ustavima i drugim aktima uspostavljeni. (Fočo, 2000: 98).

Pomenuta Deklaracija sadrži patetički pokušaj naglašavanja univerzalne važnosti ljudskih prava, u kojoj su izložena „neotuđiva, prirodna i sveta prava čovjeka” i u kome je proklamovano da se svi ljudi rađaju i žive slobodni i jednaki u pravima.²⁸ (Lučka, blchr.org)

Dakle, može se istaći da je izvor javnih sloboda utvrđenih zakonom pred kojim su svi jednaki. (Kozić, 2002, 85, u Zbornik radova). Stoga, ova Francuska Deklaracija o pravima čovjeka i građanina konstatuje: da se ljudi “rađaju i cijelog života ostaju slobodni i jednaki u pravima” (čl. 1); da cilj svakog političkog udruživanja jeste “da čuva prirodna i nezastariva prava čovjeka”, koja čine „sloboda, svojina, bezbjednost i otpor prema ugnjetavanju” (čl. 2); da se “sloboda sastoji u tome da svako može da čini sve ono što drugome ne škodi” (čl. 4); da zakon “mora da bude jednak za sve, bilo da štiti ili kažnjava”, te da su svim građanima dostupna sva dostojanstva, mjesta i javne službe, “prema njihovoj sposobnosti, a bez ikakve razlike, osim u osobini i darovitostima” (čl. 6). (Radonjić, 2015: 184). Drugo je pitanje koliko su ta prava zaista i realizirana u praksi. Ona su ipak predstavljala težnje slobodarskog i demokratskog svijeta, uzor političkih pokreta i snaga koje su težile da ostvare što veća prava i slobode svojih građana. Mnoga od prava i sloboda su u određenim periodima kršena, degradirana, ali su iznova s novim nadama uspostavljena i ostvarivana kao težnja čovjeka za zadržavanjem i unapređivanjem osvojenog i ostvarenog prava. (Fočo, 2000: 99).

Ubrzo se i u osnovnim zakonima, odnosno ustavima država počinju katalogizovati ljudska prava, te se i sama prava kreću ka svom širenju u političkoj, ekonomskoj, kulturnoj i socijalnoj dimenziji. (Lučka, blchr.org) Stoga, jasno je da je Ustavno-pravno ostvarenje ideje o ljudskim pravima krenulo sa velikim zaletom iz Francuske u kontinentalnu Evropu, uspostavljajući na jasan i legislativan način prava i slobode ljudi. (Kozić, 2002, 85, u Zbornik radova). Međutim, nedostajalo je da se na globalnom nivou učini korak više ne bi li ljudska prava doživjela veću rasprostranjenost. (Lučka, blchr.org)

Ovim dokumentima prokrčen je put daljoj afirmaciji ideje ljudskih prava. Na tom putu, bilo je krivina, a ponekad i ponegdje čak i kraćih zastoja ili vraćanja nazad. Ipak, taj put je doveo do onoga što bi se moglo nazvati univerzalnom političkom promocijom ideje ljudskih prava. (Radonjić, 2015, 184). Stoga, može se istaći da su ljudska prava nasljedstvo svih civilizacija.

U Velikoj povelji o slobodama, kasnije u Bilu o pravima i ostalim deklaracijama važno mjesto zauzima odnos između čovjeka kao živog bića i društvenih grupa, političke organizacije i države. „Osnovni cilj ovih deklaracija je bio da zašтите čovjeka i spriječe njegove aktivnosti koje povređuju slobodu i prava drugih i negativno utiču na ustav, zakone i državu”. Međutim, to pravo je mnogo vijekova ranije bilo već ustanovljeno u Kini.²⁹

²⁸ Ova Deklaracija o nezavisnosti se, također, zasnivala na školi prirodnog prava koja polazište nalazi u ideji da za sve ljude i u svim vremenima važe određena univerzalna prava data od prirode, sa posebnim pravom na suverenitet naroda, odnosno pravom naroda na samostalnost i slobodni izbor sistema vladavine, pravo na život, slobodu, revoluciju, jednakost, ravnopravnost, neograničenost privatnog vlasništva i tako dalje. (Pobrić, 2000: 383).

²⁹ Doprinos indijske kulture vidimo kroz primjer Mahatme Gandija, jer njegov nenasilni istup protiv diskriminiranja u Južnoj Africi i Indiji zajedno sa učenjem koje je razultiralo iz toga učinili su ga jednim od najbitnijih uzora čovječanstva. Postoje barijere u međucivilizacijskom razumijevanju ljudskih prava međusobna osporavanja. Činjenica je da u svim civilizacijama i religijama postoji tretman ljudskih prava (judeizmu, kršćanstvu, islamu, budizmu i hinduizmu). (Kozić, godina, 85, u Zbornik radova).

(Politička enciklopedija, n.dj., str.980, Kozić, 2002, 85, u Zbornik radova). Osim toga sve velike svjetske religije poučavaju nas o zaštiti ljudskih prava i građanskih sloboda.³⁰

Političko i pravno ostvarenje filozofske ideje o ljudskim pravima u dobroj se mjeri ostvarilo do sredine XX vijeka. (Kolednjak M., Šantalab M., 2013, 323)

Međutim, još tri historijska dokumenta u ovom magistarskom radu zaslužuju da budu pomenuta.

Medinska povelja je vezana za nastanak prve političke zajednice muslimana koja je formirana u Medini, nakon hidžre, kao glavnog političkog sjedišta arapskog carstva pod prvim halifama.³¹ Sama riječ hidžra prevodi se kao „prekidanje odnosa, napuštanje plemena, preseljenje“, a u historijskom kontekstu znači preseljenje muslimana iz Mekke, u kojoj su bili izloženi progonu i nerazumijevanju od pripadnika glavnog plemena Kureiša, u Medinu, u kojoj su postojali uslovi za njihov opstanak, a potom za osnivanje prve političke zajednice zasnovane na islamskim principima, odnosno toleranciji i uvažavanju, koja je u to vrijeme, napravila jedinstvo od različitih dijelova grada čije su stanovništvo osim muslimana, činili jevreji i kršćani.

Pred novu zajednicu postavila su se pitanja uređenja odnosa, prava i dužnosti, pitanja organizacije javnog života, vojske, finansija i drugih pitanja, između Muhammeda a.s. i vjernika, ali i nemuslimana Medine. Kao izraz i rezultat tih potreba donesena je, 623. godine, Medinska povelja koja sadrži odredbe o određenim ljudskim pravima.. (Bakšić-Muftić, 2002: 99) Dakle, Medinska povelja je poznat dokument islamskog svijeta, jedan je od najranijih društvenih ugovora koji simboliziraju princip tolerancije.³² Medinska povelja ima 52 člana.³³

Na osnovu ovog dokumenta ukazuje se na uspostavljanje jedne posebne vrste zajednice koja se po svom ustrojstvu razlikuje od ostalih društvenih zajednica (član 2). Ustanovljava se društveno osiguranje za otkup ratnih zarobljenika i za plaćanje cijene krvi (umjesto odmazde za ubistvo i ranjavanje, član 12) Uspostavlja se obaveza suprotstavljanja nasilnicima i kažnjavanja onih koji krše prava ili čine zločin, bez obzira o kome se radi (član 13). Priznaje jednaka prava svojim članovima, a naročito u vrijeme rata (članovi 15,

³⁰ Šire o tome vidjeti u knjigama: Judeizam i ljudska prava, (priređio Elizar Papo), Pravni centar Fonda otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 1998.; (Kozic, 2002, 85, u Zbornik radova).

³¹ *Medinska povelja i osnivanje prve političke zajednice u Medini bili su početak historijskih promjena koje je islam značio za arapski društveni, politički, pravni, etički, socijalni i kulturni preobražaj.* Novi socijalni poredak koji je uspostavljen na osnovama islama, bio je u dubokoj suprotnosti sa dotadašnjim načinom života i vjerovanja mnogobožičkih, nomadskih arapskih plemena. (Bakšić-Muftić, 2002: 101)

³² Neki autori ovaj dokument smatraju i prvim pisanim ustavom uopće, a neki i prvim ustavom bilo koje države na svijetu. Nerkez Smailagić: Leksikon islama, str. 385, jedinica Medina, o povelji govori kao o ustavu grada Medine. (Bakšić-Muftić, 200: 99)

³³ Prilikom prvog prijevoda na evropske jezike preuzeto je 47 članova što se zadržalo i do danas. Prvi njen dio odnosi se na muslimane (1-23, odnosno ukupno 25 članova), a drugi dio odnosi se na Jevreje, (24-47, ukupno 27 članova).

18, 19). Jevrejima se ostavlja mogućnost priključenja zajednici na osnovu jednakih prava i međusobnih pomaganja (član 16). Zabranjuje se pružanje zaštite zločincima (član 22). Izvor zakonitosti je Bog, a Muhamedu a.s. pripada uloga suca (član 23). Svako pleme je samostalno u izvršavanju ovih odredbi (članovi 4-11). Mir je proglašen nedjeljivim (član 17), a vojna obaveza jednaka za sve (član 18). Zabranjeno je muslimanima i nemuslimanima da pružaju bilo kakvu podršku Kureišima i njihovoj imovini, kao tada jedinim neprijateljima (član 19). (Bakšić-Muftić, 2002: 100)

Ovaj dokument je nemuslimanima garantovao slobodu vjeroispovijesti, savjesti i suđenja prema zakonima vlastite vjere, i osiguravao je vjersku, kulturnu i pravnu autonomiju u islamskoj državi. U Povelji se, za odredbe koje se odnose na Jevreje između ostalog, kaže: „Židovi iz plemena Benu Auf tvorit će zajednicu vjernika jevreja“. Jevrejima se daje sloboda vjeroispovijesti (član 25). Dakle, židovi neka slijede svoju vjeru, a Muslimani svoju. (Sali, Terzić, 1996: 28). Terminologijom ljudskih prava izraženo, islam priznaje jednakost ljudi bez obzira na rasu, boju kože, etničko porijeklo, spolnu pripadnost, socijalno i imovno stanje jer je objavljen svim ljudima, i njegove norme su podjednako obavezujuće za sve koji ih prihvate.³⁴ (Bakšić-Muftić, 2002: 102)

Deklaracija prava naroda Rusije, iz 1917. godine; i Deklaracija prava radnog i eksploatiranog naroda, iz 1918. godine. Ove dvije ruske deklaracije imale su ambiciju da budu pandan velikim poveljama i deklaracijama o ljudskim pravima uz afirmaciju revolucionarnog, komunističkog shvatanja ljudskih prava. (Bakšić-Muftić, 2002: 74)

Do završetka Drugog svjetskog rata, ovdje je važno napomenuti još jedan značajan dokument pod nazivom Atlantska Povelja i istači zajedničku izjavu tadašnjeg predsjednika SAD-a Franklina D. Roosevelta i predsjednika britanske vlade Winstona Churchilla, koju su uputili svim narodima svijeta, sa sastanka 14. augusta 1941. godine na brodu u Atlantskom oceanu (u zaljevu Placentia na Newfoundlandu). (Atlantska povelja - Hrvatska enciklopedija)

Ova Povelja nije nikakav ugovor između dvije sile, nego predstavlja potvrdu zajedničkih principa u nacionalnim politikama spomenutih zemalja kojima oni polažu zajedničke nade i ciljeve za bolju budućnost svijeta. U tekstu Povelje se naglašava nada da će nakon poraza nacizma biti stvorene mogućnosti za siguran život ljudi u granicama svojih zemalja. No, to se neće moći dogoditi ukoliko se zemlje nastave naoružavati na kopnu, moru ili u zraku. Poveljom se ukazuje želja za uspostavljanje jedne svjetske organizacije koja će biti u stanju osiguranja svjetskog mira i stvaranja dijaloga među nacijama. (Atlantska povelja - Wikipedia)

Atlantska povelja sadrži sljedeća načela: 1) SAD i Velika Britanija ne traže nikakvo teritorijalno ili drugo povećanje; 2) svaka teritorijalna promjena mora biti u skladu sa slobodno izraženom voljom naroda; 3) svi narodi imaju pravo izabrati oblik vladavine po svojoj volji, te to pravo treba vratiti svima kojima je bilo silom oduzeto; 4) sve države imaju pod jednakim uslovima pristup trgovini i sirovinama svijeta potrebnima za njihov

³⁴ Medinska povelja, kojoj je izvorna vezanost za islamski povijesni kulturno-civilizacijski krug, nije dozvolila punu afirmaciju unutar evropskog, odnosno zapadnog razumijevanja povijesti ljudskih prava. (Bakšić-Muftić, 2002: 74)

gospodarski napredak; 5) organiziranje suradnje radi poboljšanja stanja radnika, gospodarskog napretka i socijalne sigurnosti; 6) nakon uništenja nacističke vladavine uspostava mira koji će osigurati ljudima opstanak slobodan od straha i oskudice; 7) slobodan promet morima za sve, bez ikakvih ograničenja; 8) narodi svijeta moraju se odreći primjene sile; sve dok se ne uspostavi širok i stalan sustav opće sigurnosti, treba razoružati narode opasne po mir; treba poduprijeti svaku mjeru koja bi olakšala terete naoružanja. Načela Atlantske povelje prihvaćena su u aktima (Londonska konferencija, 1941; Deklaracija Ujedinjenih naroda, 1942). Atlantska povelja značila je začetak stvaranja Ujedinjenih nacija. (Atlantska povelja - Hrvatska enciklopedija)

VII. Međunarodni sistem ljudskih prava

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, ukida se Društvo naroda, te pitanjima zaštite ljudskih prava daje se veći značaj, sa ciljem sprječavanja ratova onemogućavanja da u budućnosti dođe do eskalacije sličnog sukoba i njihovih katastrofalnih posljedica po ljudske živote sa jedne strane, a istovremeno ponovo reafirmisanje vjere u osnovna ljudska prava koja su tokom rata bila ugrožena. (Dimitrijević, Punović, 1997:20, prema Muratović, 2008: 40).

Svi ljudi na svijetu trebali bi imati osnovna ljudska prava i slobode, to je bio jedan od najvažnijih pokretača, odnosno najvećih doprinosa u tom pogledu za osnivanje međunarodne organizacije Ujedinjenih naroda (UN),³⁵ čiji su članovi države i koja je univerzalna po članstvu, nadležnostima i glavnim ciljevima. Osnovana je tokom održane Konferencije Udruženih naroda u San Francisku (SAD) u periodu od 25.04 do 26.06.1945. godine. (Opće o UN,.mvp.gov.ba)

„Države pobjednice” su formiranjem ove Organizacije istakle veliku potrebu za zaštitom osnovnih vrijednosti čovječanstva. (Ivanković, u Čitanka ljudskih prava, 2001, 140). Zaštita ljudskih prava i sloboda su prestala biti stvar isključive unutrašnje nadležnosti država. Na taj način poštovanje i zaštita ljudskih prava su postala pitanje osnovnih ciljeva međunarodne zajednice država. U to vrijeme su usvojeni i prvi zakonski obavezujući standardi u oblasti ljudskih prava. Shodno tome, u ovom dijelu rada predstaviti ću najvažnije međunarodne dokumente koji tretiraju problematiku ljudskih prava UN-a, koje su polazeći do odredaba Povelje Ujedinjenih naroda definisale sadržaj ljudskih prava kroz Međunarodni zakon ljudskih prava koji čine Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni paktovi o ljudskim pravima (Pakt o građanskim i političkim pravima i Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima)

VII.1. Savremeni međunarodni dokumenti o ljudskim pravima i osnovnim slobodama

Važno je istaći da ljudska prava država ne poklanja pojedincu niti ih može oduzeti. Prema tome, država može uspostaviti mehanizme kojima reguliše ostvarivanje ovih prava, sloboda i zaštita u cilju osiguranja jednakosti svih osoba. (Izmirlija, 2006, 5).

„Medunarodni dokumenti važe u pojedinoj zemlji ukoliko je država ratificirala dokumente i prihvatila uslove njihovog provođenja. Pojedini međunarodni dokumenti uspostavljaju tijela koji imaju zadatak provođenja odnosno nadgledanja provedbe sporazuma. Osnovna

³⁵ Svoje porijeklo vuče od Lige naroda, nastale poslije I. svjetskog rata, koja se raspala uslijed nemogućnosti da spriječi novi svjetski sukob. Izraz Ujedinjeni narodi potječe od američkog predsjednika Roosevelta i prvi put se pojavljuje u Deklaraciji Ujedinjenih naroda od 01.01.1942. godine, kojom se predstavnici 26 zemalja angažiraju u nastavku borbe protiv fašizma. Danas UN ima 192 članice. Opće o UN (mvp.gov.ba) https://www.mvp.gov.ba/vanjska_politika_bih/multilateralni_odnosi/ujedinjene_nacije_un/opste_o_un/?id=10

zadaca provodenja dokumenata je na državama – ugovornicama dok ugovorna tijela nadgledaju provedbu sporazuma od strane država. To najčešće podrazumijeva obavezu države da periodicno izvještava tijela Ujedinjenih naroda, ustanovljena međunarodnim ugovorima, o poštovanju odnosno provedbi sporazuma, dok tijela za nadgledanje izdaju zapažanja, komentare i preporuke.” (Izmirlija, 2006, 6).

VII.1.1. Povelja ujedinjenih nacija

Osnovni dokument o ljudskim pravima je Povelja Ujedinjenih nacija, usvojena 26. juna 1945. godine u San Francisku, a stupila je na snagu 24. oktobra iste godine (ovaj dan se slavi kao Dan UN). Ova Povelja je osnovana s ciljem da se osigura kolektivna bezbjednost za poslijeratni svijet, (Venkat, u Čitanka ljudskih prava, 2001, 100) Shodno tome, u Preambuli ove Povelje narodi ističu ...da spasimo buduća pokoljenja užasa rata, koji je dva puta u toku našeg života nanio čovječanstvu neopisive patnje; da ponovo potvrdimo vjeru u osnovna prava čovjeka, u dostojanstvo i vrijednost ljudske ličnosti,³⁶ u ravnopravnost muškaraca i žena i nacija velikih i malih; da obezbijedimo uslove pod kojima će moći da se očuvaju pravda i poštovanje obaveza koje proističu iz Ugovora i drugih izvora međunarodnog prava kao i da radimo na socijalnom napretku i poboljšanju životnih uslova u većoj slobodi. I u tom cilju, da budemo tolerantni i da živimo zajedno u miru jedni sa drugima kao dobri susjedi, da ujedinitimo svoje snage radi održanja mira i sigurnosti u svijetu, da obezbijedimo prihvatanjem načela i ustanovljavanjem metoda da se oružana sila ne upotrebljava osim u općem interesu, te da koristimo međunarodne mehanizme u svrhu unapređenja ekonomskog i socijalnog napretka svih naroda - ODLUČILI SMO DA UJEDINIMO SVOJE SNAGE RADI OSTVARENJA OVIH CILJEVA. (Povelja Ujedinjenih nacija (advokat-prnjavorac.com)

U normativnom dijelu Povelje UN, (Član 55). propisuje obavezu Ujedinjenih naroda u cilju stvaranja uslova stabilnosti i blagostanja koji su neophodni za „podizanje životnog standarda, punog zaposlenja... ekonomskog i socijalnog napretka i razvoja, rješavanje ekonomskih, zdravstvenih i srodnih problema, kao i međunarodnu saradnju na polju kulture i odgoja, opće i stvarno poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda bez razlike rase, pola, jezika ili vjere”. (Pobrić, 2000: 385). U Povelji UN se ističe, da se svaka država članica Ujedinjenih nacija, a to su danas gotovo sve zemlje svijeta, obavezuju se da će zajedno i svaka za sebe saradivati sa Organizacijom u smislu provođenja ciljeva (član 56), a u koje se

³⁶ Članovi od 4. do 21. utvrđuju različita građanska i politička prava, uključujući i pravo da čovek ne bude rob i zaštitu od mučenja ili okrutnih, neljudskih ili po-nižavajućih postupaka ili kazni; zatim, pravo da svaka ličnost pred zakonom bude priznata uz jednaku zakon-sku zaštitu od zloupotreba prava; zaštitu od svojevoljnog hapšenja, pritvaranja ili progonstva; pravo na pravedno javno saslušanje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, kao i pravo da se osoba smatra nevinom sve dok se ne dokaže krivica. Ostala građanska prava obuhvataju zaštitu od samovoljnog mešanja ti privatni ili porodični život i prepisku; pravo na nacionalnost i azil; pravo na brak i osnivanje porodice; pravo na ličnu svojinu; slobodu misli, svesti, veroispovesti, mišljenja i izražavanja; pravo na mirno okupljanje i udruživanje - ali i jednako pravo da ne pripada nikakvom udruženju; pravo da učestvuje u vlasti svoje zemlje i jednako pravo pristupa javnim služ-bama. Najzad, „volja ljudi koja treba da bude osnova vlasti jedne vlade" biće izražena povremenim izborima na kojima svi ljudi imaju pravo učešća, kao i pravo da glasaju tajno i slobodno. (Grupa autora, 1998-9.: 339)

ubraja zaštita ljudskih prava, odnosno ovim se članom sve države članice obavezuju, na poštivanje ljudskih prava. (Kozić, 2002, 87, u Zbornik radova)

Povelja ne sadrži precizno definisanu klauzulu o obavezi poštovanja ljudskih prava, ali to ne umanjuje njen dalekosežan značaj. Ona je označila prvi korak ka integraciji pitanja ljudskih prava u međunarodno pravo, koji označava kretanje ka trajnoj i stabilnoj internacionalizaciji ljudskih prava, te shvatajući pomenuto kao nezaobilazan činilac mira u svijetu. (Kozić, 2002, 79, u Zbornik radova)

VII.1.2. Univerzalna deklaracija

Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 10. decembra 1948. godine, u Parizu usvojila Rezoluciju 217 (III), koja postaje opće poznata kao: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. Ova deklaracija predstavlja osnovni izvor ideja o ljudskim pravima u modernom svijetu. (Betham, Boyle, 1995; 89). O pravnoj prirodi Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima postoje različita mišljenja. Prema jednom mišljenju Univerzalna deklaracija je sastavni dio Povelje Ujedinjenih naroda i u domenu ljudskih prava predstavlja autoritativno tumačenje njenih odredbi, što znači da je Deklaracija pravnog karaktera. Prema drugom stajalištu, Deklaracija je prihvaćena u praksi mnogih država, jer ima značaj međunarodnog prava. Prema trećem mišljenju, Deklaracija je dio ustavne strukture svjetske zajednice (jer se smatra autoritativnim tumačenjem Povelje Ujedinjenih naroda), ali, ona je istovremeno i komponenta običajnog međunarodnog prava, jer obavezuje sve, a ne samo članice Ujedinjenih naroda. Ali, o kojoj god teoriji da se radi, jasno nam je da međunarodna zajednica pripisuje Univerzalnoj deklaraciji³⁷ specijalni moralni i normativni status koji nije stekao nijedan drugi instrument te vrste". (Pobrić, 2000: 385).

Univerzalna deklaracija sintetizuje sve odredbe o ljudskim pravima, definisane u ranije usvojenim poznatim dokumentima, s tim što ovim pravima daje karakter principa i standarda koji važe za cjelokupno čovječanstvo. (Radonjić, 2015: 187) U Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, je proklamovano da svim ljudima pripadaju sva prava i slobode koje ona sadrži. (Bakšić-Muftić, 2002: 286) U preambuli ovog dokumenta, naglašeno je: da su nepoštovanje i preziranje prava čovjeka imali za posljedicu akte, koji su grubo vrijeđali savjest čovječanstva i, budući da je stvaranje svijeta u kojem će ljudska bića uživati slobodu govora i vjerovanja i slobodu od straha i nestašice, bilo proglašeno kao najveća težnja običnih ljudi.“ Zvanični tekstovi, Odabrani međunarodni dokumenti, Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Ministarstvo vanjskih poslova BIH, Sarajevo, 1999: 379, prema Muratović, 2008: 42)

U 30 članova Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima utvrđena su sva ona načela koja treba da ponude „zajednički standard poštovanja ljudskih prava za sve ljude i narode“. U prvom članu kaže se da se sva ljudska bića rađaju jednaka u dostojanstvu i pravima, a zatim

³⁷ Ona dalje razvija osnovnu ideju Povelje UN prema kojoj ljudska prava predstavljaju osnov slobode, pravde i mira u svijetu. Tako ljudska prava prelaze iz nacionalne u internacionalnu sferu, a međunarodno pravo nije više samo međudržavno, jer tako dobija nove dimenzije i postaje pravo čovjeka-pojedinca. (Kozić, 2002, 79, u Zbornik radova)

se nabrajaju ljudska prava i slobode koje su dostupne svima. "bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, pol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj" (čl. 2).

Univerzalna deklaracija proklamira i druga prava, kao na primjer, pravo na jednakost pred zakonom, pravo na utočište (azil), pravo na državljanstvo, pravo na privatnost, pravo na posjedovanje imovine, pravo na nezavisan i nepristran sud itd. Činjenica je da ustavi većine zemalja u svijetu sadrže listu prava koja su proklamirana Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima. (Pobrić, 2000: 385). Zaključni članovi (od 28. do 30) proklamuju pravo svakog čovjeka na društveni i međunarodni poredak u kojem bi prava i slobode iz Deklaracije mogla u potpunosti da se ostvaruju. Obrnuto, pošto svako ima obaveze prema zajednici, sprovođenje tih prava i sloboda biće ograničeno jedino zakonima osmišljenim isključivo radi priznavanja i poštovanja prava drugih, kao i zbog poštovanja javnog poretka i opšteg blagostanja u jednom demokratskom društvu. Nijedna država, grupa ili pojedinac ne mogu da zahtevaju poništenje bilo kojeg prava sadržanog u ovoj deklaraciji. Ta prava, izložena samo u opštim crtama, predstavljaju osnovna načela ljudskih prava i obaveza koja su podsticala međunarodnu saradnju tokom četrdeset godina delovanja Ujedinjenih nacija. (Grupa autora, 1998-9: 339) Naročito je važno to što ona, osim prvog međunarodnog popisa građanskih i političkih prava,³⁸ sadrži odredbe o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.³⁹ (Bakšić-Muftić, 2002: 286)

Univerzalna deklaracija je ustvari programski akt, kao i svi drugi dokumenti Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, obzirom da ne sadrži nikakve efikasne instrumente putem kojih bi se prisilile države da „u potpunosti poštuju proklamovana ljudska prava“. (Sadiković, 2001, 17) Isto tako, Pobrić konstatuje da je "evropski potomak" Univerzalne deklaracije, Evropska konvencija o ljudskim pravima. (Pobrić, 2000, 385-386). Dakle, borba za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, u okviru organizacije UN se nastavila usvajanjem značajnih dokumenta iz 1966. godine, a to su: Međunarodna povelja o građanskim i političkim pravima, koja se ubraja u oblast individualnih ljudskih prava i Međunarodna povelja o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, koja spada u oblast kolektivnih ljudskih prava.

³⁸ Članom 22. počinje nova grupa članova kojima su utvrđena različita ekonomska, društvena i kulturna prava - to jest ona prava koja imaju svi na osnovu svoje pripadnosti tom društvu. Ta prava, mada nužna za ljudsko dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, počivaju na nacionalnim i međunarodnim naporima, kao i mogućnostima svake države pojedinačno. Ta prava, sadržana u članovima od 22. do 27, obuhvataju pravo na društvenu sigurnost, pravo na rad pod pravednim i jednakim uslovima, pravo na istu platu za isti rad, pravo na odmor i slobodno vreme, pravo na životni standard koji omogućava dobro zdravlje i blagostanje, pravo na obrazovanje pod utvrđenim uslovima, kao i pravo na učešće u kulturnom životu zajednice. (Grupa autora, 1998-9: 339)

³⁹ Oni koji su se zalagali da Deklaracija ima obavezujući karakter smatrali su da se to može postići tako što će joj se dati status dokumenta utemeljenog na principima običajnog prava. Protivnici te ideje, koji su bili u većini, zastupali su stanovište da ustanovljenje običajnog međunarodnog pravnog propisa zahtijeva postojanje opšte, jednoobrazne i konzistentne prakse u državama, koja bi bila praćena pojavom *opinio iuris*, to jest ubijedenošću ili vjerom država u obavezujući karakter takve prakse. Toga tada nije bilo (Vidi: Martin Dixon, *Textbook on International Law*, London, 1993, str. 24-33). (Radonjić, 2015, 187)

VII.1.3. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima je usvojen i otvoren za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom br. 2200A (XXI) Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 16. decembra 1966. godine, a na snagu je stupio 23. marta 1976. godine, u saglasnosti sa članom 49.

„Države članice ovog Pakta, smatrajući, u skladu s načelima izraženim u Povelji Ujedinjenih naroda, da je priznanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice temelj slobode, pravde i mira u svijetu. Priznajući da ova prava proizilaze iz urođenog dostojanstva ljudske ličnosti, u skladu sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, ideal slobodnog ljudskog bića koje uživa građanske i političke slobode i oslobođenog od straha i bijede može biti postignut samo ako se stvore uslovi koji omogućavaju svakome da uživa svoja građanska i politička prava, isto tako kao i svoja ekonomska, socijalna i kulturna prava.” (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, mhr.gov.ba)

Povelja Ujedinjenih naroda nameće državama obavezu unapređenja sveopćeg i garanciju stvarnog poštovanja ljudskih prava i sloboda, prava koja su priznata u ovom Paktu svim pojedincima koji se nalaze na njihovoj teritoriji i pripadaju pod njihovu vlast bez razlikovanja, u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili svakog drugog uvjerenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugog statusa. Uzimajući u obzir činjenicu da se pojedinac obavezuje prema drugim pojedincima i prema zajednici kojoj pripada i da je dužan težiti unapređenju i poštovanju prava priznatih u ovom Paktu. (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, mhr.gov.ba)

Za potrebe ovog rada, istićem članove koji se odnose na dostupnost prava na život, slobodu, jednakost i nediskriminaciju, zaštitu manjina a koji su navedeni u ovom paktu

Član 6.

1. Svako ljudsko biće ima pravo na život. Ovo pravo mora biti zaštićeno zakonom. Niko ne može biti samovoljno lišen života.
2. U zemljama gdje nije ukinuta smrtna kazna, smrtna presuda može se izreći samo za najteže zločine, u skladu sa zakonom koji je bio na snazi u vrijeme kada je zločin bio počinjen i koje nije u suprotnosti s odredbama ovog Pakta niti sa Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Ova kazna može biti primjenjena samo na osnovu konačne presude koju je donio nadležni sud.
3. Kada lišavanje života predstavlja zločin genocida, smatrat će se da nikakva odredba ovog člana ne ovlašćuje jednu državu članicu ovog Pakta da na bilo koji način ukine bilo koju obavezu preuzetu na osnovu odredaba Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.
4. Svaki osuđenik na smrt ima pravo da traži pomilovanje ili zamjenu kazne. Amnestija, pomilovanje ili zamjena smrtno kazne mogu se dati u svim slučajevima.
5. Smrtna presuda ne može se izreći za zločine koje počine lica mlađa od 18 godina i ne može se izvršiti nad trudnim ženama.

6. Ne može biti pozivanja ni na jednu odredbu ovog člana da bi se odložilo ili spriječilo ukidanje smrtne kazne od strane jedne države članice ovog Pakta.

Član 9.

1. Svako ima pravo na slobodu i ličnu sigurnost. Niko ne može biti samovoljno uhapšen ili pritvoren. Niko se ne može lišiti slobode osim iz razloga i u skladu sa postupkom u zakonu predviđenim.

2. Svako ko je uhapšen biće u trenutku hapšenja obaviješten o razlozima hapšenja i u najkraćem roku će mu se saopćiti bilo kakva optužba protiv njega.

3. Svako ko je uhapšen ili zatvoren zbog krivičnog djela biće u najkraćem roku izveden pred sudiju ili nekog drugog službenika, zakonom ovlašćenog da vrši pravosudne funkcije, i u razumnom roku će mu se suditi ili će biti oslobođen. Stavljanje u pritvor lica koja očekuju da im se sudi ne smije biti opće pravilo, ali puštanje na slobodu može se usloviti jemstvom kojim će se osigurati prisustvo tog lica na suđenju u bilo kojoj fazi sudskog postupka, kao i, u slučaju potrebe, radi izvršenja presude.

4. Ko god je hapšenjem ili pritvaranjem lišen slobode ima pravo da uloži žalbu kod suda u cilju da sud bez odlaganja odluči o zakonitosti lišenja slobode i naredi njegovo oslobođenje ako je pritvor nezakonit.

5. Svako ko je nezakonito hapšen ili pritvoren ima pravo na naknadu štete.

Član 26.

Sva su lica jednaka pred zakonom i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zakonsku zaštitu. Zakon treba da zabrani svaku diskriminaciju i da garantuje svim licima jednaku i djelotvornu zaštitu protiv diskriminacije bilo na osnovu rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog i drugog mišljenja, nacionalnog i društvenog porijekla, imovine, roda ili bilo koje druge okolnosti.

Pored problema sa političkim i građanskim pravima Organizacija Ujedinjenih nacija suočavala se i sa problemom rasne diskriminacije svih ljudi, a posebno manjina. (Muratović, 2008, 43)

Jasno nam je, da se Opća skupština Ujedinjenih nacija prvi put izričito izjasnila za zaštitu manjina donošenjem Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Član 27.

U državama gdje postoje etničke, vjerske ili jezičke manjine ne smije se licima koja pripadaju takvim manjinama uskratiti prava da, zajedno sa članovima svoje grupe, imaju svoj vlastiti kulturni život, da ispovijedaju i očituju svoju vlastitu vjeru ili da se služe svojim vlastitim jezicima.

(Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, mhr.gov.ba)

Ovim sporazumom se, također pored manjina, po prvi put, ostalim ljudima garantiraju prava na slobodno političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, itd.

VII.1.4. Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 1996.

Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima je **usvojen i** otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristup od strane Generalne skupštine rezolucija 2200A (XXI) od 16. decembra 1966. Stupio na snagu 23. marta 1976. u skladu sa članom 9. Države članice ovog Protokola, Smatrajući da bi što boljem osiguranju postizanja ciljeva Pakta o građanskim i političkim pravima (u daljem tekstu "Pakt") i primjene njegovih odredaba, odgovaralo da se ovlasti Komitet za ljudska prava, uspostavljen na osnovu četvrtog dijela ovog Pakta (u daljem tekstu "Komitet"), da primijeni i razmatra, kao što je predviđeno u ovom Protokolu, predstavke koje potiču od strane pojedinaca koji tvrde da su žrtve kršenja nekog od prava navedenih u Paktu. (Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, mhrr.gov.ba)

VII.1.5. Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima čiji je cilj ukidanje smrtne kazne

Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima čiji je cilj ukidanje smrtne kazne – Prihvaćen i proglašen rezolucijom Generalne skupštine 44/128 od 15. decembra, 1989. godine. (Muratović, 2008: 46)

Države članice ovog protokola, Vjerujući da ukidanje smrtne kazne doprinosi jačanju ljudskog dostojanstva i progresivnom razvoju ljudskih prava, Podsjećajući na član 3. Opće deklaracije o ljudskim pravima, usvojene 10. decembra 1948. godine i član 6. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, usvojen 10. decembra 1966. godine, Konstatujući da član 6. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima upućuje na ukidanje smrtne kazne tako što naglašeno sugerira da je ukidanje smrtne kazne poželjno, Uvjereni da sve mjere za ukidanje smrtne kazne treba smatrati kao poboljšanje uživanja prava na život, U želji da ovim dokumentom preuzmu međunarodnu obavezu o ukidanju smrtne kazne. (Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima čiji je cilj ukidanje smrtne, mhrr.gov.ba)

VII.1.6. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima je usvojen i otvoren za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 2200A (XXI) od 16. decembra 1966. godine. Ovaj međunarodni pakt je stupio na snagu: 3. januara, 1976. u skladu sa članom 27. (Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, mhrr.gov.ba)

S obzirom, na značaj ovog dokumenta, u daljem tekstu će biti prezentirana preambula.

PREAMBULA

Države članice ovog pakta,

smatrajući da, prema principima izraženim u Povelji Ujedinjenih naroda, priznanje dostojanstva koje je bitno za sve članove ljudske porodice i njihovih jednakih i neotuđivih prava predstavlja osnovu slobode, pravde i mira u svijetu,

Uviđajući da ova prava proizilaze iz dostojanstva neodvojivog od čovjekove ličnosti,

Uviđajući da se, prema Općoj deklaraciji o pravima čovjeka, ideal slobodnog ljudskog bića, oslobođenog straha i bijede, može postići samo ako se stvore uvjeti koji omogućavaju svakome da uživa svoja ekonomska, socijalna i kulturna prava, i svoja građanska i politička prava,

Smatrajući da Povelja Ujedinjenih naroda nameće državama obavezu da unaprjeđuje opće i stvarno poštovanje čovjekovih prava i sloboda,

Vodeći računa o činjenici da pojedinac ima dužnost prema drugome i prema zajednici kojoj pripada i da je dužan zalagati se za unaprjeđenje i poštovanje prava priznatih ovim paktom.

VII.2. Karakteristike nekih međunarodnih dokumenata kojima se proširuju i preciziraju oblasti zaštite ljudskih prava

VII.2.1. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida

Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, je odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju ili pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 260 A (III) od 9. decembra, 1948. godine, a stupila je na snagu 12. januara, 1951 u skladu sa članom XIII. (Muratović, 2008, 44) U pomenutoj konvenciji, genocid je definisan kao međunarodni zločin, bez obzira da li je počinjen u ratu ili miru. (Bakšić-Muftić, 2002, 298) Važno je naglasiti, da se genocid ne određuje samo kao ubistvo pripadnika neke „nacionalne, etničke, rasne ili vjerske skupine“, nego se tu ubrajaju i mjere za sprječavanje rađanja ili nasilno premještanje djece iz jedne u drugu skupinu. S druge strane, zaštita manjina nije ušla u Statut Ujedinjenih naroda ili u opću Rezoluciju o ljudskim pravima od 10. Decembra, 1948. godine. (Ludwig, K., Leksikon etničkih manjina u Evropi, prema Muratović, 2008, 43) Ona, naime, sadrži samo individualna prava.

Počinioci genocida se mogu izvesti pred sud bilo države na čijoj je teritoriji zločin počinjen, bilo pred nadležni međunarodni sud. (Bakšić-Muftić, 2002: 298)

VII.2.2. Konvencija o pravnom statusu izbjeglica

Konvencija o statusu izbjeglica je usvojena 28. jula na Konferenciji opunomoćenika Ujedinjenih nacija o statusu izbjeglica i raseljenih osoba, sazvanom Rezolucijom 429 (V) od 14. decembra, 1950. godine, a stupila je na snagu: 22. aprila, 1954. godine, u skladu sa članom 43. (Muratović, 2008: 44)

1951. godine donesena su

Konvencija o statusu izbjeglica predviđa da se na teritoriji država potpisnica prema izbjeglicama primjenjuje postupak koji će biti bar isto toliko povoljan kao i postupak koji se primjenjuje prema njihovim državljanima u pogledu slobode vjeroispovijesti, prava pristupa sudu, prava na osnovno obrazovanje i javnu pomoć. Najpovoljniji postupak primjenjivat će se u pravima na: vršenje plaćene profesionalne djelatnosti, udruživanje, a što je moguće povoljniji postupak u pravima na više obrazovanje, pravo na samostalan rad, a u svakom slučaju postupak koji nije manje povoljan od onoga koji se pod istim okolnostima primjenjuje na strance uopće. (Konvencija se odnosila na one koji su postali izbjeglice prije 1. Januara 1951. godine.) (Bakšić-Muftić, 2002: 298)

D. Protokol o statusu izbjeglica – Ovaj protokol je odobren Rezolucijom 11186 (XLI) Ekonomskog i socijalnog savjeta od 18. novembra, 1966. godine, i odobren Rezolucijom 2198 (XXI) Generalne skupštine od 26. decembra, 1966. godine. U istoj rezoluciji Generalna skupština je zatražila od Generalnog sekretara da tekst Protokola prenese državama koje se spominju u članu V. ovog protokola, kako bi im se omogućilo pristupanje protokolu. (Muratović, 2008: 44)

Član V. – Pristupanje Protokolu

„Ovaj protokol otvara se za pristupanje u ime svih država članica Konvencije i svake druge države članice Ujedinjenih nacija ili članice bilo koje specijalizirane agencije ili one kojoj bude upućen poziv od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija da mu pristupi. Pristupanje će se izvršiti deponiranjem instrumenata o pristupanju kod Generalnog sekretara UN-a.“ (Muratović, 2008: 44-45)

Konvencija o pravnom položaju lica bez državljanstva, donesena je 1954. godine. Obavezuje države potpisnice da se prema licima bez državljanstva u pogledu prava na slobodu vjeroispovijesti, pristup sudu, osnovno obrazovanje i javnu pomoć primijeni postupak koji će biti isto tako povoljan kao i postupak koji primjenjuju prema svojim državljanima. Pravo na obavljanje plaćene profesije, na udruživanje, na samostalan rad i na obrazovanje iznad kategorije osnovnog, primjenjivat će se što je moguće povoljniji postupak, a u svakom slučaju na manje povoljan od onoga koji se primjenjuje prema strancima uopće. (Bakšić-Muftić, 2002: 300)

VII.2.3. Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije

Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, donesena je 1963. godine, po kojoj se ističe da diskriminacija ljudi na temelju rase, boje kože ili etničke pripadnosti predstavlja povredu ljudskog dostojanstva i treba da bude osuđena kao poricanje načela Povelje UN, kao kršenje prava čovjeka, kao čin koji je u stanju da poremeti mir i sigurnost među ljudima.

Ni jedna država neće braniti ili pružati svoju podršku preduzimanjem policijskih mjera, ili na drugi način, bilo kojoj diskriminaciji, koja se zasniva na rasi, boji kože ili etničkom porijeklu, a koju sprovodi neka grupa, ustanova ili pojedinac. Ozbiljne mjere će se poduzeti u određenim prilikama koje pripadaju pojedinim rasnim grupama sa ciljem da se

pojedincima osigura uživanje ljudskih prava i sloboda. Ove mjere ni u kakvim prilikama neće imati za posljedicu održavanje nejednakih i posebnih prava za različite rasne grupe.

Aktivnost Ujedinjenih nacija rezultirala je donošenjem značajnih paktova koji imaju za cilj razradu Kataloga ljudskih prava sadržanih u Deklaraciji iz 1948. godine. Pažnja je i dalje usmjerena na diskriminaciju po osnovu rase, spola, političkih i ideoloških pogleda. (Bakšić-Muftić, 2002: 303)

VII.2.4. Međunarodna Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije

Kada se govori o problemu rasne diskriminacije uopće, pominje se Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, usvojena i otvorena za potpis i ratifikaciju Rezolucijom Generalne skupštine 2106 A (XX), 21. decembra, 1965. godine. Stupila je na snagu 4. januara 1969. godine, u skladu sa članom 19. (Muratović, 2008, 45)

U preambuli ovog dokumenta se ističe:

„Smatrajući da se povelja Ujedinjenih nacija, temelji na principima dostojanstva i jednakosti svih ljudi i da su se sve države članice, obavezale da rade zajedno i posebno, u saradnji s Organizacijom, u svrhu postizanja jednog od ciljeva Ujedinjenih nacija, tj. Da razvijaju i podstiču opšte i stvarno poštovanje prava čovjeka i osnovnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, spol, jezik ili vjeru..., (Ludwig, K., Leksikon etničkih manjina u Evropi, prema Muratović, 2008: 43) Smatrajući da su svi ljudi jednaki pred zakonom i da imaju pravo na podjednaku zaštitu zakona od svake diskriminacije i svakog podsticanja na diskriminaciju.“ (Muratović, 2008: 43-44)

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, uglavnom ponavlja stavove i zabrane rasne diskriminacije sadržane u ostalim, do tada donesenim dokumentima. Zabranjuje svaku diskriminaciju svih onih koji teže da ojačaju ili uspostave rasne podjele čovječnosti i sve nečovječne akte proistekle iz takve politike i prakse zločinom kojim se krše načela međunarodnog prava i čini ozbiljna prijetnja međunarodnom miru i sigurnosti. Također, države članice su proglasile zločinačkim sve organizacije, ustanove i pojedince koji počinu krivično djelo apartheida. Optuženim za apartheid može suditi bilo koji sud države članice Konvencije koja može biti nadležna nad optuženim, ili mu može suditi međunarodni krivični sud čiju nadležnost priznaju države članice. (Bakšić-Muftić, 2002: 303-304)

Svijest o nehumanim postupcima i posljedicama rata, o važnosti saradnje među zemljama, slobodnom protoku ideja i informacija, o potrebi stvaranja elementarnih uvjeta za dostojanstven život u kojem je jedinka zaštićena od svih oblika diskriminacije, (Bakšić-Muftić, 2002: 304)

Pored toga što sve navedeno, odnosno, sve novije rezolucije UN-a traže poštivanje ljudskih prava svih ljudi, bez obzira na svaki oblik različitosti, te garantiraju svaku vrstu slobode mišljenja, pomenuti ćemo javnu diskriminatorску izjavu češkog predsjednika Vaclava Klause. (Muratović, 2008: 44)

U obraćanju javnosti Klaus kaže:

„Multikulturalizam je prouzročitelj (islamskog) terorizma. Stranci koji dolaze u kulturne zemlje, među njima i u Češku, odupiranjem asimilaciji i zatvaranjem u svoje etničke krugove i klubove ugrožavaju našu kulturu. Doseljednicima mora da se jasno stavi do znanja da moraju da se prilagode novoj sredini i zaborave svoje posebnosti, pa i one folklorne. Prilagodite se, utopite se ili idite odakle ste došli.“ (Stasić, 2005:2., prema Muratović, 2008: 44)

VII.2.5. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije prema ženama, poznata i pod nazivom Ženska konvencija, usvojena je na Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda 34/180 od 18. decembra 1979. godine, kao prvi sveobuhvatni međunarodno priznati dokument o pravima žena, a stupila je na snagu 3. septembra, 1981. godine, u skladu sa članom 27 (1), nakon što ju je ratificiralo dvadeset zemalja. (Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, 11, gcfbih.gov.ba)

Države se obavezuju na preduzimanje svih potrebnih mjera kako bi se ženama na svim poljima obezbjedila stvarna ravnopravnost sa muškarcima, a naročito na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom planu, prilikom zapošljavanja, pred sudom i u svim stvarima vezanim za brak i porodične odnose.⁴⁰ (Bakšić-Muftić, 2002: 308)

1982. godine uspostavljen je Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama u svrhu praćenja primjene Konvencije. Države koje su ratificirale Konvenciju dužne su podnositi periodične izvještaje ovom komitetu. 1999. godine Generalna skupština UN-a usvojila je Opcioni protokol, koji je otvoren za pristupanje. Bosna i Hercegovina je pristupila i ratificirala Opcioni protokol. (Samra Filipović-Hadžiabdić Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine). (Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, 13, gcfbih.gov.ba) Može se istaći da je 179 zemalja ili 90% članica Ujedinjenih naroda potpisalo je Konvenciju, a među njima je i Bosna i Hercegovina. Važno je napomenuti da je Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, te da se primjenjuje direktno i ima prioritet nad domaćim zakonima. Po prvi put, prije 27 godina, dobili smo međunarodno priznatu definiciju diskriminacije po osnovu spola, koja je preuzeta i ugrađena i u naš Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, br. 16/03, prema Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, 11, gcfbih.gov.ba)

Konvencija predstavlja viziju, ali, na žalost, realnost je drugačija. Procjenjuje se da su od 1,2 milijarde siromašnih osoba u današnjem svijetu 70 procenata žene. Poznato je da u situacijama siromaštva žene imaju najslabiji pristup hrani, zdravstvu, obrazovanju, obukama i mogućnostima za zapošljavanje, kao i ispunjenju drugih potreba. Konvencija daje, pored

⁴⁰ Konvencija postaje sve značajniji instrument u XXI stoljeću. Tako i Milenijski razvojni ciljevi Ujedinjenih naroda potvrđuju odlučnost međunarodne zajednice u borbi protiv problema siromaštva žena, jer indikatori pokazuju da žene žive u sve većem siromaštvu. Međunarodna zajednica posvećuje sve više značaja gender pitanjima. Konvencija naglašava principe koje država mora garantirati u uživanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, te u osiguranju jednakih mogućnosti za žene u napredovanju na svim poljima. (Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, 12, gcfbih.gov.ba)

sveobuhvatnog okvira, i mogućnost da se nastojanja za postizanje jednakosti i pravde provedu (preobrazu) u konkretne mjere na prevazilaženju siromaštva, diskriminacije i isključenja žena. (Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, 11, gcfbih.gov.ba)

Deklaracija o ukidanju svih oblika netrepeljivosti i diskriminacije na osnovu vjeroispovijesti ili uvjerenja

Deklaracija o ukidanju svih oblika netrepeljivosti i diskriminacije na osnovu vjeroispovijesti ili uvjerenja, je proglašena Rezolucijom 36/55. Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, 25. novembra 1981. godine, u kojoj se ističe da svako ima pravo na slobodu mišljenja, svijesti i vjeroispovijesti, koje uključuje slobodu religijskog ili bilo kakvog drugog ubjeđenja i da ga pojedinačno ili u zajednici sa drugima, javno, i niko neće biti podvrgnut prinudi koja bi mogla ugroziti ovu slobodu. Sloboda može biti ograničena jedino zakonom, u cilju zaštite javne sigurnosti, poretka, zdravlja ili morala, ili osnovnih prava i sloboda drugih lica. Nije dozvoljena diskriminacija po ovom osnovu od bilo koje države, ustanove, grupe ljudi ili pojedinaca. (Bakšić-Muftić, 2002: 308)

Član 3.

Diskriminacija između ljudskih bića na osnovu vjeroispovijesti ili vjerskog uvjerenja čini sramotu za ljudsko dostojanstvo i odricanje od principa Povelje Ujedinjenih nacija, i mora biti osuđeno kao kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda proglašanih Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i prikazanih detaljno u Međunarodnim paktovima o ljudskim pravima, i kao prepreka prijateljskim i mirnim odnosima među državama.

Član 4.

1. Sve države moraju preduzeti efektivne mjere da spriječe i ukinu diskriminaciju na osnovu vjeroispovijesti ili vjerskog uvjerenja u priznavanju, ostvarivanju i uživanju ljudskih prava i osnovnih sloboda i svim oblastima građanskog, ekonomskog, političkog, društvenog i kulturnog života.
2. Sve države moraju uložiti sve napore da gdje je potrebno donesu ili opozovu zakone neophodne da zabrane takvu diskriminaciju, i da preduzmu sve prikladne mjere da se bore protiv netolerancije na osnovu vjeroispovijesti ili drugih vjerskih uvjerenja u ovom smislu.. (Sloboda vjere u pravnom sistemu BiH, mrv.ba)

VII.2.6. Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka

Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka je odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 39/46 od 10. decembra, 1984. godine. Stupila je na snagu: 26. juna 1987. godine, u skladu sa članom 27 (I). (Muratović, 2008: 46)

VII.2.7. Konvencija o pravima djeteta

Konvencija o pravima djeteta je odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje rezolucijom Generalne skupštine 44/25 od 20. novembra, 1989. godine. Stupila na snagu: 2. septembra, 1990. godine, u skladu sa članom 49. (Muratović, 2008: 46)

Države članice Konvencije obavezuje da se djetetom smatra ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina ako se, na osnovu zakona koji se odnosi na dijete, punoljetstvo ne stiče ranije, da se sva prava sadržana u Konvenciji primjenjuju na svako dijete bez ikakve diskriminacije (rase, boja kože, spol, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo ubjeđenje, nacionalno, etničko, socijalno porijeklo, imovno stanje, onesposobljenost, rođenje ili drugi status djeteta ili njegovog roditelja ili zakonskog staratelja. U svim aktivnostima koje se odnose na dijete primarni su interesi djeteta. Svako dijete činom rođenja ima pravo na život, a države su obavezne da osiguraju u najvećoj mjeri opstanak i razvoj djeteta. Dijete se nakon rođenja prijavljuje, ima pravo na ime, pravo na starenje, državljanstvo, i ako je to moguće pravo da se zna ko su mu roditelji i pravo na njihovo starenje. Države su obavezne da poštuju pravo djeteta na očuvanje svog identiteta, uključujući državljanstvo, ime i porodične veze bez nezakonitog miješanja. Države članice se obavezuju na borbu protiv nelegalnog transfera i nevraćanja djece iz inozemstva, priznaju pravo na najvišu razinu zdravstvene i medicinske zaštite, pravo na životni standard primjeren fizičkom, mentalnom, duhovnom i društvenom razvoju djeteta. Izuzev priznavanja ljudskih prava, članice se obavezuju na zaštitu djeteta od svih oblika seksualnog izrabljivanja i seksualne zloupotrebe, svih oblika eksploatacije, mučenja, svirepog i li ponižavajućeg postupanja, nezakonitog lišavanja slobode, kao i obaveza unapređivanja svih oblika zaštite i omogućavanje ukupnog razvoja djeteta. (United Nation Action in the Field of Human Rights, prema Bakšić-Muftić, 2002: 310)

Ujedinjene nacije kao globalna međunarodna organizacija uključuju države članice, različite po stepenu ekonomskog razvoja i društvene moći, različitih političko-ekonomskih sistema, kulturnih, etničkih i religijskih tradicija, različitog povijesnog iskustva. Sve razlike koje su unijele države članice pristupanjem ovoj organizaciji vidljive su u pregledu dokumenata i rada Ujedinjenih nacija na ljudskim pravima, kao i stvarna slika svijeta na kojoj rad Ujedinjenih nacija počiva. (Bakšić-Muftić, 2002: 313)

VII.2.8. Konvencija o političkim pravima žena

Ovom Konvencijom ženama se daje pravo da bez ikakve diskriminacije i pod jednakim uvjetima kao i muškarci glasaju na izborima, budu birane u sva javno izabrana tijela i na javne dužnosti ustanovljene nacionalnim zakonodavstvima i drugim zakonima. (*Bakšić-Muftić, 2002: 299*)

Sljedeći vremenski period karakterizira nastanak novih slobodnih država, zemalja Trećeg svijeta, čiji su se problemi snažno nametnuli radu Ujedinjenih nacija I našli svoj izraz u sklopu pitanja kojima su se Ujedinjene nacije bavile. Iz interesa za prava pojedinaca, koji je dominirao u prethodnom periodu, pojavljuje se i interes za prava pojedinih skupina u cilju zabrane diskriminacije. Posvećuje se pažnja društveno ranjivim kategorijama, ženama i djeci. U vezi sa ekonomskim, socijalnim i političkim pravima, vodi se rasprava o mogućnostima njihovog ostvarenja kao tendencija suprotna evropskoj koja insistira na garanciji države u realiziranju usvojenih prava. (*Bakšić-Muftić, 2002: 299*)

„Ljudska prava postaju predmet interesiranja i reguliranja na regionalnim osnovama, što je komplementarni rad aktivnostima Ujedinjenih nacija. Na taj način otvara se prostor izražavanju regionalnih kulturnih i političkih specifičnosti u cilju promocije ljudskih prava. U tom periodu dolazi i do osnivanja regionalnih organizacija, povezivanja država na regionalnom principu u cilju promocije zaštite i unapređivanja ljudskih prava na određenoj teritoriji.” (*Bakšić-Muftić, 2002: 299*)

Tom cilju je podređen i sistem međunarodnih institucija, nadležnih za konkretno rješavanje sporova u oblasti ljudskih prava, kako onih koji nastaju na relaciji država - država, tako i onih koji nastaju u okviru odnosa čovjek - država. Taj sistem čini određeni broj komiteta sastavljenih od nezavisnih eksperata, koje imenuju države potpisnice međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, saglasno odredbama koje su u tim dokumentima sadržane. Konkretno, radi se o Komitetu za ljudska prava, Komitetu protiv rasne diskriminacije i Komitetu protiv mučenja. Oni su stvoreni na osnovu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (čl. 28), Konvencije o ukidanju rasne diskriminacije (čl. 8) i Konvencije protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupka ili kažnjavanja (čl. 17). Nadležnost članova ovih komiteta kreće se u okvirima razmatranja žalbi i davanja mišljenja o njima. (*Paolo de Stefani, Uvod u univerzalni sistem zaštite ljudskih prava, u Čitanka ljudskih prava, 51, prema Radonjić, 2015: 190*).

Odnos država prema konstatacijama (nalazima) ovih komiteta različit je: neke ih uvažavaju do te mjere da zbog njih mijenjaju, kad treba, čak i svoja zakonodavstva; neke ih, usljed procjene da predstavljaju miješanje u njihove unutrašnje stvari ili iz drugih razloga, jednostavno ignorišu.⁵⁵ Znatno efikasniji, ali i znatno rjeđe primjenjivani vid kontrole implementacije ljudskih prava, ostvaruju međunarodni sudovi za primjenu ljudskih prava. Takvi sudovi su Evropski sud za ljudska prava, formiran 1959. godine, i Međuamerički sud za ljudska prava, formiran 1969. godine. (*Dimitrijević, Paunović, 144, prema Radonjić, 2015: 190*).

VIII. Regionalni sistemi ljudskih prava

Pored međunarodnog sistema ljudskih prava, koji se od 1945. razvija pod Ujedinjenim narodima, postoje i regionalni sistemi koji osiguravaju više standarde zaštite prava i njihove primjene u pojedinim dijelovima svijeta. „Iako se međunarodno priznati regionalni sistemi uspostavljaju i razvijaju s izravnim osloncem na regionalne instrumente, oni u potpunosti slijede važeće odredbe i duh Opće deklaracije o ljudskim pravima i drugih temeljnih dokumenata Ujedinjenih naroda (v. Prikaz 6).“ (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004: 44)

Prednost regionalnih sistema je u tome što omogućuju efikasnije razmatranje tužbi. Regionalni sudovi donose obvezujuće odluke i mogu naložiti naknadu štete, a komisije za ljudska prava izdaju preporuke koje države uglavnom shvataju ozbiljno. Zahvaljujući njihovu djelovanju nastaju vodeći slučajevi za tumačenje i pojašnjavanje odredaba instrumenata za ljudska prava, a također dolazi i do promjena nacionalnih zakona kako bi ih se uskladilo s međunarodnim obvezama ljudskih prava. (Benedek i Nikolova, 2003: 30) Osim toga, regionalni sistemi uglavnom su osjetljiviji na kulturna i vjerska pitanja ako za to postoje valjani razlozi.

VIII.1. Europski sistem ljudskih prava

Europski sistem ljudskih prava se smatra najrazvijenijim sistemom ljudskih prava i sloboda uopće, odnosno regionalnim sistemom. Nastao je kao reakcija na masovna kršenja ljudskih prava tokom Drugog svjetskog rata. Međutim, sistem se počeo razvijati krajem Drugog svjetskog rata s čvrstim osloncem na ‘Opću deklaraciju o ljudskim pravima’ i dugu tradiciju ustavne zaštite građanskih i političkih prava najrazvijenijih zemalja Zapadne Europe. Poslijeratna Europa stavila je naglasak na ostvarenje prava i sloboda građana u okviru demokratskog političkog poretka držeći da je to najsigurniji put za održanje mira i stabilnosti svijeta. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 200: 44-45) Dakle, ljudska prava, vladavina prava i pluralistička demokracija kameni su temeljci europskog pravnog poretka, prvenstveno zbog efikasnijih mehanizama zaštite. (Benedek i Nikolova, 2003: 30, etc-graz.eu)

Njegovim uvođenjem došlo je do značajnih promjena u tradicionalnom shvaćanju suvereniteta države, jer se građanima europskih država omogućilo pokretanje postupka za zaštitu svojih prava pred europskim institucijama onda kada im tu zaštitu ne osiguraju domaći sudovi. Stoga, razumljivo je da su ta „polazišta utkana u europske integracijske procese na svim razinama, što potvrđuju tekst Statuta Vijeća Europe iz 1949., ‘Schumanova deklaracija’ iz 1950., Završni akt Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji iz 1975. i ‘Ugovor o Europskoj uniji’ iz 1992. Iako se pod europskim sistemom ljudskih prava obično misli na instrumente i mehanizme koji su uspostavljeni pod Vijećem Europe, europski je sistem složeniji. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004: 44-45)

VIII.2. Europske institucije i tijela za zaštitu ljudskih prava

U ovom poglavlju se razmatraju načini funkcionisanja tri europska sistema koji se međusobno razlikuju po opsegu i naravi zaštite prava i sloboda pojedinaca. Sistemi polaze od različitih instrumenata, imaju uspostavljena različita tijela za praćenje primjene tih instrumenata i međusobno se nalaze u različitim odnosima. Shodno tome, predstaviti ću značaj različitih institucija i tijela ovog sistema.

VIII.2.1. Sistem Vijeća Europe

Na samom početku, potrebno je razlikovati Europsko vijeće od Vijeća Europe.⁴¹ Europsko vijeće je tijelo Europske unije. Vijeće Europe (Council of Europe) nije institucija EU-a, što znači da je nevezana za Europsku uniju. To je međunarodna organizacija sa sjedištem u Strasbourgu (Francuska) posvećena je zaštiti ljudskih prava i sloboda, razvoja demokracije, vladavine prava, načela pravne države te promiče europsko kulturno naslijeđe. (europa.eu)

Središnja poruka Povelje Ujedinjenih naroda ističe da se “narodi trebaju odnositi jedni prema drugima u duhu bratstva”, koja je u Europi 1949. godine, potvrđena osnivanjem prve sveeuropske političke organizacije, odnosno regionalne međuvladine organizacije - Vijeća Europe, od strane 10 deset europskih zemalja (Belgije, Danske, Francuske, Irske, Italije, Luksemburga, Norveške, Nizozemske, Ujedinjenog Kraljevstva i Švedske). Važno je naglasiti da je 5. maja 1949. godine u Rimu potpisan Statut Savjeta Evrope, koji je propisao da je „svaka članica Savjeta Evrope priznaje princip vladavine prava i princip da svaki pojedinac kojise nalazi pod njenom jurisdikcijom, mora uživati ljudska prava i osnovne slobode”. (clana 3. Statuta). Njihovom suverenom vlasцу, ugrađena je u same osnove ove najsiro i najkompleksnije evropske organizacije. (Pobrić, 2000: 25).

Shodno tome, u statutu Vijeća Europe ističe se da je “izgradnja mira na temeljima pravde i međunarodne suradnje vitalni čimbenik očuvanja ljudskog društva i civilizacije”. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004. 47) Djelovanje Vijeća Europe, posvećeno je nizu oblasti, uključujući oblasti ljudskih prava, razvoja demokracije, zaštiti manjina, migracija, obrazovanja, znanosti, mladih, kulture, sporta, zaštiti zdravlja, saradnje u području zakonodavstva, regionalnog planiranja itd. Ali ne uključujući oblast obrane. Stoga, „Vijeće treba djelovati na ujednačavanju europskog gospodarskog i društvenog razvoja putem dijaloga i zajedničkih akcija u svim važnijim društvenim područjima, s posebnim naglaskom na zaštitu i jačanje ljudskih prava i temeljnih sloboda.” (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004.,_47) Da bi države, koje se geografski nalaze u Evropi bile primljene u Vijeće Europe ovisi o stanju i spremnosti ispunjenja obaveze koje proizlaze iz statuta te organizacije, prvenstveno one koje se odnose na uslov da u svojim okvirima osiguravaju razvoj “istinske demokracije” odnosno parlamentarne demokracije i respekta *ljudskih prava* koja ona, po svojoj prirodi, podrazumijeva tj. slobode, jednakosti i vladavine prava, zbog

⁴¹ U kolokvijalnom govoru Vijeće EU često se naziva Vijećem.

čega je sve do početka 1990-ih godina izvan te organizacije ostao velik broj zemalja Srednje i Istočne Europe.⁴² (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004., 47)

Europske institucije i tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava Vijeće Europe

Iz prethodnog poglavlja, može se zaključiti značaj Vijeća Europe nastalog isključivo radi zaštite i promicanja ljudskih prava, demokracije i vladavine prava širom Europe. Shodno tome, u to doba usvojena je europska konvencija o ljudskim pravima i uspostavljen jedinstven sistem koji uključuje obvezujući nadzorni mehanizam. Tako je 1959 godine nastao sud, kao izraz težnje zemalja članica da se više nikad ne ponove zločini počinjeni sredinom 20 stoljeća.⁴³

VIII.2.1.1. Europski sud za ljudska prava

Europski sud za ljudska prava (engl. European Court of Human Rights), je središnja europska pravosuđna institucija za slučajeve kršenja prava i sloboda pojedinca. Uspostavljen kao jedinstveni sud prema Protokolu br. 11 ‘Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda’ 1998. Sastavljena je od onoliko neovisnih sudaca koliko je država članica Vijeća Europe, koje su istodobno i stranke ‘Konvencije’, a danas je zemalja potpisnica gotovo 50. Sjedište suda je u Strasbourgu u zgradi Ljudskih prava. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004: 51)

Sud čine po 1 sudac ili sutkinja iz svake zemlje članice Vijeća Europe. Suce bira parlamentarna skupština Vijeća Europe, koji su potpuno nezavisni i ne zastupaju nacionalne interese. Prilikom razmatranja nekog predmeta u komori uvijek sjedi “nacionalni sudac” radi boljeg razumijevanja nacionalnog zakonodavstva. Osim u sasvim novim predmetima koje dolaze velikoj komori, tužbe razmatra i rješava komora. Presuda komore je konačna i obvezujuća za državu, a njeno provođenje nadzire Odbor ministara. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004: 51)

Suci djeluju na tri razine: Sve odluke donose suci koji odlučuju kao suci pojedinci u odboru od (3 suca), u vijeću od (7 sudaca) ili u velikom vijeću od (17 sudaca) koji odlučuje o najvažnijim predmetima. Mnoga su prava zaštićena konvencijom najosnovnije je pravo na

⁴² „U osnovi dakle, ne samo Statuta, nego općenito ovog oblika evropske integracije jeste zahtjev da se ljudska prava, ne samo proklamiraju, nego i da im se osigura valjana primjena u okvirima svih država koje ulaze u sastav ove organizacije. U tom pogledu Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava čini posve novu etapu u ukupnom kontinuitetu razvoja ljudskih prava uopće, a naročito poslije Drugog svjetskog rata. „ (Pobrić, 2000, 25).

⁴³ „Evropska konvencija prihvata u cjelini Univerzalnu deklaraciju, ali u skladu sa svojim osnovnim karakterom, a to je zaštita ljudskih prava, ona uzima iz Deklaracije samo ODREBENA PRAVA. Dakle, ona ljudska prava i osnovne slobode koje može sa sigurnošću realizirati. Sistem zaštite ljudskih prava u Evropskoj konvenciji razlikuje se od Univerzalne deklaracije, po tome što je riječ o cilju da se u jednom razvijenom svjetskom regionu ide korak po korak dalje od Univerzalne deklaracije koja je namijenjena za cijeli svijet upravo u domenu zaštite.“(Pobrić, 2000, 25-26)

život zbog kojeg se smrtna kazna više ne primjenjuje niti u jednoj zemlji Vijeća Europe. Neki predmeti se odnose na postupanje prema stanovništvu u zonama sukoba. Ostali predmeti tiču se nemogućnosti država da zaštite pojedince. Međutim, većina predmeta pred sudom odnose se na pravo na pošteno suđenje i osobito na duljinu postupka pred domaćim sudovima. Sud je zaprimio hiljade zahtjeva od pojedinaca koji su čekali više od 20 godina na konačnu odluku sudova u svojim državama. Također, veliki je broj predmeta koji se tiču ne izvršenja pravomoćnih odluka domaćih sudova. (ECHR - Film o Europskom sudu za ljudska prava (Croatian version, youtube.com) No da bi Sud razmotrio podnesenu tužbu, ona mora zadovoljiti četiri bitna kriterija: ugroženo pravo štiti 'Europska konvencija o ljudskim pravima' ili njeni protokoli; tužitelj je žrtva ugrožavanja prava; prethodno su iscrpljeni svi domaći pravni lijekovi; tužba je podnesena prije isteka roka od šest mjeseci nakon ispunjenja uvjeta pod tačkom 3. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004: 51)

Posljednjih godina nekoliko konferencija na najvišoj razini o budućnosti suda naglasile su značaj načela subsidijarnosti.... Prema tom načelu sudu je moguće obratiti se samo kada temeljna prava pojedinaca nisu bila zaštićena na nacionalnoj razini. Međutim, sud idalje dobiva velik broj predmeta zato što države potpisnice ne primjenjuju konvenciju ili ne donose zakone kojima bi se provodila i jamčila prava koja se njome štite. Radi poboljšanja učinkovitosti suda provedene su brojne reforme u konačnici međutim, konvenciju treba primjenjivati na nacionalnoj razini. Vlade moraju poduzimati određene mjere kako bi osigurali da se Konvencija poštuje u njihovoj državi. U međuvremenu sud već više od pola stoljeća, predstavlja uporište ljudskih prava u Europi i posljednje je sredstvo za milione ljudi. (ECHR - Film o Europskom sudu za ljudska prava (Croatian version, youtube.com)

Europski odbor za socijalna prava (engl. European Committee on Social Rights), uspostavljen prema izmjenama 'Europske socijalne povelje' 1999.

Europski odbor za sprječavanje mučenja i drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupka (engl. European Committee for the Prevention of Torture or Other Inhuman or Degrading Treatment - CPT) uspostavljen prema 'Europskoj konvenciji za sprječavanje mučenja i) uspostavljen prema 'Europskoj konvenciji za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne' 1989.)

Savjetodavni odbor 'Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama' (engl. Advisory Committee of the Framework Convention on National Minorities), uspostavljen prema 'Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina' 1998.

Odbor stručnjaka 'Europske povelje za regionalne jezike ili jezike manjina' (Committee of Experts for European Charter for Regional or Minority Languages), uspostavljen prema 'Povelji' 1998.

Europsko povjerenstvo za rasizam i nesnošljivost (engl. European Commission on Racism and Intolerance – ECRI), uspostavljena prema zaključku Prvog sastanka na vrhu Vijeća Europe, 1993.

Europski povjerenik za ljudska prava (engl. European Commissioner for Human Rights), uspostavljen prema Preporuci br. 1999.

Odbor ministara Vijeća Europe (engl. Committee of Ministers of the Council of Europe) Odbor ministara koji donosi odluke, a čine ga ministri vanjskih poslova zemalja članica; (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004.,_46)

U radu Vijeća Europe učestvuje još niz posebnih tijela, ustanova, odbora, radnih grupa i povjerenstava, među kojima su najvažniji:

Parlamentarna skupština sastavljena je od predstavnika nacionalnih skupština koji pripadaju različitim političkim strankama, a koja nema pravo odlučivanja te razlikuje se od Europskog parlamenta koji se nalazi u sistemu Europske unije; Kongres lokalnih i regionalnih vlasti, savjetodavno tijelo s predstavnicima lokalnih i regionalnih vlasti europskih država; Predstavnicima oko 400 nevladinih organizacija sa savjetodavnim statusom, Konferencija posebnih ministara, ministara pravosuđa, obrazovanja, zdravstva, zaštite okoliša i dr., koji raspravljaju o najvažnijim problemima u svom području i daju prijedloge Odboru ministara; Središnje tajništvo s glavnim tajnikom. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004., 48) Zajedničke odluke dostavljaju se zemljama članicama u obliku preporuka, odluka, deklaracija ili konvencija. Adresa na Internetu je <http://www.coe.int>. Hrvatska je postala članicom Vijeća Europe 6. studenoga 1996. godine. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004.,_48)

VIII.2.2. Sistem Europske unije

Prije nego što je postala stvarnim političkim ciljem, ideja ujedinjene Europe nekad je bila samo san u mislima filozofa i vizionara. Primjer, Victor Hugo zamišljao je „ujedinjene države Europe“ nadahnute humanističkim idealima. San su uništila dva strašna rata koja su harala kontinentom tijekom prve polovice 20. stoljeća.⁴⁴ (Europa u 12 lekcija, 2006.pdf, 5, gov.hr) Robert Schuman (francuski ministar vanjskih poslova) preuzeo je ideju koju je izvorno začeo Jean Monnet te je 9. svibnja 1950. godine predložio osnivanje Europske zajednice za ugljen i čelik (EZUČ). U državama koje su donedavno ratovala, proizvodnja ugljena i čelika potpala je pod djelokrug zajedničkog visokog tijela. Na praktičan, ali i duboko simboličan način, ratne sirovine pretvorene su u instrumente pomirenja i mira. (Europa u 12 lekcija, 2006.pdf, 5, gov.hr)

Europska unija je specifičan oblik udruživanja zemalja i ne može se svesti u postojeće poznate pravne okvire. Naime, ona nije ni zajednica država, ni federacija, niti konfederacija. Za Evropsku uniju radije se kaže da je to društvena organizacija sa političkim, ekonomskim, demokratskim i odbrambenim ciljevima. Termin Evropska unija označava ne samo prostor, zajedničke bezbjednosti i slobodnog tržišta i izvan prostora koji u geografskome smislu obuhvata već prihvatanje zajedničkih načela poštovanja ljudskih prava i sloboda. (Fočo, 2000, 96)

⁴⁴ „Doći će dan kada će se svi narodi ovog kontinenta, a da pritom ne izgube svoja razlikovna obilježja ni slavnu osobnost, ujediniti u viši oblik zajedništva i stvoriti europsko bratstvo. Doći će dan kada će tržišta otvorena za ideje predstavljati jedinu bojišnicu. Doći će dan kada će glasovi s biračkih mjesta zamijeniti metke i bombe.“ Victor Hugo izgovorio je ove proročanske riječi 1849. Godine. (Europa u 12 lekcija, 2006.pdf, 5, gov.hr)

Evropska unija je nastala, prvenstveno kao, evropska međunarodna organizacija osnovana sa ciljem udruživanja nekoliko evropskih zemalja u cilju uspostavljanja zajedničkih uslova za poslovanje u oblasti čelika, a kasnije i u drugim privrednim granama. (Fočo, 2000, 97) Ipak nametnula se potreba da se, osnivačkim ugovorima pojedinih zajednica zaštite i određena ljudska prava, pored onih koja su predviđena Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava od 1950. godine. Dakle, pravno utemeljenje EU sastoji se u nizu ugovora, političkih odluka, zakona i deklaracija. Shodno tome, ugovor o Evropskoj ekonomskoj zajednici kao i drugi ugovori, uglavnom razmatraju pitanja ekonomskog karaktera u vezi sa glavnim ciljem da se stvori zajednička konstrukcija petnaest najrazvijenih zemalja Evrope.⁴⁵ (Pobrić, 2000, 163).

Danas Evropska unija čini jedan složen mehanizam procedura i pravila za njene članice, kojih se pridržavaju. Od početnih šest država (1951. god.), kasnije se proširila na devet (1973. god.), zatim na petnaest, uz stalnu tendenciju rasta, tj. prijema novih članica. Također postoji i oblik, tj. procedura prijema koji sazivaju zemlje kao pridruženi članovi. (Fočo, 2000: 97) Shodno tome, veliki broj zemalja izražava svoju želju za pristupanjem u Evropsku zajednicu i njene mnogobrojne asocijacije. Taj proces se širi uz prihvatanje pravila, koja su uspostavile zemlje članice Unije. U Kopenhagenu (Danska) 1993. godine, na sastanku Evropskog vijeća su postavljena tri kriterija koje svi budući kandidati moraju ispunjavati za punopravno članstvo, a to su: politički, ekonomski, pravni i administrativni kriteriji.

II. Uslovi članstva. Pravni zahtjevi Ujedinjenje Europe oduvijek je bilo politički i ekonomski proces otvoren svim europskim državama koje su spremne potpisati ugovore o osnivanju i preuzeti cjelokupno zakonodavstvo EU-a. Članak 237. Rimskih ugovora navodi da se „bilo koja europska država može prijaviti za članstvo u Zajednici“. Članak F Ugovora iz Maastrichta dodaje da će sve države članice imati „vladu [...] temeljenu na načelima demokracije“. b. Kopenhagenski kriterij Godine 1993., nakon zahtjeva bivših komunističkih država za članstvo u Uniji, Europsko je vijeće donijelo tri glavna kriterija koje države kandidatkinje moraju zadovoljiti ako žele postati članicama. Prije nego što pristupe, nove članice moraju: • imati stabilne institucije koje jamče demokraciju, vladavinu prava, ljudska prava te poštovanje i zaštitu nacionalnih manjina; • imati tržišno gospodarstvo koje je u stanju podnijeti pritisak konkurencije i tržišnih snaga unutar Unije; • biti sposobne preuzeti obaveze članstva, uključujući podršku ciljevima Unije. Moraju imati javnu administraciju sposobnu za provođenje i upravljanje zakonima EU-a u praksi. c. Postupak pridruživanja Pregovori o ulasku vode se između svake države kandidatkinje i Europske komisije koja predstavlja Uniju. Nakon dovršetka pregovora odluku o ulasku nove države u Uniju moraju jednoglasno prihvatiti postojeće države članice Vijeća. Europski parlament mora dati svoj pristanak većinskim brojem glasova svojih članova. Sve ugovore o pridruživanju moraju zatim ratificirati sve države članice i države kandidatkinje sukladno ustavnom postupku svake od njih. U godinama dok teku pregovori države kandidatkinje dobivat će pomoć od EU-a kako bi se lakše gospodarski priključile. Proširenje za 10 zemalja iz 2004. godine uključivalo je paket od 41 milijarde eura namijenjene uglavnom za financiranje strukturnih

⁴⁵ Rimski ugovor kojim se konstituisala Evropska zajednica, predviđao je upravo ona prava koja su tijesno povezana i koja su uslov nastanka i razvoja zamisljene ekonomske integracije zajednice. I Evropske zajednice za atomsku energiju. Radilo se o, kao što je poznato, slobodi cirkulacije roba, kapitala, osoba i usluga. (Pobrić, 2000, 163). Rimski ugovor je potpisan 25. marta 1957. godine.

projekata koji su novim pristupnicama omogućili ispunjavanje uvjeta članstva. (Europa u 12 lekcija, 2006.pdf, 14, gov.hr)

Europska unija temelji se na vladavini prava. Prema tome, svako njeno djelovanje se temelji na ugovorima koje su dobrovoljno i demokratski odobrile sve države članice EU-a. Na primjer, ako neko područje politike nije navedeno u ugovoru, Komisija ne može predložiti zakonodavni akt u tom području. (Osnivački ugovori | Europska unija, europa.eu) Europska unija ima vlastitu zakonodavnu i izvršnu vlast, neovisno sudstvo i središnju banku. Potporu i dopunu u njihovu radu pruža im niz institucija i tijela čije ovlasti proizlaze iz osnivačkih ugovora. (kako-funkcionira-europska-unija, europa.eu) Ugovor je obvezujući sporazum među državama članicama EU-a. U njemu su utvrđeni ciljevi EU-a, pravila za institucije EU-a, postupak odlučivanja te odnosi između EU-a i njegovih država članica. (Osnivački ugovori | Europska unija, europa.eu)

„S vremenom su se ugovorima koji su slijedili jedan za drugim ovlasti Unije znatno promijenile, a s njima i postupci odlučivanja kojima se Parlament i Vijeće vode pri donošenju zakonodavstva o većini politika EU-a.“ (Osnivački ugovori | Europska unija, europa.eu)⁴⁶ Ugovori se izmjenjuju kako bi EU postala efikasnija i transparentnija, radi pripreme za pristupanje novih država članica te uvođenja novih područja suradnje, poput jedinstvene valute. Prema ugovorima, institucije EU-a donose zakonodavne dokumente, koje provode države članice. (Osnivački ugovori | Europska unija, europa.eu)

Lisabonski ugovor je potpisan 13. prosinca 2007. godine, a stupio je na snagu 1. prosinca 2009. reformisan i aktualiziran je njegov institucijski okvir EU-a, a posebno zakonodavni okvir, odnosno ovim ugovorom jasno se utvrđuju: ovlasti EU-a, ovlasti država članica EU-a – podijeljene ovlasti. Dakle, Lisabonskim ugovorom su promijenjeni dosadašnji osnivački ugovori EU i glavne promjene ovog ugovora jesu upravo veće ovlasti Europskog parlamenta, promjena postupka glasanja u Vijeću, građanska inicijativa, nova diplomatska služba EU-a, stalni predsjednik Europskog vijeća, nova funkcija Visokog predstavnika za vanjske poslove. Svrha ovog ugovora jeste efikasnija i demokratičnija Europska unija, spremnija i ujedinjena u rješavanju globalnih problema kao što su klimatske promjene.

Ciljevi i vrijednosti EU-a utvrđeni su u Ugovoru iz Lisabona i Povelji Europske unije o temeljnim pravima. Ugovor o Ustavu za Europu (2004.), sa sličnim ciljevima kao Ugovor iz Lisabona, potpisan je, ali nije nikada ratificiran. (Osnivački ugovori | Europska unija, europa.eu) Ističem da je od 1. decembra 2009. predstavljen pravni temelji europske integracije, koji sačinjava ova dva ugovora (Ugovor o Europskoj uniji i Ugovor o funkcionisanju Europske unije

⁴⁶ Unija raspolaže i vlastitim proračunom da bi mogla ostvariti svoje ciljeve. Na temelju Ugovora iz Lisabona Parlament i Vijeće imaju jednako pravo odlučivanja o pitanjima cjelokupnog proračuna EU-a i višegodišnjeg financijskog okvira. (kako-funkcionira-europska-unija, europa.eu)

VIII.2.2.1. Institucije Europske unije

U ovom poglavlju ću se koncentrisati na institucije koje postoje od Lisabonskog ugovora. Shodno tome, u okviru Europske unije postoji sedam različitih institucija, sedam tijela EU-a i više od 30 decentraliziranih agencija. Europske institucije i tijela za zaštitu ljudskih prava, zajedno rade na rješavanju pitanja od zajedničkog interesa za EU i njene građane. (Vrste institucija, tijela i agencija | Europska unija, europa.eu)

Shodno tome, prikazati ću funkcionisanje europskih institucija.

Proces donošenja zajedničkih odluka obuhvata tri glavne temeljne institucije, sa svojim različitim funkcijama, blisko surađuju kako bi utvrdile program EU-a. U većini slučajeva Vijeće Europske unije, Europska komisija i Europski parlament donose politike, zakone i propise koji se primjenjuju u cijeloj EU-u. Postupak koji slijede naziva se redovni zakonodavni postupak. U principu, Komisija predlaže nove propise, a donose ih Parlament i Vijeće Europske unije. Zatim ih provode države članice, a Komisija osigurava pravilnu primjenu tih propisa. Općenito, Europsko vijeće ne donosi propise. Međutim, može pristati na izmjene Ugovora o funkcionisanju EU-a, a njegova je glavna uloga odrediti politički smjer EU-a. (Vrste institucija, tijela i agencija | Europska unija, europa.eu)

VIII.2.2.2. Vijeće Europske unije

Vijeće Europske unije (eng. Council of the European Union), poznatije kao Vijeće ministara ili, skraćeno, kao Vijeće, predstavlja pojedinačne države članice Evropske unije., u kojem se najefikasnije uspostavlja međusobna saradnja, neposredno izražavaju interesi država članica Vijeće je glavna zakonodavna institucija EU, odnosno ona donosi zakonodavne odluke u EU. te poznato nam je da gotovo svaki zakonodavni dokument mora biti usvojen na Vijeću EU. Shodno tome, na temelju prijedloga Komisije, glavni zadatak Vijeća Europske unije, danas u brojnim područjima donosi usvajanje novih propisa, direktiva, uredbi i pravila, (u većini slučajeva samostalno nakon savjetovanja s Europskim parlamentom), koji se odnose na primjenu osnivačkih ugovora, ali i mjera koje se odnose na proračun EU, te na međunarodne sporazume o kojima pregovara Komisija i za koje je u većini slučajeva potrebna saglasnost Parlamenta (članak 289. UFEU-a, prema M. Kesner-Škreb, 2007: 73). Vijeće EU je nadležno i za koordinaciju ekonomske politike država članica u kontekstu Ekonomske i monetarne unije (EMU), Vijeće također donosi pojedinačne odluke i neobvezujuće preporuke (članak 288. UFEU-a) te rezolucije. Vijeće i Parlament utvrđuju opća pravila za izvršavanje provedbenih ovlasti dodijeljenih Komisiji ili namijenjenih samome Vijeću (članak 291. stavak 3. UFEU-a).” Europsko vijeće i Vijeće Europske unije U čemu je razlika? (europa.eu) To je rezultat procesa demokratizacije europske integracije, u kojem je uloga Europskog parlamenta, jedinog demokratski izabranog tijela na europskoj razini, stalno jačala. Iako u brojnim područjima više ne

odlučuje samostalno, u Uniji se bez Vijeća EU ne može donijeti nijedna odluka zakonodavne prirode. (M. Kesner-Škreb, 2007. 73)⁴⁷

Članove Vijeća EU čine predstavnici svih država članica EU-a na ministarskoj nivou „koji smije preuzimati obaveze u ime vlade dotične države članice (odnosno iz nacionalnih vlada država članica, u toj su instituciji na europskoj razini zastupljeni nacionalni interesi. (M. Kesner-Škreb, 2007. 73) Sastav Vijeća EU razvrstava se prema područjima politika o kojima se odlučuje, odnosno zavisno o predmetu o kojemu se raspravlja. Kada je to, zajednička poljoprivredna politika, u Vijeću EU sjede ministri poljoprivrede država članica, a kada se odlučuje o uređenju transeuropskih željezničkih mreža, u Vijeću EU raspravljaju ministri prometa ili drugog odgovarajućeg resora nacionalne vlade. (M. Kesner-Škreb, 2007. 73)⁴⁸

VIII.2.2.3. Europska komisija

Europska komisija (eng. European Commission) je institucija EU-a s pravom zakonodavne inicijative i važnim izvršnim ovlastima u područjima kao što su tržišno natjecanje i vanjska trgovina. To je glavno izvršno političko tijelo Europske unije koje predstavlja interese cijelog EU, te čini središte institucijske strukture Unije, čije je sjedište u Bruxellesu, a čini je Kolegij povjerenika sastavljen od po jednog povjerenika iz svake države članice. Komisija nadzire primjenu prava Unije i poštuju li države članice Ugovore te predsjedava odborima nadležnima za provedbu prava EU-a. Komisija ima tri glavne zadaće: provodi politike EU, predlaže zakone i propise Parlamentu i Vijeću EU, te u saradnji s Europskim sudom, osigurava provođenje europskih zakona. (M. Kesner-Škreb, 2007. 74) Članove Komisije sporazumno dogovaraju države članice, a Europski parlament glasanjem daje saglasnost za sastav Komisije kao tijela, odnosno za predsjednika i ostale članove Komisije, uključujući Visokog predstavnika za vanjske poslove i sigurnosnu politiku, a zatim ih Europsko vijeće, sastavljeno od čelnika država ili vlada država članica EU-a, imenuje kvalificiranom većinom.⁴⁹

Članovi Komisije nisu predstavnici država članica, što znači da od vlada ili drugih vanjskih tijela ne smiju tražiti njihovo mišljenje ili zastupati njihove interese. Svaki član ili članica Komisije, u općem interesu Unije, moraju biti potpuno neovisni pri obavljanju svoje

⁴⁷ Unutar jedinstvenog institucijskog okvira Europske unije Vijeće izvršava ovlasti koje su mu dodijeljene člankom 16. Ugovora o Europskoj uniji (UEU) i člancima od 237. do 243. Ugovora o funkcioniranju Europske unije (UFEU).

⁴⁸ Vijeće EU se u praksi naziva i drugim imenima. Primjer, kada se raspravlja o EMU, ono se naziva Economic and Financial Affairs Council ili, skraćeno, ECOFIN. Vijeće EU odlučuje primjenom dviju metoda odlučivanja. (M. Kesner-Škreb, 2007. 73) Svim sastavima Vijeća, osim kada je riječ o vanjskim poslovima, tokom perioda od 18 mjeseci predsjedava unaprijed određena skupina triju država članica, od kojih svaka Vijećem predsjedava šest mjeseci. Eeva Pavy 10-2023 Vijeće Europske unije | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament (europa.eu) <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/24/vijece-europske-unije>

⁴⁹ Komisija je glavni sagovornik Parlamenta u zakonodavnim i proračunskim pitanjima. Nadzor Parlamenta nad programom rada Komisije i njegovom provedbom postaje sve važniji kako bi se osigurao veći demokratski legitimitet upravljanja Europskom unijom. PABLO ABRIL MARTI / Mariusz Maciejewski 04-2024 [Europska komisija | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament \(europa.eu\)](#)

dužnosti, odnosno ne smiju se baviti nijednim drugim plaćenim ili neplaćenim zanimanjem. Oni su, isključivo zaduženi za jedno posebno područje, pa je svaki/a od njih na čelu tijela koje je slično ministarstvu u nacionalnim državama. Ta “ministarstva” nazivaju se Općim upravama (Directorate General). Opće uprave kao stručna tijela Komisije osiguravaju stručnu osnovu za donošenje odluka, koje se u Komisiji donose jednostavnom većinom te pripremaju, provode i analiziraju kompleksnu mrežu politika EU (M. Kesner-Škreb, 2007. 74)⁵⁰

VIII.2.2.4. Europski parlament

Europski parlament (engl. European Parliament) je predstavničko tijelo građana EU čija je temeljna zadaća dijeljene zakonodavne ovlasti s Komisijom i Vijećem EU, te nadgledanje svih institucija EU, a posebno Komisije. (M. Kesner-Škreb, 2007: 74). Parlament svoju institucionalnu ulogu u stvaranju europskih politika afirmira obnašanjem raznih dužnosti. Sudjeluje u zakonodavnom postupku, razmatra donošenje propisa, imenovanje i razrješavanje članova Europske komisije, izvršava podjelu ovlasti u donošenju godišnjeg proračuna i nadzor (zajednički rad s Vijećem EU). sudjeluje u reviziji temeljnih ugovora i ima pravo intervenirati pred Sudom Europske unije, čime se osigurava poštovanje demokratskih načela na europskoj razini.

Ciljevi europskog parlamenta „Kao institucija koja predstavlja europske građane, Parlament čini demokratsku osnovu Europske unije. Kako bi EU imao demokratsku legitimnost, Parlament mora u potpunosti sudjelovati u njegovu zakonodavnom procesu te u ime građana provoditi politički nadzor nad drugim institucijama Unije. (Eeva Pavy 04-2024) Zastupnici za Parlament biraju se direktnim glasanjem u državama članicama još od 1979. godine. Državama članicama EU je osnivačkim ugovorima dodijeljen određen broj zastupničkih mjesta u Europskom parlamentu. Taj broj odražava veličinu stanovništva država članica. (M. Kesner-Škreb, 2007: 74).

Europski parlament donio je 13. rujna 2023. rezoluciju kojom je dao suglasnost za Nacrt odluke Europskog vijeća o povećanju broja zastupničkih mjesta u Europskom parlamentu na izborima 2024. sa 705 na 720. Novim je ustavnim ugovorom predviđeno da svaka država, bez obzira na to koliko malena bila, ima pravo na najmanje šest zastupnika u Parlamentu. Parlament potiče države članice da se pobrinu za to da svi oni koji imaju biračko pravo, uključujući građane EU-a koji žive izvan zemlje podrijetla, beskućnike i zatvorenike kojima je takvo pravo dodijeljeno u skladu s nacionalnim zakonima, mogu ostvariti to pravo. (Pablo Abril Marti / Mariusz Maciejewski 05-2024, europa.eu) Iako se dodatne sjednice i sastanci parlamentarnih odbora održavaju u Bruxellesu, a glavno tajništvo Parlamenta i njegovi potporni odjeli dio je administrativnih službi smješten u Luxembourg. (M. Kesner-Škreb, 2007: 74).

⁵⁰ Sud Europske unije može povjerenike razriješiti dužnosti na zahtjev Vijeća ili same Komisije ako prekrše bilo koju od navedenih obaveza ili ih se proglasi krivima za teži propust u radu (članak 247. UFEU-a). PABLO ABRIL MARTI / Mariusz Maciejewski, 04-2024 [Europska komisija | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament \(europa.eu\)](#)

VIII.2.2.5. Europsko vijeće

Europsko vijeće (eng. European Council) je najviše političko tijelo Unije, u kojem se okupljaju (šefovi država ili vlada) 27 država članica EU-a i predsjednika Europske komisije. člana Vijeća, no on nema pravo glasa. (članak 15. stavak 2. UEU-a).

Europsko vijeće ima zadatak pružati nužan poticaj razvoju Europske unije i određivati opće političke smjernice europske politike vezane za proširenje, proračun ili ključne prioritete EU-a, odnosno reforme pojedinih aspekata politike EU razvoja. (članak 15. stavak 1. UEU-a). Iako Europsko vijeće nema formalnu ulogu u zakonodavnom procesu, ali kako se sastoji od čelnika država članica, ono je najutjecajnije tijelo u procesu odlučivanja u Uniji. (M. Kesner-Škreb, 2007. 74) Institucije Europske unije imaju vrlo slične nazive, a dijele i iste zgrade. Međutim, može se istaći da nemaju iste članove, a i uloge im se razlikuju. Kada se okupljaju kao Europsko vijeće, čelnici i čelnice EU-a razgovaraju o najvažnijim zajedničkim pitanjima i o tome kako mogu unaprijediti europske politike. Shodno tome, sve zemlje za stolom imaju jednako pravo glasa. (Europsko vijeće i Vijeće Europske unije U čemu je razlika?, europa.eu) Rad Europskog vijeća uglavnom je unaprijed isplaniran⁵¹, ali jedan njegov dio posvećen je rješavanju nepredviđenih događaja i kriza.⁵²

Jedinstvenim europskim aktom (1986.) Europsko vijeće je prvi put uključeno u Ugovore Zajednice te je utvrđen njegov sastav, tako da Europskim vijećem predsjedava država koja u šestomjesečnom periodu vodi Uniju. Sastanci se održavaju najmanje dva puta godišnje (u junu i decembru) kako bi se raspravljalo o bitnim pitanjima za EU.

Političke odluke Europskog vijeća moraju proći standardnu zakonodavnu proceduru, koja uključuje Europsku komisiju, Vijeće EU i Europski parlament. (M. Kesner-Škreb, 2007. 74) Europsko vijeće samostalno bira svojeg predsjednika na mandat od dvije i po godine, koji se može obnoviti jednom. Predsjednik predstavlja Europsku uniju u odnosima s vanjskim svijetom. Uloga predsjednika utvrđena je u članku 15. UEU-a. Europsko vijeće odluke obično donosi konsenzusom. Međutim, o nizu važnih imenovanja odlučuje kvalificiranom većinom, ponajprije o imenovanju svojeg predsjednika, odabiru kandidata za mjesto predsjednika Europske komisije te imenovanju Visokog predstavnika Unije za vanjske poslove i sigurnosnu politiku i predsjednika Europske središnje banke. (Eeva Pavy 10-2023 Europsko vijeće | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament, europa.eu)

Ugovorom iz Maastrichta (1992.) formalno je definisana njegova uloga u institucionalnom procesu EU-a.

⁵¹ U vezi s planiranim dijelom svojeg rada Europsko vijeće u lipnju 2019. postiglo je dogovor o prioritetima na kojima bi Unija trebala raditi u razdoblju do 2024.: „Strateški program za razdoblje 2019. – 2024.“. Ti prioriteti uključuju zaštitu građana i sloboda, razvoj snažnog gospodarstva EU-a te izgradnju zelene, pravedne i scijalne Europe. Europsko vijeće i Vijeće Europske unije U čemu je razlika? (europa.eu)

⁵² Među novijim su primjerima takvih situacija ruski agresivni rat protiv Ukrajine, pandemija bolesti COVID-19, Brexit, financijska kriza, kriza eura i migracijska kriza. Europsko vijeće i Vijeće Europske unije U čemu je razlika? (europa.eu)

Ugovorom iz Lisabona (čiji je službeni naziv Ugovor o Europskoj uniji, 2009.) Europsko vijeće je ustanovljeno kao punopravna institucija EU-a (članak 13.) i definisana je njegova zadaća u skladu s kojom Uniji daje „potreban poticaj za njezin razvoj i utvrđuje opće političke smjernice i prioritete tog razvoja” (članak 15.). te povjereno mu je dugoročno predsjedništvo, „Vijeće za opće poslove usvojilo je 14. decembra 2021. zaključke o procesima proširenja, stabilizacije i pridruživanja za Crnu Goru, Srbiju, Tursku, Republiku Sjevernu Makedoniju, Albaniju, Bosnu i Hercegovinu i Kosovo, u kojima je predstavljen napredak ostvaren u svakoj od tih zemalja kandidatkinja i potencijalnih kandidatkinja.” (Eeva Pavy 10-2023, europa.eu)

VIII.2.2.6. Sud Europske unije

Sud Europske unije (eng. Court of Justice of the European Union), jedna je od sedam institucija EU-a. a nadležan je za izvršavanje sudske vlasti u Europskoj uniji. Ovu instituciju sačinjavaju dva suda: Opći sud i Sud pravde, Ta dva suda brinu se za pravilno tumačenje i primjenu primarnog i sekundarnog zakonodavstva Europske unije na njenom teritoriju. Provjeravaju zakonitost akata institucija EU-a i odlučuju o tome ispunjavaju li države članice svoje obaveze iz pomenutih zakonodavstava. Sud Europske unije također tumači pravo EU-a na zahtjev nacionalnih sudac. Giacomo Loi / Maja Sabol 04-2024, Europska središnja banka (ESB) | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament (europa.eu)

VIII.2.2.7. Europska središnja banka

Europska središnja banka (eng. European Central Bank - ESB) je središnja institucija ekonomske i monetarne unije, a od 1. siječnja 1999. nadležna je za monetarnu politiku u europodručju. ESB i sve nacionalne središnje banke EU-a čine Europski sustav središnjih banaka (ESSB). Glavni cilj ESSB-a jest održavanje stabilnosti cijena. Ne dovodeći u pitanje taj cilj. Od 2014. ESB je nadležan za zadaće u pogledu bonitetnog nadzora kreditnih institucija u okviru jedinstvenog nadzornog mehanizma. Prema Ugovorima, glavne zadaće ESB-a uključuju vođenje monetarne politike europodručja. Usto su ESB-u, počevši od studenoga 2014., Uredbom o jedinstvenom nadzornom mehanizmu (SSM) dodijeljene određene nadzorne funkcije koje se odnose na kreditne institucije. Giacomo Loi / Maja Sabol 04-2024, Europska središnja banka (ESB) | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament (europa.eu)

VIII.2.2.8. Europska investicijska banka

Europska investicijska banka (EIB) dugoročnim financiranjem projekata, jamstvima i savjetima promiče ciljeve Europske unije. Ona podupire projekte unutar i izvan EU-a, a njezini su dioničari države članice Unije. EIB je većinski dioničar Europskog investicijskog fonda (EIF), a te dvije organizacije zajedno čine Grupu EIB-a. Ciljevi Europske investicijske banke prema članku 309. UFEU-a, su u interesu Unije, koje

doprinosu uravnoteženom i kontinuiranom razvoju unutarnjeg tržišta. EIB u svim sektorima gospodarstva olakšava financiranje projekata koji su:

usmjereni na razvoj slabije razvijenih regija, usmjereni na modernizaciju ili preustroj poduzeća, ili razvoj novih djelatnosti koje nije moguće u cijelosti financirati sredstvima kojima raspolažu pojedinačne države članice, od zajedničkog interesa za više država članica. Također doprinosi promicanju ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije u Uniji (članak 175. UFEU-a i Protokol br. 28). Osim toga, doprinosi provedbi mjera izvan EU-a kojima se podupire politika razvojne suradnje Unije (članak 209. UFEU-a). Aktivnosti EIB-a usmjerene su na šest prioriteta područja: klima i okoliš, razvoj, inovacije i vještine, mala poduzeća, infrastruktura i kohezija.

Instrumenti EIB upotrebljava širok spektar različitih instrumenata, uglavnom kredite i jamstva. Razvijeni su i drugi, inovativniji instrumenti s većim profilom rizika, a u suradnji s ostalim institucijama EU-a u planu su i novi instrumenti. Financiranje koje pruža EIB može se kombinirati s financiranjem iz drugih izvora sredstava EU-a (među ostalim iz proračuna EU-a), a taj se postupak naziva kombinirano financiranje. Osim financiranja projekata, EIB ima i savjetodavnu ulogu. (Christian Scheinert 04-2024, Europska investicijska banka | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament, europa.eu)

VIII.2.2.9. Revizorski sud

Revizorski sud (eng. European Court of Auditors - RS) osnovan je 1977. godine na inicijativu Parlamenta. Godine 1993. postao je institucija EU-a. Revizorski sud je zadužen za reviziju financija EU-a. Kao vanjski revizor EU-a, Revizorski sud doprinosi poboljšanju financijskog upravljanja EU-a i djeluje kao neovisni zaštitnik financijskih interesa građana Unije. Jedan član iz svake države članice (Ugovorom iz Nice službeno je potvrđena dotadašnja uobičajena praksa), dakle u načelu njih 27.

Članovi moraju: biti članovi ili bivši članovi tijela za vanjsku reviziju u svojim državama ili moraju biti posebno kvalificirani za izvršavanje takve dužnosti; dokazati da je njihova neovisnost nedvojbeno. Članove imenuje Vijeće kvalificiranom većinom; na temelju prijedloga države članice za člansko mjesto koje joj pripada, nakon savjetovanja s Europskim parlamentom. Trajanje mandata članova Revizorskog suda je šest godina s mogućnošću ponovnog izbora. Kolegij bira predsjednika među svojim članovima na razdoblje od tri godine uz mogućnost ponovnog izbora. Revizorski sud organiziran je u pet vijeća koja su nadležna za određena rashodovna i prihodovna područja. Svako vijeće ima dva područja odgovornosti: prvo, za donošenje tematskih izvješća, posebnih godišnjih izvješća i mišljenja, i drugo, za pripremu nacrtu zapažanja za godišnja izvješća o općem proračunu EU-a i Europskom razvojnom fondu te nacrtu mišljenja koje zatim Revizorski sud usvaja u punom sastavu. Revizorski sud ima oko 980 zaposlenika, a sjedište mu je u Luxembourg. (Vera Milicevic 03-2024, Revizorski sud | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament, europa.eu) *Međutim*, kad je riječ o upravi, postoji još 20 agencija i organizacija EU-a koje obavljaju posebne pravne funkcije i četiri međuinstitucijske službe koje pružaju podršku institucijama.

Sve te ustanove imaju posebnu ulogu – od izrade zakonodavstva EU-a i donošenja politika do provedbe politika i rada na specijaliziranim područjima kao što su zdravstvo, medicina, promet i okoliš.

Evropska unija ukinula je sve trgovinske barijere i stvorila slobodno tržište u zemljama članicama, uspostavila zajedničku sigurnost i odbranu u vojnoj snazi NATO-a, ide ka snažnijim političkim integracijama i slobodi kretanja, rada i univerzalizacije prava i sloboda građana, te uspostavila jedinstvenu valutu u nominalnome označju "euro". Sve će to imati još snažnije impulse za privredne, tehničko-tehnološke, vojne, kulturne i političke integracije društava, tj. zemalja koje su članice unije. (Fočo, 2000, 97)

VIII.2.3. Tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Poznato nam je da u Europskoj uniji djeluju još mnoga tijela, odbori važni za funkcionisanje EU-a, koji intenzivno surađuju s mrežom agencija EU-a i organizacija iz cijele Europske unije. Glavna funkcija tih tijela i agencija je provođenje politika na terenu. (Vrste institucija, tijela i agencija | Europska unija, europa.eu)

VIII.2.3.1. Europski sud pravde

Europski sud pravde (engl. European Court of Justice) tijelo je koje je jedini ovlaštenu tumač osnivačkih ugovora. Osim toga, njegova je zadaća rješavanje sporova između država članica, između EU i država članica, između institucija EU, te između pojedinaca i EU. On omogućuje istovjetno tumačenje zakona EU na cijelom njegovom području putem tijesne suradnje s nacionalnim sudovima. Sjedište Europskog suda pravde je u Luxembourg. Sud se sastoji od po jednog suca kojega je izabrala vlada svake države članice, a mandat mu je šest godina. (M. Kesner-Škreb, 2007, 75)

Europski sud pravde – najvažnije tijelo koje osigurava zaštitu ljudskih prava i sloboda građana Unije pa se još naziva i „čuvarom zakonodavstva Unije”. Ima sjedište u Luksemburgu. Osim njega, zadatak zaštite ostvaruju još Europski parlament, Europski ombudsman, Europsko povjerenstvo i Vijeće ministara. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004, 58)

Kao što je već rečeno, Europski sud pravde treba razlikovati od Europskog suda za ljudska prava koji je tijelo Vijeća Europe i sjedište ima u Strasbourgu. Sud djeluje prema “zajedničkim ustavnim tradicijama država članica”, odnosno prema općim načelima europskog prava, kao i prema odredbama važećih regionalnih i međunarodnih ugovora, osobito ‘Europskoj konvenciji o ljudskim pravima’. Djelujući u tim okvirima, uspio je znatno inovirati europsku sudsku praksu kako bi kompenzirao nedostatke u zaštiti temeljnih prava građana pod pravnim aktima Zajednice, odnosno Unije. Niz originalnih sudskih slučajeva i presuda u području ljudskih prava nije samo važna podloga za izradu i učinkovitu primjenu zakona Unije, nego i za daljnji razvoj općih europskih pravnih načela u tom području. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004, 59)

Ured za demokratske ustanove i ljudska prava (engl. Office for Democratic Institutions and Human Rights – ODIHR), uspostavljen 1990.

Visoki povjerenik za manjine (engl. High Commissioner for Minorities), uspostavljen 1992.

Predstavnik za slobodu medija (engl. Representative for the Freedom of the Media), uspostavljen 1997.

Europski centar za praćenje rasizma i ksenofobije (engl. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia – EUMC), uspostavljen 1998. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004, 47)

VIII.2.3.2. Centar Europske unije za praćenje rasizma i ksenofobije

– centar koji je 1997. godine otvoren u Beču kako bi nadzirao pojave rasizma i ksenofobije u zemljama Europske unije te širio programe i akcije protiv takvih pojava. Djeluje i u skladu s odredbama Ugovora o Europskoj uniji koje se odnose na zabranu diskriminacije u javnom i privatnom sektoru u području zapošljavanja, obrazovanja i socijalne zaštite po osnovi spola, rasnoga i etničkog podrijetla, vjeroispovijesti ili vjerovanja, smanjenih sposobnosti, dobi ili spolne orijentacije. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004, 59)

VIII.2.3.3. Europski gospodarski i socijalni odbor

Europski gospodarski i socijalni odbor (EGSO)⁵³ je savjetodavno tijelo Europske unije sa sjedištem u Bruxellesu te broji 329 članova, a broj i podjela po državama članicama.⁵⁴ Odbor daje svoja mišljenja u okviru obaveznog savjetovanja za područja koja određuju Ugovori ili neobaveznog savjetovanja s Parlamentom, Vijećem ili Komisijom, te može ujedno na vlastitu inicijativu davati mišljenja.

„Članove EGSO-a imenuje Vijeće kvalificiranom većinom na temelju prijedloga država članica. Vijeće se o imenovanjima savjetuje s Komisijom (članak 302. stavak 2. UFEU-a). Države članice moraju se pobrinuti za to da su različite kategorije gospodarskih i socijalnih djelatnosti adekvatno zastupljene”.⁵⁵ Njegovi članovi u općem interesu EU-a, moraju biti potpuno neovisni u obavljanju svojih dužnosti (članak 300. stavak 4. UFEU-a).

⁵³ Europski gospodarski i socijalni odbor je osnovan 1957. godine Ugovorima iz Rima kako bi se gospodarske i socijalne interesne grupe uključile u uspostavljanje zajedničkog tržišta te s ciljem pružanja institucionalne podrške u obliku informisanja Vijeća ministara i Komisije o europskim temama.

⁵⁴ Po 24 iz Njemačke, Francuske i Italije; po 21 iz Poljske i Španjolske; 15 iz Rumunjske; po 12 iz Austrije, Belgije, Bugarske, Češke, Grčke, Mađarske, Nizozemske, Portugala i Švedske; po 9 iz Danske, Finske, Hrvatske, Irske, Litve i Slovačke; po 7 iz Estonije, Latvije i Slovenije; po 6 iz Luksemburga i Cipra; 5 iz Malte.

⁵⁵ Svaki put kad se po isteku nečijeg mandata oslobodi mjesto člana EGSO-a ili njegovog zamjenika, potrebna je posebna odluka Vijeća o zamjeni tog člana.

Maksimalan broj članova Europskog gospodarskog i socijalnog odbora prema Ugovoru iz Lisabona je 350 (članak 301. UFEU-a). Članove **EGSO-a** predlažu nacionalne vlade, a imenuje ih Vijeće na period od pet godina, pri čemu se mandat može obnoviti (članak 302. UFEU-a). Članovi predstavljaju gospodarske i socijalne interesne skupine u Europi, koji pripadaju jednoj od tri skupine (Skupina I. skupina poslodavaca); (Skupina II. skupina radnika); (Skupina III. Skupina „Raznolikost Europe”). Može se istaći da se Europski gospodarski i socijalni odbor ne nalazi među institucijama navedenima u članku 13. stavku 1. UEU-a. Međutim, u članku 13. stavku 4. navodi se da on pomaže Parlamentu, Vijeću i Komisiji putem svojih savjetodavnih aktivnosti. Predsjednika i predsjedništvo EGSO bira iz redova svojih članova na period od dvije i pol godine.

EGSO donosi svoj poslovnik, te njegova je zadaća informisati institucije koje su nadležne za donošenje odluka u EU-u o mišljenju predstavnika iz gospodarskih i socijalnih djelatnosti. Ovoj instituciji u radu pomaže glavno tajništvo, na čelu s glavnim tajnikom koji podnosi izvješća predsjedniku. Glavno tajništvo članovima EGSO-a pruža političku, organizacijsku, komunikacijsku i materijalnu podršku.⁵⁶ (Udo Bux / Mariusz Maciejewski 11-2023, europa.eu)

VIII.2.3.4. Odbor regija

Odbor regija sastoji se od 329 članova koji predstavljaju regionalna i lokalna tijela 27 država članica Europske unije. Izdaje mišljenja u slučajevima kada je prema Ugovorima savjetovanje obavezno ili neobavezno i, po potrebi, na vlastitu inicijativu. Njegovi članovi nisu vezani nikakvim obvezujućim napucima. Neovisni su u obavljanju svojih dužnosti, što je u općem interesu Unije.

„Odbor regija je savjetodavno tijelo osnovano 1994. nakon stupanja na snagu Ugovora iz Maastrichta koje zastupa interese regionalnih i lokalnih tijela u Europskog uniji i u njihovo ime upućuje mišljenja Vijeću i Komisiji. Članovi mogu biti, na primjer, načelnici regionalnih tijela, gradonačelnici ili izabrani ili neizabrani predstavnici regija i gradova u 27 država članica EU-a.” U izjavi o misiji pomenutog Odbora se ističe da je to politička skupština nosioca izbornog mandata regionalnog ili lokalnog biračkog tijela te da se ti nosioci isključivo zalažu za europsku integraciju, kojom se osigurava institucionalna zastupljenost svih teritorijalnih područja, gradova, općina Europske unije i regija.

Zadaća mu je uključiti regionalna i lokalna tijela u europski proces odlučivanja i tako poticati veće sudjelovanje građana. Radi se o političkom tijelu koje okuplja europske lokalno izabrane predstavnike i jača njihovu ulogu, a sastoji se od 329 članova i 329 zamjenika članova odabranih iz 300 regija, 100 000 lokalnih tijela i 1 milijuna lokalnih političara koji predstavljaju 441 milijun građana EU-a. Da bi što bolje izvršavao tu ulogu, Odbor regija dugo je tražio pravo obraćanja Sudu Europske unije u slučajevima nepoštovanja načela supsidijarnosti. Nakon stupanja na snagu Ugovora iz Lisabona, Odbor

⁵⁶ Glavno tajništvo čini otprilike 700 članova osoblja. Radi ostvarenja efikasnosti svoju službu stalnog tajništva u Bruxellesu EGSO dijeli s tajništvom Odbora regija.

je to pravo u skladu s uvjetima iz članka 8. Protokola br. 2 o primjeni načela supsidijarnosti i proporcionalnosti i dobio.

U skladu s trima političkim prioritetima Odbora regija za period od 2020. do 2025., koji su usvojeni u srpnju 2020., sve odluke na nivou EU-a za suočavanje s velikim društvenim promjenama koje u današnje vrijeme proživljavaju regije, gradovi i sela, kao što su demografski izazovi i migracijski tokovi, zelena i digitalna tranzicija, globalne pandemije, treba donositi na nivou što bližoj građanima u skladu s načelom supsidijarnosti. (Udo Bux / Mariusz Maciejewski, 11-2023, europa.eu)

VIII.2.3.5. Europska investicijska banka

Europska investicijska banka (EIB) dugoročnim financiranjem projekata, jamstvima i savjetima promiče ciljeve Europske unije. Ona podupire projekte unutar i izvan EU-a, a njezini su dioničari države članice Unije. EIB je većinski dioničar Europskog investicijskog fonda (EIF), a te dvije organizacije zajedno čine Grupu EIB-a.

Ciljevi Prema članku 309. UFEU-a zadaća Europske investicijske banke jest da u interesu Unije doprinosi uravnoteženom i kontinuiranom razvoju unutarnjeg tržišta. EIB u svim sektorima gospodarstva olakšava financiranje projekata koji su: usmjereni na razvoj slabije razvijenih regija, usmjereni na modernizaciju ili preustroj poduzeća, ili razvoj novih djelatnosti koje nije moguće u cijelosti financirati sredstvima kojima raspolažu pojedinačne države članice, od zajedničkog interesa za više država članica. Također doprinosi promicanju ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije u Uniji (članak 175. UFEU-a i Protokol br. 28). Osim toga, doprinosi provedbi mjera izvan EU-a kojima se podupire politika razvojne suradnje Unije (članak 209. UFEU-a). Aktivnosti EIB-a usmjerene su na šest prioriternih područja: klima i okoliš, razvoj, inovacije i vještine, mala poduzeća, infrastruktura i kohezija.

EIB ima pravnu osobnost u skladu s člankom 308. UFEU-a. Vode ga i njime upravljaju Vijeće guvernera, Upravno vijeće i Upravljački odbor. Revizorski odbor provodi reviziju aktivnosti Banke. Vijeće guvernera sastoji se od ministara koje određuju države članice. Vijeće guvernera utvrđuje smjernice kreditne politike Banke i osigurava njihovu provedbu. Među ostalim potrebno je: odlučivati o povećanju upisanoga kapitala; utvrditi načela koja se primjenjuju na poslove financiranja koji se obavljaju u okviru zadaća Banke; donositi odluke o odobravanju sredstava za ulaganja koja se u cijelosti ili djelomično trebaju provoditi izvan EU-a; I odobriti godišnje izvješće Upravnog vijeća, godišnju bilancu stanja, račun dobiti i gubitka te poslovnik Banke. Grupa EIB-a osnovana je 2000. i sastoji se od EIB-a i Europskog investicijskog fonda (EIF), koji je osnovan 1994. i uspostavljen kao javno-privatno partnerstvo s tri glavne dioničarske skupine: većinski dioničar je EIB sa 62,2 %, potom slijedi Komisija (30 %) te nekoliko javnih i privatnih financijskih institucija (7,8 %). EIF nudi razne instrumente rizičnog kapitala, npr. poduzetnički kapital. Financiranje sredstvima EIF-a usmjereno je na mala i srednja poduzeća (MSP-ove), pri čemu se koristi širok spektar inovativnih instrumenata za poboljšanje pristupa financiranju za MSP-ove. (Christian Scheinert, 04-2024, europa.eu)

VIII.2.3.6. Sistem Organizacije za europsku sigurnost i suradnju

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju osnovana je prema 'Povelji Ujedinjenih naroda' kao međunarodni instrument promovisanja sigurnosti i suradnje u Europi.⁵⁷ Potpisivanjem 'Pariške povelje za novu Europu' 1990. godine dolazi do promjena u strukturi i načinu rada, a 1994. i do prihvaćanja sadašnjeg naziva Organizacije. Po načinu rada OESS je posebna organizacija jer nema međunarodnu pravnu osobnost, ni osnivačku povelju, a njeni dokumenti obavezuju 55 država članica samo politički.

Unatoč tome dokumenti usvojeni na OESS-ovim konferencijama i stručnim sastancima vrlo su uticajni dijelom i zbog toga što se nadzor nad primjenom odluka provodi "mekano", ali stalno (follow-up konferencije), i pod utjecajem je Vijeća predstavnika država članica. Glavna tijela Organizacije za europsku sigurnost i suradnju - Sastanci čelnika država ili vlada, Ministarsko vijeće, Seniorsko vijeće, Stalno vijeće te Forum za sigurnosnu suradnju, koji se bavi pitanjima kontrole naoružanja, sigurnosti i izgradnje povjerenja. Predsjedavajući Organizacije mijenja se svake godine, a obavlja poslove u suradnji sa svojim prethodnikom i nasljednikom (tzv. Troika). (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004., 59)

Osim tajništva u Beču i Praškog ureda, OESS ima još Ured za demokratske institucije i ljudska prava u Varšavi, Ured Visokog povjerenika za nacionalne manjine u Haagu i Ured Predstavnik slobode medija u Beču. Parlamentarna skupština OESS-a smještena je u Kopenhagenu. Države članice imaju jednak status, a odluke se donose konsenzusom. Organizacija surađuje sa svim važnijim međunarodnim, regionalnim i nevladinim organizacijama. Djelovanje OESS-a izvorno proizlazi iz načela 'Helsinškog završnog akta', potpisanog 1975. godine, kojim su se države sudionice Konferencije obvezale da će "osigurati uvjete u kojima će njihovi narodi moći živjeti u istinskom i trajnom miru, slobodni od bilo kakve prijetnje ili pokušaja ugrožavanja njihove sigurnosti". Možemo istaći da Strategija Organizacije uključuje ima tri nivoa djelovanja (prevencija, pregovaranje i nadgledanje) i prema tome, ona polazi od pristupa u rješavanju problema.⁵⁸

Posljednjih godina OESS ima važnu ulogu u rješavanju sukoba i obnovi sukobljenih društava. Novi mehanizmi djelovanja koji se uvode prema 'Pariškoj povelji' su: a) ljudska dimenzija, koja uključuje nadzor, izvještavanje i promicanje ljudskih prava, osobito prava manjina i izgradnju demokratskih institucija, kao što je ombudsman (tzv. 'Bečki i moskovski mehanizmi'); b) konzultacije i suradnja u područjima u kojima dolazi do neuobičajenih vojnih aktivnosti; c) suradnja u područjima u kojima je došlo do opasnog vojnog incidenta

⁵⁷ Do 1994. godine djeluje pod nazivom Konferencija za europsku sigurnost i suradnju (Conference for Security and Cooperation in Europe - CSCE), odnosno kao multilateralni forum za diplomatski dijalog između istočnoeuropskih i zapadnoeuropskih zemalja, poznat još i kao 'Helsinški proces', koji je imao značajnu ulogu u pripremi temelja za proširenje Europe nakon raspada komunizma.

⁵⁸ Među općim pitanjima kojima se bavi su kontrola naoružanja, preventivna diplomacija, mjere povjerenja među narodima i državama, jačanje sustava zaštite ljudskih prava, praćenje izbora, gospodarska sigurnost i zaštita okoliša.

i d) konzultacije i suradnja u hitnim slučajevima (tzv. ‘Berlinski mehanizam’). (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004, 60)

Tijela Organizacije koja su zadužena za zaštitu ljudskih prava su: Ured za demokratske ustanove i ljudska prava sa sjedištem u Varšavi (uglavnom nadzire demokratske izbore u tranzicijskim zemljama); Visoki povjerenik za manjine sa sjedištem u Haagu i Predstavnik za slobodu medija, sa sjedištem u Beču. (Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, 2004., 61)

VIII.3. Regionalni dokumenti

Formiran je i prvi regionalni sistem za zaštitu ljudskih prava, u okviru Savjeta Evrope, 1949. godine, čijim se Stututom “zahtijeva da države kandidati za prijem moraju biti reprezentativne demokratije, da poštuju vladavinu prava i obezbjeđuju osnovna ljudska prava i slobode lica pod njihovom jurisdikcijom”. (Radonjić, 2015, 188).

VIII.3.1. Evropska konvencija o ljudskim pravima

Trend pokrenut ovakvim inicijativama UN-a uporedo se razvijao i u Evropi na osnivačkom sastanku Kongresa Međunarodnog komiteta pokreta za evropsko ujedinjene, u Hagu, u maju 1948. godine, koji je otvorio put za osnivanje Savjeta Evrope.. Među ključnim ciljevima Savjeta Evrope bilo je “održavanje i dalje ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda.” opšte poznate kao „Evropska konvencija o ljudskim pravima” – prema kojoj su države članice preuzele obavezu da štite i promovišu brojna osnovna prava i slobode. (Venkat, Iver; u Čitanka ljudskih prava, 2001, 100)

U vrijeme kada je na univerzalnom nivou još od 1948. godine, postojala Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima², koja nije podlijegala ratifikaciji, i koja je, kako i sam naziv govori, samo na deklarativnom nivou govorila o tome koje su to osnovne vrijednosti ljudske civilizacije, u Evropi se radilo na nacrtu Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama kojom bi se pojedincu pružila mogućnost da pred jednim međunarodnim tijelom pokrene postupak protiv svoje države. Dok se pod okriljem Ujedinjenih nacija kada je usvojena Univerzalna deklaracija, radilo na nacrtu dokumenta koji će obuhvatiti ista prava koja su i deklaracijom predviđena, ali koji će biti podložan ratifikaciji i biti obavezujući za države i koji je usvojen tek 1966. Godine f3, a stupio na snagu deset godina kasnije, dotle je u Evropi već 1950. godine postojala Evropska konvencija. (Ivanković, u Čitanka ljudskih prava, 2001, 140)

U povoljnoj klimi nakon Drugog svjetskog rata, nastala je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava se upotpunosti oslanja na dostignuća Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Evropska konvencija o ljudskim pravima njoj su prethodile I Univerzalna deklaracija I Američka deklaracija o pravima I dužnostima čovjeka. Konvencija se u svojoj preambuli zapravo I poziva na Univerzalnu deklaraciju. Međutim, značaj konvencije u smislu zaštite ljudskih prava na međunarodnoj razini ne smije potcjenjivati Konvencija, u svojoj preambuli navodi sljedeće. (Gomien, 2007, 11-12)

Temelji pravde i mira u svijetu, najbolje se štite pravom političkom demokracijom s jedne strane a s druge zajedničkim shvaćanjem i poštivanjem ljudskih prava o kojima ovise; Odlučne kao vlade evropskih zemalja s istim strijeljenjima i zajedničkim nasljeđem političkih tradicija, ideala slobode i vladavine prava, da poduzmu prve korake ka zajedničkom provođenju određenih prava navedenih u Univerzalnoj deklaraciji. (Gomien, 2007, 12)

Na ovaj način je u preambulu uključen pojam političke demokracije koji je nedostajao u relevantnim odredbama Statuta Vijeća Europe. Međutim, jednako je važno i fokusiranje Konvencije na kolektivno provođenje ljudskih prava. Konvencija je prvi međunarodni instrument čiji je cilj zaštita širokog dijapazona građanskih i političkih prava u formi međunarodnog sporazuma koji je pravno obavezujući po sve strane ugovornice i kroz uspostavljanje sistema nadzora nad provođenjem tih prava na razini pojedinih država potpisnica. Njen najrevolucionarniji doprinos možda leži u tome što uključuje odredbu po kojoj neka visoka strana ugovornica može prihvatiti superviziju Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima kada je pojedinac, a ne država, pokrenuo postupak. Jedan vid uspjeha Konvencije je utvrđivanje prava na individualnu predstavku na temelju pojedinačnog tužbenog zahtjeva, kao obaveze a ne kao opcije: sve države koje ratificiraju Konvenciju time postaju automatski obavezne prihvatiti nadležnost Suda da ispituje pojedinačne predstavke. (Gomien, 2007, 12)

U Rimu, 4. novembra 1950. godine, usvojena je Evropska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, a stupila je na snagu 3. septembra 1953. godine. Ovom konvencijom je stvoren mehanizam pomoću kojeg su Evropska komisija i Sud za ljudska prava ispitivali predstavke pojedinaca i međudržavne žalbe. (Radonjić, 2015, 188).

Cilj Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava je neodvojiv od cilja Savjeta Evrope da se ostvari veće jedinstvo među državama koje su ušle u sastav prve najšire evropske integracije. Osnovni cilj Savjeta Evrope je integracija evropskih država. (Sadiković, 2001, 21-23)

Dakle, imajući u vidu da je cilj Vijeća Evrope postizanje većeg jedinstva između njegovih članica, te da je očuvanje i daljnje ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i sloboda jedan od načina za postizanje tog cilja; Potvrđujući iznova svoju duboku vjeru u one osnovne slobode koje su osnov pravde i mira u svijetu, te koje se najbolje održavaju stvarnom političkom demokratijom, s jedne strane, i zajedničkim razumijevanjem i poštovanjem ljudskih prava od kojih one zavise, s druge strane; Odlučne, kao vlade evropskih zemalja koje su sličnih pogleda i imaju zajedničko naslijeđe političkih tradicija, ideala, slobode i vladavine prava, preduzeti prve korake za kolektivno izvršavanje određenih prava navedenih u Univerzalnoj deklaraciji. (evropska-konvencija, ustavisud.ba)

Veliki značaj imali su procesi evropske integracije na ekonomskom i socijalnom planu. Oni koji su zagovarali evropske integracije bili su uvjereni da naponi na evropeizaciji neće uspjeti ako se ne ostvari odgovarajući napredak u pogledu zaštite ljudskih prava putem pravne

države.⁵⁹ Isticanje ljudskih prava i sloboda bio je neophodan uslov za dosadašnje procese evropske integracije. (Kozić, 2002, 79, u Zbornik radova)

Većina prava koje Konvencija garantuje su građanske i političke prirode, mada nekolicina, poput prava na obrazovanje ili zabranu prisilnog rada, takođe zalaze u oblast socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava. (Venkat, Iver; u Čitanka ljudskih prava, 2001, 104)

„Evropska konvencija o ljudskim pravima, šire govoreći, obezbjeđuje neka “klasična” politička i građanska prava. Fusnota 8 koja su priznata u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima. Ova prava uključuju: pravo na život, slobodu i bezbjednost ličnosti; slobodu od mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne, ropstva, ropskog položaja i prisilnog rada; pravo na pravično suđenje; slobodu govora, savjesti, udruživanja i okupljanja”. (Venkat, Iver; u Čitanka ljudskih prava, 2001, 100)

Shodno tome, ona ne samo da je obezbijedila zajednički dogovoren katalog ljudskih prava za evropske države, nego je ustanovila i postupke u kojima navodne povrede ovih prava mogu biti iznešene i o njima mogu odlučivati nezavisna tijela. Može se istaći da je čak i danas, manjina država u svijetu koje su spremne da se prepuste međunarodnom presuđivanju o njihovom ponašanju u oblasti ljudskih prava.

Konvencija je dopunjena sa još najmanje dva regionalna međuvladina sistema koji se takođe tiču, mada manje direktno, zaštite i unapređenja ljudskih prava na kontinentu. Ovo su: Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi (OEBS), koja predviđa aspekte ljudskih prava iz “Helsinških sporazuma” koje su u vrijeme hladnog rata zajednički zaključile 33 evropske zemlje (istočne i zapadne). (Venkat, Iver; u Čitanka ljudskih prava, 2001, 100)

Članom 14. se ističe **zabrana diskriminacije**: Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbjeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status. Str. 5 Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. (gcfbih.gov.ba)

Brojna druga prava, a u nekim slučajevima proširenja prava navedenih gore, uvedena su putem Protokola. Tu spadaju: pravo na imovinu; pravo na obrazovanje; zabrana protjerivanja državljana iz njihove sopstvene zemlje; (Venkat, Iver; u Čitanka ljudskih prava, 2001, 104) Konvencija, ipak, odstupa od Univerzalne deklaracije u nekim značajnim pogledima: ona, na primjer, ne garantuje izričito pravo pojedinca da učestvuje u javnom životu;⁶⁰ predviđa mnogo slabije formulacije prava na imovinu i prava na obrazovanje od

⁵⁹ U Statutu Vijeća Evrope u članu 3. se ističe: da „svaka članica Vijeća Evrope mora prihvatiti načela vladavine prava i uživanja ljudskih prava i temeljnih sloboda svih osoba unutar njene nadležnosti.” Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Dostupno na: evropska-konvencija.ustavnisud.ba

⁶⁰ Ovakav sistem je korišćen kao uzor prilikom kreiranja Aneksa 6 uz Okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (“Dejtonski sporazum”), tako da dva stepena zaštite postoje i kod nas, uz određene izmjene u odnosu na model u kome je sistem kreiran. (Venkat, Iver; u Čitanka ljudskih prava, 2001, 101)

onih koje su sadržane u Univerzalnoj Deklaraciji. ⁶¹(Venkat, Iver; u Čitanka ljudskih prava, 2001, 101) Fusnota 9 Član 21, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

Dok Univerzalna deklaracija štiti pojedinca od “samovoljnog lišenja imovine” (član17.), povezujući s tim pravo na nadoknadu u slučaju bilo kakvog miješanja u ovo pravo, Evropska konvencija daje širu slobodu vladama da neko lice liše njegovog “posjeda” u “javnom interesu” i podložno je jedino “uslovima predviđenim zakonom i opštim principima međunarodnog prava” (član 1. Prvog protokola). Slično tome, dok Univerzalna deklaracija sadrži pozitivno “pravo na obrazovanje” i nameće obavezno osnovno obrazovanje (član 26.), dotle Evropska konvencija jedva da priznaje da „nijedno lice neće biti lišeno prava na obrazovanje.” Ovo je tumačeno tako da znači da je “finansiranje i organizacija javnog obrazovanja na državi a prava koja ima pojedinac u državnom sistemu su ona koja ta država, na osnovu diskrecionog prava, obezbjeđuje” ⁶² (Venkat, Iver; u Čitanka ljudskih prava, 2001, 101)

Neki primjeri usvojenih dokumenata Evropske konvencije:

- Protokol uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (Prvi protokol) – Pariz, 20.III 1952. godine.
- Protokol broj 4. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se osiguravaju određena prava i slobode koje nisu uključene u Konvenciju i Prvi protokol uz nju – Strasbourg, 16. IX 1963. godine.
- Protokol broj 6. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda koji se odnosi na ukidanje smrtne kazne - Strasbourg, 28. IV 1983. godine.
- Protokol broj 7. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda - Strasbourg, 22. XI 1984. godine.
- Evropska konvencija o sprječavanju torture i nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja.
- Evropska povelja o regionalnim jezicima ili jezicima manjina.
- Okvira konvencija za zaštitu nacionalnih manjina.
- Završni akt Organizacije za europsku bezbjednost i saradnju.

Evropska konvencija o ljudskim pravima kako je izmjenjena Protokolom 11. – Datum stupanja na snagu 1. novembra, 1998. godine.

- Pariška povelja za Novu Evropu.
- Dokumenti kopenhaškog sastanka OEBS-a o ljudskoj dimenziji.
- Dokumenti moskovskog sastanka OEBS- a o ljudskoj dimenziji.

⁶¹ Otvoren za potpise 11. Maja 1994. godine, stupio na snagu 1. novembra 1998. godine.

⁶² U skladu sa Protokolom br.11. uz Konvenciju sistem kontrole nad poštovanjem ljudskih prava je izmijenjen i pojednostavljen tako da sada tu kontrolu vrši samo Sud. U skladu sa ovim Protokolom izmjenjena je i numeracija članova, tako da se u klasifikaciji prava usvojenoj u UN paktovima o ljudskim pravima iz 1966. godine, pravo na obrazovanje se nalazi u Paktu o ekonomski, socijalni i kulturnim pravima (čl. 13). (Ivanković, u Čitanka ljudskih prava, 2001, 140-142)

- Preporuke iz Lunda o djelotvornom učestvovanju nacionalnih manjina u javnom životu.

(Muratović, 2008, 50)

VIII.3.2. Evropska socijalna povelja

Evropska socijalna povelja je potpisana u Torinu 1961. godine, a stupila je na snagu u februaru 1965. godine. Socijalna i ekonomska prava, koja kako je to univerzalno prihvaćeno, traže više pozitivnog djelovanja vlada i čije ostvarenje zavisi od dostupnosti sredstava, uključena su u drugi dokument, Evropsku socijalnu povelju, 4 Povelja predviđa “progresivnu implementaciju” ovih prava od strane država potpisnica. Evropska socijalna povelja je prvobitno sadržavala 19 socijalnih i ekonomskih prava. Važno se prisjetiti dodatnog protokola iz 1988. godine, kada su uspostavljena još 4 prava.

Revidirana Evropska socijalna povelja je usvojena 1996. godine, u kojoj se u članu 9 ističe pravo na stručno usmjeravanje, sa ciljem osiguranja djelotvornog korištenja prava na stručno usmjeravanje, zemlje potpisnice preuzimaju obavezu da predvide ili promovišu, prema potrebi, službu koja će pomagati svim licima, uključujući i osobe s invaliditetom, da rješavaju probleme vezane za izbor zanimanja i napredovanje, uz dužno poštovanje karakteristika lica i njihovog odnosa prema mogućnostima zapošljavanja: ova pomoć bi trebala biti ponuđena besplatno, uključujući mlade, školsku djecu i odrasle. U okviru ove izmijenjene Povelje sadržano je 31 pravo sa posljednjim pravom na stanovanje. (Evropska socijalna povelja, mhrr.gov.ba)

VIII.3.3. Evropska Konvencija o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Važno nam je spomenuti Konvencije i njihove Protokole, koji predstavljaju dio sistema zaštite ljudskih prava i primjenjuju se u slučajevima oružanih sukoba međunarodnog ili lokalnog karaktera, a to su:

- Ženevske Konvencije o zaštiti žrtava rata (iz 1949. godine), sa Protokolima i to:
- Ženevska Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu;
- Ženevska Konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima;
- Ženevska Konvencija o zaštiti civilnih lica u vrijeme rata,
- Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru, i
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida
- Ovaj sistem zaštite ljudskih prava dopunjen je propisanim sankcijama u vidu individualne krivične odgovornosti, bazirane na Nirnberškim principima i procesima vođenim u Nirnbergu i Tokiju protiv nacističkih zločina u Drugom svjetskom ratu.

Uzimajući u obzir da je počinjen genocid nad Bošnjačkim narodom, posebno ćemo govoriti o Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. (Sali, Terzić, 1996, 28).

Važno je istaći da se sve ove međunarodne i regionalne organizacije i međunarodni pravni instrumenti čine ono što danas nazivamo globalnim režimom ljudskih prava.

Glavni stav, često nazvan liberalnim stavom, koji koriste mnogi znanstvenici za međunarodne odnose, tvrdi da je takav režim važan jer vrši pritisak na države u kojima se provodi nasilje i nedržavne aktere da se pridržavaju normi o ljudskim pravima (Regilme, 2016., prema Milković, 2020, 1103)

IX Osnovni pravni okvir za unaprjeđenje i zaštitu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina je ratifikovala niz međunarodnih dokumenata. Shodno tome, ti ugovori ili konvencije su osnova za kreiranje različitih pravilnika i unutrašnjih zakona.

IX.1. Ustav Bosne i Hercegovine

Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini, parafiranim 21.11.1995. godine u Daytonu (SAD) i potpisanim 14.12.1995. godine u Parizu, dogovorena su osnovna načela državno-pravnog i političkog uređenja Bosne i Hercegovine. (Izmirlija, 2006: 7) Dakle, Bosna i Hercegovina je Dejtonskim mirovnim sporazumom uspostavljena kao država sa dva entiteta i sa veoma složenom pravnom strukturom i kompilkavnim nadležnostima. (Fočo, A., 2021: 51)

„Ono što je posebna karakteristika Bosne i Hercegovine jeste da je Dejtonski mirovni sporazum u suštini i njen ustav, kojim se utvrđuju državnopravno uređenje i nadležnosti, te struktura vlasti i njena razdioba, ne samo u okviru zakonodavne izvršne i sudske, već prije svega nadležnosti između države Bosne i Hercegovine i njenih entiteta.“ (Fočo, A., 2021: 51) Podsjećajući se na osnovna načela usaglašena u Ženevi 8. 9. 1995. godine i u Njujorku 26. 9. 1995. godine, Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici s ostalima), i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine. (ustavnisud.ba)

Prava svakog pojedinca u Bosni i Hercegovini propisana su Ustavom Bosne i Hercegovine. Fočo smatra da ustavne preambule ili načela predstavljaju značajan napredak u formalno pravnom ali i suštinskom odnosu procesa demokratizacije društva. Ona polaze od temeljnih principa kojima se uspostavljaju ustavnopravna načela poštivanja ljudskih prava i demokratski sistem vlasti. (Fočo, A., 2021: 59)

U samoj Preambuli Ustava BiH navodi se odlučnost da se u BiH osigurava puno poštivanje međunarodnog humanitarnog prava na osnovu Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, međunarodnih ugovora o građanskim i političkim te ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i Deklaracije o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama, te drugih instrumenata o ljudskim pravima. (Ljudska prava u Bosni i Hercegovini – primarni regulatorni okvir, 10, upfbih.ba)

Za potrebe ovog magistarskog rada, istićemo član II Ustava Bosne i Hercegovine, odnosno prezentiraju se ljudska prava i osnovne slobode.

Članom II Ustava BiH proklamira se da BiH, uključujući oba entiteta, osigurava najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda. Također se navodi da se prava i slobode određeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te njenim pratećim protokolima direktno primjenjuju u pravnom sistemu BiH, te je istima dat prioritet nad ostalim domaćim pozitivnopravnim propisima. (ustavnisud.ba)

Primat ljudskih prava također je osiguran i u ustavima entiteta, Statutom Brčko distrikta, i u ustavima 10 kantona u Federaciji BiH. Iako sadašnji Ustav BiH garantuje osnovna ljudska prava i slobode treba napomenuti da postojeća ograničenja samo u pojedinim odredbama Ustava bh. vlasti nastoje uskladiti s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, te s Prvim i Drugim fakultativnim protokolom. (Univerzalni periodični pregled o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, 3, mhr.gov.ba)

Bosna i Hercegovina i oba entiteta će osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, U tu svrhu postoji Komisija za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, koja se sastoji iz Ureda ombudsmena i Vijeća za ljudska prava. Komisija za ljudska prava djeluje pri Ustavnom sudu BiH kao što je predviđeno u Aneksu 6 Opšteg okvirnog sporazuma.⁶³ (upfbih.ba)

Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje: a) Pravo na život. b) Pravo lica da ne bude podvrgnuto mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni. c) Pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu. d) Pravo na ličnu slobodu i sigurnost. e) Pravo na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi sa krivičnim postupkom. f) Pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku. g) Slobodu misli, savjesti i vjere. h) Slobodu izražavanja. i) Slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima. j) Pravo na brak i zasnivanje porodice. k) Pravo na imovinu. l) Pravo na obrazovanje. m) Pravo na slobodu kretanja i prebivališta.

4. Nediskriminacija, uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

6. Implementacija, Bosna i Hercegovina, i svi sudovi, ustanove, organi vlasti, te organi kojima posredno rukovode entiteti ili koji djeluju unutar entiteta podvrgnuti su, odnosno primjenjuju ljudska prava i osnovne slobode na koje je ukazano u stavu 2.

7. Međunarodni sporazumi, Bosna i Hercegovina će ostati ili postati strana ugovornica međunarodnih sporazuma pobrojanih u Aneksu I ovog Ustava. (Ustav Bosne i Hercegovine ustavnisud.ba)

⁶³ Unutar sistema državne uprave formirana su i posebna tijela čija je uloga dalja promocija i unapređenje sistema zaštite ljudskih prava, kao što su Vijeće za djecu, Agencija za ravnopravnost spolova, Odbor za Rome, Vijeće za invalidna lica, Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama. Pri Parlamentarnoj skupštini BiH formirano je Vijeće za nacionalne manjine, kao savjetodavno tijelo. Ljudska prava u Bosni i Hercegovini – primarni regulatorni okvir. str. 10 Metodologija20za20izradu20Povelje.pdf (upfbih.ba)

IX.2. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine

Važno je istaći da je Ustav Federacije Bosne i Hercegovine usvojen 1994.godine. Članom 2. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine su regulisana ljudska prava i osnovne slobode, koje se temelje na Ustavu Bosne i Hercegovine.

II. Ljudska prava i osnovne slobode. Opće odredbe

Član 1

Budući da se načela, prava i slobode utvrđeni u členu II Ustava Bosne i Hercegovine primjenjuju na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, slijedeće odredbe odnose se na Federaciju.5)

Član 2

Federacija će osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u dokumentima navedenim u Aneksu ovog ustava. 6)

Posebno: (1) Sve osobe na teritoriji Federacije uživaju prava na: a) život; b) slobodu, s tim da su hapšenje i pritvaranje dopušteni samo u skladu sa zakonom; c) jednakost pred zakonom; d) zabranu svake diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, polu, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom ili socijalnom porijeklu; e) pravičan krivični postupak; f) zabranu mučenja, okrutog ili nehumanog postupanja ili kažnjavanja; g) privatnost; h) slobodu kretanja; i) azil, j) zaštitu obitelji i djece; k) imovinu; l) osnovne slobode: slobodu govora i štampe; slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja; slobodu religije, uključujući privatno i javno vjeroispovjedanje; slobodu okupljanja; slobodu udruživanja, uključujući slobodu osnivanja i pripadanja sindikatima i slobodu neudruživanja; slobodu na rad; m) obrazovanje; n) socijalnu zaštitu; o) zdravstvenu zaštitu; p) prehranu; r) utočište; i s) zaštitu manjina i potencijalno ugroženih grupa; (2) Svi građani uživaju sljedeća prava: a) pravo na osnivanje i pripadanje političkim partijama; i b) politička prava: da učestvuju u javnim poslovima; da imaju jednak pristup javnim službama; da biraju i da budu birani. (Ustav Federacije Bosne i Hercegovine ustavnisud.ba)

IX.3. Ustav Republike Srpske

Važno je istaći da Ustav Republike Srpske u skladu s međunarodnim standardima, svima garantira zaštitu ljudskih prava i sloboda, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi.

Moramo napomenuti da se u odredbama o pravima i slobodama, odnosno u slučaju različitosti između Ustava RS i Ustava BiH, primjenjuju odredbe koje su povoljnije za pojedinca.

Preambula (zamijenjena je Amandmanom LXVI)

„Poštujući volju svojih konstitutivnih naroda i građana da formiraju i očuvaju Republiku Srpsku i da ustavno uređenje Republike Srpske utemelje na poštovanju ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti, nacionalnoj ravnopravnosti, demokratskim institucijama, vladavini prava, socijalnoj pravdi, pluralističkom društvu, garantovanju i zaštiti ljudskih sloboda i prava kao i prava manjinskih grupa u skladu s međunarodnim standardima, zabrani diskriminacije i uvažavanju pravila tržišne ekonomije; u želji da osigura mir, toleranciju i opće blagostanje; u namjeri da doprinese razvoju prijateljskih odnosa među narodima i državama; izražavajući opredijeljenost Republike Srpske za potpuno poštovanje i dosljedno primjenjivanje Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kojim se nedvosmisleno prihvata, potvrđuje i garantuje ustavnopravni položaj Republike Srpske, kao jednog od dva entiteta u sastavu Bosne i Hercegovine.”

II. LJUDSKA PRAVA I SLOBODE

Članak 10

Građani Republike su ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, spol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo. (ustav republike srpske, skupstinabd.ba)

IX.4. Zakon o zabrani diskriminacije

Zakonom o zabrani diskriminacije u BiH je usvojen i osiguran jednak mehanizam zaštite od diskriminacije, posebno naglašavajući pozitivne mjere za suzbijanje diskriminacije usmjerene prema najugroženijim grupama. Činjenica je također da i u BiH nije uvijek moguće u potpunosti osigurati djelotvorniju zaštitu zbog prilično složene organizacije države ili nedovoljno izgrađenih i funkcionalno povezanih institucionalnih mehanizma, zbog rastućeg siromaštva, tranzicijskih promjena a posebno sporijeg jačanja javne uprave i unaprjeđenja fukcionisanja državne organizacije u cjelini.

Često postoje opravdane kritike nevladinih organizacija u pogledu nedovoljnog poštivanja ljudskih prava i većem broju kršenja ljudskih prava u pojedinim oblastima kao što je socijalna zaštita, zdravstvo, stanovanje, pristup zaposlenju i sl. od strane postojećih

institucija, ali je također potrebno istaći da su neki mehanizmi ipak unaprjeđeni i da je u pitanju kontinuirani proces izgradnje sistema koji će u sve više unapređivati zaštitu ljudskih prava i sloboda.

„Ovaj sistem koji se u kontinuitetu izgrađuje osiguravaće olakšano identifikovanje državnih prioriteta čiji je osnovni cilj uspostava bržeg sistema reakcije na probleme značajnijih povreda ljudskih prava i sloboda u BiH čime se direktno osigurava bolja vladavina prava i direktno sprječava korupcija i ubrzava proces evropskog pridruživanja BiH. Na osnovu relevantnih informacija uspostavlja se i konkretna akcija Ministarstva za ljudska prava i zbjeglice koje osigurava vlastite interventne budžete ili usmjerava donatorske budžete kojim se pomažu lokalne institucije direktno ili putem nevladinih organizacija za aktivnost usmjerena na zaštitu ranjivih kategorija (npr. djeca i žene žrtave u krivičnim predmetima i pripadnici manjina, izbjeglice i raseljene osobe i dr. Ranjive kategorije). (Univerzalni periodični pregled o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, 2009, 11 – 12, mhr.gov.ba)

IX.5 Zaštita prava osoba s invaliditetom

BiH je opredjeljena za rješavanje problema osoba s invaliditetom, poboljšanje položaja i zaštitu njihovih osnovnih ljudskih prava kao i definisanje politika za smanjenje diskriminacije ove populacije. (Univerzalni periodični pregled o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, 2009, 13, mhr.gov.ba)

Osobe s invaliditetom imaju pravo na zaštitu od diskriminacije i pravo na puno uživanje i ostvarivanje svih ljudskih prava kako je to utvrđeno u pravno obavezujućim dokumentima Ujedinjenih naroda: 1. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) (ICCPR) 2. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966) (ICESCR) 3. Konvencija o pravima djeteta (1989) (CRC) 4. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1979) (CEDAW). Izmirlija, 2006: 6).

Prema stanju zakonodavstva, BiH je obavezna izvršiti izmjene i dopune zakona koji se odnose na zapošljavanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu (nejednaka procjena stepena invalidnosti kao i neusklađenost razlika između primanja ratnih i neratnih invalida), obrazovanje, učešće u javnom i kulturnom životu i dostupnost svih javnih usluga i javnog saobraćaja osobama s invaliditetom. Ove aktivnosti podrazumijevaju organizirani i planski pristup u svrhu harmonizacije zakona koji regulišu naznačene oblasti zaštite osoba s invaliditetom.

Kada je u pitanju konkretno osiguravanje zdravstvene zaštite ranjivim kategorijama, kao što su žene, djeca, Romi, izbjeglice i raseljene osobe, osnovno pravo je osigurano u primarnoj zdravstvenoj zaštiti kroz sistem zdravstvene zaštite u entitetima i Brčko distriktu BiH. Prema raspoloživim podacima evidentno je da su zdravstveni fondovi nedovoljni za potrebe velikog broja osoba koje su korisnici ovih fondova i da je nužna sveobuhvatna reforma ovog sektora.

BiH je još 2003. godine donijela Odluku o prihvatanju Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom. Dokument „Politika u oblasti

invalidnosti u BiH“ usvojen je 2008.godine. U ovom dokumentu sadržani su principi koji kod izrade strategija i akcionih planova u oblasti invalidnosti, kao i kod planiranja budžetskih sredstava za njihovu pripremu i implementaciju, nadležnim entitetskim organima omogućavaju unaprjeđenje stanja u oblasti prava osoba s onesposobljenjima, posebno kad je u pitanju harmonizacija zakona i efektiviranje, jednakost u pravima“ na prostoru cijele BiH. (Univerzalni periodični pregled o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, 2009, 13, mhr.gov.ba)

U cilju promoviranja prava osoba s invaliditetom koja su zasnovana na ljudskim pravima, nadležni organi su u saradnji sa Savezom osoba s invaliditetom BiH pokrenuli aktivnosti na uspostavi Vijeća za osobe s invaliditetom. Težnja BiH je uspostavljanje savjetodavnog koordinacijskog tijela koje će na nivou BiH promovirati, zagovarati, pratiti ostvarivanje zdravstvene zaštite osoba s invaliditetom, pripremati i davati mišljenja i preporuke, izvještaje i analize prema nadležnim institucijama BiH, entiteta i Brčko distrikta BiH. Vijeće ministara BiH je na prijedlog Ministarstva civilnih poslova BiH u avgustu 2009. godine, usvojilo Informaciju o aktivnostima Vijeća Evrope u oblasti invalidnosti, uključujući i Akcioni plan Vijeća Evrope za promoviranje i puno učešće osoba sa invaliditetom 2006-2015 te, između ostalog, zadužilo Ministarstvo civilnih poslova da učestvuje u koordinaciji implementacije Akcionog plana Vijeća Evrope. (Univerzalni periodični pregled o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, 2009, 14, mhr.gov.ba)

IX.5.1. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

Član 1. Svrha ove Konvencije jeste da promoviše, štiti i osigura puno i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda od strane svih osoba sa invaliditetom i da promoviše poštovanje njihovog urođenog dostojanstva. Osobe sa invaliditetom obuhvataju osobe koje imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja u sadejstvu sa različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno učešće ovih osoba u društvu na osnovu jednakosti sa drugima. (United Nations, fbihvlada.gov.ba)

Konvencija je rezultat višegodišnjih pregovora koji su se odvijali pod okriljem Ujedinjenih nacija.

BiH je, 29. jula 2009. godine, pristupila UN Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom i njenom Fakultativnom protokolu, te preduzela sve potrebne aktivnosti kako bi se okončao postupak ratifikacije ove konvencije. Važno je istaći da je Bosna i Hercegovina Konvenciju ratifikovala 12. marta 2010. godine („Službene novine BiH“ – Međunarodni ugovori, br.: 11/9), a stupila je na snagu 11. aprila iste godine.

Obaveza BiH je da nakon ratifikacije Konvencije i Protokola, započne s aktivnostima na izradi programa za implementaciju iste u cilju podizanja stepena zaštite osoba s invaliditetom. Nakon pristupanja i ratifikacije UN Konvencije za osobe s invaliditetom dobit će se konkretniji pravni mehanizam za monitoring ostvarivanja prava osoba s invaliditetom na nivou BiH, koji će uz postojeće pravne mehanizme i usvojenu Politiku i strategiju za osobe s invaliditetom BiH osigurati relevantnije pokazatelje za nivo BiH o postojećim

problemima ove kategorije stanovništva, čije potrebe planiraju i osiguravaju entitetske vlade i vlada Brčko distrikta BiH. (Univerzalni periodični pregled o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, 2009, 14, mhrr.gov.ba)

Član 5.

Ravnopravnost i nediskriminacija 1. Države potpisnice priznaju da su sve osobe jednake pred zakonom i imaju pravo na jednaku zaštitu pred zakonom i uživanje jednakih blagodeti zakona, bez ikakvih diskriminacija. 2. Države potpisnice zabranjuju bilo kakvu diskriminaciju po osnovu invalidnosti i garantuju svim osobama sa invaliditetom jednaku i efektivnu pravnu zaštitu od diskriminacije po bilo kom osnovu. 3. Da bi promovisale ravnopravnost i ukinuli diskriminaciju, države potpisnice će preduzeti sve odgovarajuće korake kako bi osigurale pružanje razumnih adaptacija. 4. Posebne mjere neophodne za postizanje i ubrzavanje de fakto jednakosti osoba sa invaliditetom neće se smatrati diskriminacijom po osnovu invalidnosti shodno odredbama ove Konvencije. (United Nations, fbihvlada.gov.ba)

Član 29.

Učešće u političkom i javnom životu Države potpisnice će osobama sa invaliditetom garantovati njihova politička prava i mogućnost da ta prava uživaju na osnovu jednakosti sa drugima i obavezuju se da: (a) Osiguraju da osobe sa invaliditetom mogu da ostvare efektivno i puno učešće u političkom i javnom životu na osnovama jednakosti sa drugima, neposredno ili preko slobodno izabranih predstavnika, uključujući pravo i mogućnost građana sa invaliditetom da biraju, budu birani, između ostalog kroz: (I) Osiguravanje da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi; (II) Zaštitu prava građana sa invaliditetom na tajno glasanje na izborima i referendnumima bez zastrašivanja, na mogućnost kandidovanja i vršenja svih javnih funkcija na svim nivoima vlasti, olakšavajući upotrebu asistivnih i novih tehnologija kada je to primjereno; (III) Garantovanje izražavanja slobodne volje osoba sa invaliditetom kao glasača i radi toga, kada je to potrebno, dopuštanje pružanja asistencije prilikom glasanja građanima sa invaliditetom na njihov zahtev i od strane osobe koje one odaberu. (b) Aktivno promovišu okruženje u kome će osobe sa invaliditetom, bez diskriminacije i na osnovu jednakosti sa drugima, moći da ostvare puno i efektivno učešće u vođenju javnih poslova i podstiču učešće ovih osoba u javnim poslovima, uključujući: (I) Učešće u nevladinim organizacijama i udruženjima koje se bave političkim i javnim životom zemlje, i u aktivnostima i vođenju političkih partija; (II) Osnivanje organizacija osoba sa invaliditetom i priključivanje takvim organizacijama koje će predstavljati osobe sa invaliditetom na međunarodnom, nacionalnim, regionalnim i lokalnim nivoima. (Univerzalni periodični pregled o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, 2009, 14, mhrr.gov.ba)

IX.5.2. Strategija o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021. – 2030

U martu 2021. Europska komisija donijela je Strategiju o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021. – 2030.

Ovom desetogodišnjom strategijom Europska komisija želi poboljšati živote osoba s invaliditetom u Europi i svijetu. Strategija se nadovezuje na postignuća prethodne Europske strategije za osobe s invaliditetom 2010. – 2020., koja je utrla put Europi bez prepreka i poboljšanju položaja osoba s invaliditetom kako bi mogle uživati prava koja im pripadaju i u potpunosti sudjelovati u društvu i gospodarstvu, ne samo na nivou evropske, nego i na nivou nacionalnih aktivnosti usmjerenih za bavljenje problemima drugačijeg položaja osoba s invaliditetom. Unatoč napretku ostvarenom u proteklom desetljeću, osobe s invaliditetom i dalje se suočavaju sa znatnim preprekama i izložene su većem riziku od siromaštva i socijalne isključenosti.

Cilj je strategije osigurati da sve osobe s invaliditetom u Europi, bez obzira na spol, rasno ili etničko podrijetlo, vjeru ili uvjerenje, dob ili spolnu orijentaciju

- uživaju svoja ljudska prava
- imaju jednake mogućnosti i jednak pristup sudjelovanju u društvu i gospodarstvu
- mogu odlučivati o tome gdje, kako i s kim će živjeti
- mogu se slobodno kretati EU-om bez obzira na to kakve imaju potrebe za potporom
- nisu više izložene diskriminaciji.

U novoj, poboljšanoj strategiji uzima se u obzir raznolikost invaliditeta, koja obuhvaća dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja (u skladu s člankom 1. Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom), koja su često nevidljiva. Nastoji se riješiti pitanje višestruko nepovoljnog položaja žena, djece, starijih osoba, izbjeglica s invaliditetom i osoba sa socioekonomskim poteškoćama te se promiče intersekcijaska perspektiva u skladu s UN-ovim Programom održivog razvoja do 2030. i ciljevima održivog razvoja.

Stoga, nova strategija sadržava ambiciozan skup mjera i vodećih inicijativa u raznim područjima i s nizom prioriteta, kao što su: pristupačnost, odnosno mogućnost slobodnog kretanja i boravka, ali i sudjelovanja u demokratskom procesu, zadovoljavajuća kvaliteta života i samostalan život uz posebnu usmjerenost na proces deinstitutionalizacije, socijalnu zaštitu i nediskriminaciju na radnome mjestu, ravnopravno sudjelovanje jer je cilj strategije učinkovita zaštita osoba s invaliditetom od svih oblika diskriminacije i nasilja kako bi im se pružale jednake prilike i omogućio pristup pravosuđu, obrazovanju, kulturi, sportu i turizmu, ali i svim zdravstvenim uslugama, uloga EU-a da bude uzor drugima, namjera EU-a da provede tu strategiju, promicanje prava osoba s invaliditetom u svijetu. (Unija ravnopravnosti: Strategiju o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021. – 2030 - Europska komisija, europa.eu)

X. Nejednakost ljudskih prava

Univerzalnost ljudskih prava ponekad se dovodi u pitanje na osnovi toga što su ona zapadnjački pojam, dio neokolonijskog stava koji se propagira širom svijeta. Studija koju je 1968. objavila Organizacija ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO) jasno je pokazala da duboke težnje u temelju ljudskih prava odgovaraju pojmovima – konceptima pravde, integriteta i dostojanstva pojedinca, slobode od ugnjetavanja i progona i sudjelovanje pojedinaca u kolektivnim nastojanjima – koji se susreću u svim civilizacijama i periodima. (Milković, 2020: 1103)

„Ipak, tvrdnje da ljudska prava nisu univerzalna i dalje se pojavljuju u različitim kontekstima. Na primjer, države su često dovodile u pitanje univerzalnost ljudskih prava opravdavajući kršenja ljudskih prava žena u ime kulture.“ (Milković, 2020: 1103)

Fočo smatra da društvene nejednakosti više ne proizlaze iz klasne podjele, već iz nejednakih pozicija uslovljenih statusom, zanimanjem, radom, sposobnostima, znanjem. Iz toga se izvodi dalje status u grupi i društvu uopće. Kako moć i ugled nisu jednako raspoređeni među pojedincima, javlja se opća nejednakost i različitost pozicija, a samim tim rađaju se i suprotnosti i konfliktni odnosi koji mogu biti unutargrupni ili, pak, šire društveni. U svim ljudskim društvima, od najprimitivnijih do najrazvijenijih, postoji neka vrsta nejednakosti. To posebno vrijedi za moć i ugled, koji su neravnomjerno raspoređeni među pojedincima i društvenim grupama. Dakle, nejednakost i različitost su eminentne čovjekovoj egzistenciji i prirodi. Ta nejednakost i različitost statusa koji pojedinci zauzimaju u društvu se naziva društvenom stratifikacijom. (Fočo, 2000: 24)

„Nejednakost u pravima, ustanovljena pozitivnopravnim poretom, nije pojava koja je karakteristična samo za davno protekla vremena. Čak i u novije vrijeme postojali su zahtjevi, ali i zakonodavstvo koji su u ime „kvaliteta demokratije nekim ljudima odriicali jedno od najvažnijih političkih prava, biračko pravo. Tako, pravo glasa nisu imali siromašni (imovinski cenzus), zatim nepismeni, žene, ali i neke druge osobe. Prihvatanje nejednakosti ljudi potpuno je suprotno konceptu ljudskih prava. Jer, ljudska prava su prava koja posjeduju ljudi zato što su ljudska bića.“ (Pobrić, 2000: 44) Pobrić ističe da se načelo jednakosti iskazuje na drugačiji način i kao načelo nediskriminacije. Iz prethodnih poglavlja, poznato nam je da je ovo načelo sadržano u mnogim međunarodnopravnim aktima, kao i aktima država. prvenstveno u ustavima. Priznaje ga Povelja Ujedinjenih naroda kao i Opća (Univerzalna) deklaracije o pravima čovjeka koja u svom članu 7. propisuje: "Svi su pred zakonom jednaki i imaju pravo, bez ikakve razlike, na podjednaku zaštitu zakona. (Pobrić, 2000: 44)

Svi imaju pravo na jednaku zaštitu protiv bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija i protiv svakog podstrekavanja na ovu diskriminaciju". Takođe, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, u svoja tri člana govori o nediskriminaciji. U članu 2. se propisuje da se sva prava iz Pakta moraju poštovati. (Pobrić, 2000: 44)

XI. Ljudska prava u BiH

Kao što znamo ljudska prava odnosno poštovanje istih su usađeni u temelje Bosne i Hercegovine kako danas poznajemo. Europska konvencija o ljudskim pravima ima primat nad svim lokalnim zakonima, znači svi ustavi i svi ostali zakoni, podzakonski akti na nižim nivoima su se dužni poštovati.

Veronika Vashchenko je istakla da je formalno pravni okvir za poštovanje ljudskih prava u BiH uglavnom odgovarajući. Međutim, postoje dva osnovna problema sa kojima se susreće društvo u cjelini, a obrazovanje napose, a to je da se ti isti zakoni koji obično bivaju na papiru sporo ili nikako ne provode u praksi, i drugi problem je to što je BiH pravno i administrativno rascjepkana što je također utemeljeno u Ustavu. Uobičajeni problemi koji prate BiH, a utiču i na obrazovni sistem, to je politička nestabilnost na prvom mjestu. (Trifković, Međunarodni naučni/znanstveni skup „Obrazovanje pristupačno svima“ , 10.12.2022.)

U Bosni i Hercegovini, svi oni koji se ne izjašnjavaju kao Srbi, Bošnjaci i Hrvati su građani drugog reda.

„Sud iz Strasbourga je 22. decembra 2009. godine donio presudu po apelaciji Derve Sejdića i Jakoba Fincija, koji se kao i ostali Romi i Jevreji, nisu mogli kandidirati na izborima za članove tročlanog Predsjedništva BiH i Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH i naložio izmjene Ustava BiH jer se, prema postojećem, na te funkcije mogu kandidirati i biti izabrani samo pripadnici konstitutivnih naroda – Bošnjaka, Hrvata i Srba. Ustav je sastavni dio Daytonskih mirovnih sporazuma iz 1995. čijim potpisivanjem je završen ratni sukob. (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.)

Možemo istaći da ni nakon petnaest godina nije sprovedena odluka Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić-Finci koja nalaže da se ukinu ustavne odredbe kojima su pripadnici nacionalnih manjina onemogućeni da se kandiduju za najviše funkcije u državi.

„Iako Ustav članom 2 osigurava prava data Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, u članu 4 već to pravo oduzima. Izborni zakon također. Sejdić i Finci imali su i svoj prijedlog – međutim, sluha, izgleda, nema. Sada Komitet ministara Vijeća Evrope traži informaciju o tome šta je na provedbi presude učinjeno.“ (Mirna Ždralović, Dnevnik 2, federalna.ba, 11.03.2024)

„Nas obojica tvrdimo da je to u korist Bosne i Hercegovine, a ne protiv Bosne i Hercegovine“, poručuje Jakob Finci, predsjednik Jevrejske zajednice u BiH. Korist bi bila svakako eliminacija diskriminacije u Ustavu BiH i Izbornom zakonu.

„Da budemo poštteni, onda ćemo reći od 2009. do danas se nije ni slovo promijenilo u propisima koji su se trebali promijeniti“, kaže Finci. (Mirna, Ždralović, Dnevnik 2, federalna.ba, 11.03.2024)

Isto tako, kroz slučaj dr. Ilijaz Pilav dokazano je da su pored diskriminacije <ostalih> naroda u Bosni i Hercegovini, diskriminirani i pripadnici konstitutivnih naroda. Kada je u pitanju izborni proces za najviše funkcije u državi, nailazimo na neravnopravnost pripadnika dva konstitutivna naroda u odnosu na trećeg u jednom entitetu, a u drugom entitetu neravnopravnost jednog konstitutivnog naroda u odnosu na druga dva. Potpuna primjena

Evropske konvencije o ljudskim pravima podrazumijeva promjenu Ustava i otklanjanje pomenutih neravnopravnosti. (Zolota, Džananović, 2016, 15).

Evropski sud za ljudska prava je po istoj osnovi 9. juna 2016. godine donio presudu u predmetu Ilijaz Pilav protiv BiH, budući da se on kao Bošnjak s adresom stanovanja u Republici Srpskoj nije mogao kandidirati za člana Predsjedništva BiH, jer se u RS-u kao izbornoj jedinici bira samo srpski član Predsjedništva BiH. (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.)

„U predmetu „Azra Zornić protiv BiH” Evropski sud za ljudska prava također navodi hitnost promjene Ustava BiH. Za Azru Zornić koja se izjašnjava kao građanka Bosne i Hercegovine, Evropski sud za ljudska prava presudio je da su prekršena ljudska prava, jer se prema Ustavu BiH nije mogla kandidovati za Dom naroda i Predsjedništvo BiH pošto se ne izjašnjava kao pripadnica nekog od konstitutivnih naroda. Ova presuda u prvi plan stavlja građanina, a ne etnonacionalnu pripadnost.” (Zolota, Džananović, 2016, 15).

„Evropski sud za ljudska prava donio je 8. decembra 2020. presudu u predmetu Svetozar Pudarić protiv Bosne i Hercegovine, kojom je utvrdio da je BiH diskriminirala Pudarića, koji je preminuo u martu 2020. godine, u vezi s pravom na kandidaturu za člana Predsjedništva BiH iz reda srpskog naroda s teritorije Federacije BiH.” (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.)

„Evropski sud za ljudska prava je 29. oktobra 2019. objavio presudu u predmetu Irma Baralija protiv BiH koja se žalila da joj je uslijed neodržavanja lokalnih izbora u Mostaru od 2008. uskraćeno pravo da bira i bude birana za vijećnika gradskog vijeća Grada Mostara, te naložio izmjene Izbornog zakona u roku šest mjeseci ili da nakon tog roka Ustavni sud BiH donese privremeno rješenje. Parlamentarna skupština BiH usvojila je izmjene Izbornog zakona BiH u dijelu koji se tiče izbora u Mostaru koji će se održati 20. decembra 2020., čak 12 godina nakon posljednjih održanih.” (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.) Evropski sud za ljudska prava donio je, zaključno s 1. decembrom 2020. godine, 395 presuda protiv Bosne i Hercegovine (BiH), pri čemu su tužbu podnijeli pojedinci ili više njih. Zbog nemogućnosti postizanja političkog dogovora, ni nakon više od desetljeća, presude nisu provedene. (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.)

Evropski sud za ljudska prava je u četiri odvojene presude ocijenio i da je Ustav BiH diskriminatoran, praktično, prema svim građanima i građankama BiH, a kojim se garantiraju sva prava iz Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija, te iz Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.) U BiH su, prema ocjeni sudova, stranih i domaćih vladinih i nevladinih organizacija, diskriminirani i konstitutivni i nekonstitutivni narodi, građani, manjine, žene, djeca, LGBTIQ+, osobe s invaliditetom i stranci - migranti na putu prema Evropi. (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.)

„Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda sadrži 18 članaka koje prati dodatnih 14 protokola. Od 395 presuda koje je Evropski sud za ljudska prava donio protiv Bosne i Hercegovine, najveći broj se odnosi na kršenje Članka 6. ove konvencije koji se tiče prava na pravično suđenje i to na “suđenje u razumnom roku” budući da su sudski procesi protiv žalbenika, kako je sud iz Strasbourga utvrdio, na domaćim sudovima

neopravdano dugo trajali, neki čak i duže od desetljeća.” (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.)

Presudama je navedeno kako je BiH dužna da ukine diskriminatorske odredbe u Ustavu i Izbornom zakonu BiH, koje pripadnicima nacionalnih manjina, ali i onima koji se izjašnjavaju kao građani, te pripadnicima konstitutivnih naroda na cijelom teritoriju države onemogućavaju kandidiranje na izborima za članove Predsjedništva i Dom naroda parlamenta BiH. To se smatra presedanom u radu ovog suda, jer je od jedne zemlje zatraženo da mijenja svoj ustav. Presudu može provesti Parlamentarna skupština BiH gdje je za izmjene Ustava BiH potrebna dvotrećinska većina. (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.)

Sud naložio i izmještanje crkve „Jedna od bh. javnosti poznatijih presuda Evropskog suda za ljudska prava je i ona od 1. oktobra 2019. godine kojom se nalaže da Bosna i Hercegovina mora ukloniti crkvu iz dvorišta Fate Orlović u Konjević Polju kod Bratunca, gradića u istočnoj Bosni, koja se nalazi u Republici Srpskoj. Srpska pravoslavna crkvena opština crkvu je izgradila na imovini koju su Orlovići morali napustiti u vrijeme rata od 1992. do 1995. godine.” Možemo istaći da je nakon dugogodišnje pravne bitke presuda donesena u korist Orlović, a Sud je jednoglasno odlučio da je došlo do povrede člana 1 Protokola 1 (zaštita imovine) uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. To što crkva nije izmještena opravdavallo se pandemijom korona virusa, a zatim i lokalnim izborima u BiH. (Zvijerac, slobodnaevropa.org, 10. decembar, 2020.)

Važno je istaći da je Bosna i Hercegovina u protekloj godini nazadovala o pitanjima sloboda i osnovnih ljudskih prava. U novom izvještaju nevladine organizacije za ljudska prava "Freedom House" iz Vašingtona, navedeno je da se globalno stanje temeljnih prava pogoršalo najviše u zadnjih deset godina, Od mogućih 100 poena Bosna i Hercegovina je dobila svega 36, i najlošije je ocijenjena zemlja u regionu. (Davidović, bhrt - Radiotelevizija Bosne i Hercegovine, 29.04.2024.)

Aleksandar Žolja, Helsinški parlament građana Banja Luka

„Takozvanim Zakonom o stranim agentima nekako se urušava taj demokratski sistem i fundamentalne slobode su u pitanju. Prije svega sloboda izražavanja, okupljanja i sloboda udruživanja“. (Davidović, bhrt - Radiotelevizija Bosne i Hercegovine, 29.04.2024.)

Freedom House formira ocjenu demokratskog upravljanja u svakoj zemlji na skali od jedan do sedam, pri čemu je jedan najlošija, a sedam najbolja ocjena. Bosna i Hercegovina ocijenjena je sa 3,18.

Gordana Katana, novinar i građanski aktivista

„Mi danas na kraju krajeva i dalje nemamo implementirane čak ni presude Evropskog suda za ljudska prava koja se tiču te tematike. Imamo strahovit problem u pravosuđu. Brojne zabilježene napade na građanske aktiviste, na LGBT zajednicu. Kada sve to pogledate, i pravosuđe koje je duboko ispolitizirano, onda zapravo nemamo šta drugo ni očekivati“.

„Freedom house“ Bosnu i Hercegovinu kategoriše kao hibridni/tranzicioni režim.

Damjan Ožegović, Transparency international BiH

„Ono što je zanimljivo jeste da je BiH jedna od država u svijetu koja najduže zadržava status hibridnih režima gdje demokratske institucije nominalno postoje međutim one su zarobljene do te mjere da se sve pita nekoliko ljudi i u državi kojoj zapravo komanduju tim institucijama.“

U izvještaju „Freedom house-a“ koji je obuhvatio 195 država Bosna i Hercegovina jeste najlošije ocijenjena zemlja na Zapadnom balkanu. (Davidović, bhrt - Radiotelevizija Bosne i Hercegovine, 29.04.2024.)

XII. Ljudska prava osoba s invaliditetom

U ovom poglavlju ću razmatrati dvije grupe rasprava koje su značajne za savremeno utemeljenje ljudskih prava osoba s invaliditetom.

Prva rasprava je posvećena razmatranju „normalno kooperativnim pripadnicima društva” teoretičara Johna Rawlsa i Amartye Sena. U drugoj raspravi se pokazuju pozitivna i negativna prava osoba s invaliditetom, koju je potaknuo American with Disabilities Act (Anita Silvers, I. M. Young). U većini ovog poglavlja fokus je stavljen na rad autora Tihomira Žiljka, odnosno fokus zauzima stručni članak pod nazivom Invaliditet je pitanje ljudskih prava: može li obrazovanje pomoći njihovu ostvarenju? Shodno tome, na tim podlogama autor pokazuje prednosti pristupa invalidnosti koji je utemeljen na ljudskim pravima i koji je zamijenio prijašnji medicinski model. Zašto jednaka prava i slobode nisu dovoljna zaštita osoba s invaliditetom?

XII.1. „Normalno kooperativni pripadnici društva”

Amartya Sen je reakcijom na Rawlsovu Teoriju pravednosti, doveo u pitanje oslanjanje na primarna dobra kao na ona dobra koja omogućavaju pojedincima da budu potpuno kooperativni članovi društva. Sen upozorava da ljudi imaju različite sposobnosti koje im otežavaju da se koriste primarnim dobrima, pod kojima razumijeva osnovna prava i slobode, blagostanje, prihod, društvene osnove samopoštovanja. Na taj način su dovedeni u pitanje pravični uslovi kooperacije između različitih osoba. Rawls govori o normalnim i kooperativnim pripadnicima društva tokom cijeloga njihovog života. Idejom primarnih dobara, razrađujemo ono što građani trebaju i zahtijevaju kao „normalni i kooperativni pripadnici društva.” (Rawls, 1999, prema Žiljak, 2005: 250)

Šta se dešava ako građani nemaju sposobnosti da budu kooperativni članovi društva?

Rawls je uvidio tu slabu tačku svoje teorije i prema tome unio je izmjene u svom Političkom liberalizmu, ali nije mogao izmijeniti ideju primarnih dobara a da ne naruši pravičnost kao političku koncepciju. Shodno tome, napomenuo je da se politička pravednost uvijek treba nadopunjavati drugim vrlinama. (Rawls, 1999, 19, prema Žiljak, 2005: 251) Naime, te vrline građani imaju jer su racionalna bića koja imaju dvije moralne moći: sposobnost za osjećaj pravednosti i sposobnost za neku koncepciju dobra. Rawls kaže da je za stabilnost potrebna i pravična jednakost mogućnosti, posebno u odgoju i obrazovanju, te primjerena raspodjela prihoda i bogatstva kojima svim građanima moraju biti osigurana univerzalna sredstva, nužna da bi se mogli koristiti svojim slobodama (Rawls, 2000, prema Žiljak: 2005: 251)

Rawls odgovara na Senovu primjedbu o različitim sposobnostima osoba te ističe četiri vrste razlika: razlike u fizičkim sposobnostima i vještinama, razlike u moralnim i intelektualnim sposobnostima i vještinama, razlike u koncepcijama dobra, razlike u ukusima i sklonostima.

Samo razlike u vještinama i fizičkim sposobnostima, koje uključuju efekte bolesti i slučajnosti prirodnih sposobnosti, ljude stavljaju ispod crte. Pomenuti teoretičar izlaz vidi u uravnoteženosti između troškova liječenja i državnih izdataka te zakonodavnom nivou.

Shodno tome, cilj je da ovi ljudi postanu potpuno kooperativni članovi društva,, (Rawls, 2000: 164-165, prema Žiljak, 2005: 251)

*Rawls se slaže da opis primarnih dobara odgovara za sve vrste razlika, ali ne za spomenutu grupu osoba, odnosno osoba s invaliditetom. Prema tome, umjesto za ideju primarnih dobara odnosno, njihovog mehaničkog proširenja na primjer dobrima za osobe s invaliditetom, Martha Nussbaum i Amartya Sen „zalažu se za perspektivu ljudskih sposobnosti: usmjerenje na sposobnost ljudi da vode takav život koji će s razlogom cijeniti i kojim će uvećavati prave mogućnosti svojeg izbora”*⁶⁴ (Nussbaum, 2003: 23; Sen, 2002: 341, prema Žiljak, 2005: 251)

Sen smatra da je ideja ljudskih sposobnosti nastojanje da se čovjek ne svede na svoju proizvodnu funkciju. To možemo vidjeti na primjeru obrazovanja, koje može imati ulogu povećanja efikasnosti pojedinca u proizvodnji dobara pa prema tome može se govoriti o povećanju ljudskog kapitala.⁶⁵ (Sen, 2002, prema Žiljak, 2005: 251) Postoji razlika između prihoda i dobrobiti koju nam oni donose. Ljudi od jednakih primanja nemaju jednaku korist.

Važno je odgovoriti na pitanje kakvu korist donose jednaka dobra, kakve temeljne sposobnosti ljudi imaju pri korištenju tim dobrima?

Osobama s invaliditetom često trebaju veći prihodi da bi se mogli boriti sa svojom invalidnošću i ostvariti jednake mogućnosti ili ciljeve kao osobe koje nemaju invaliditet. Dakle, osoba s invaliditetom može imati veliku količinu primarnih dobara, ali ipak ima manje izgleda da ostvaruje svoje ciljeve, odnosno da vodi normalan život nego osoba bez invaliditeta, a ima manje primarnih dobara (Sen, 1979, 218, prema Žiljak, 2005: 251) „Ključno je čovjeku omogućiti da vodi život vrijedan poštovanja, da ima slobodu izbora. Onaj ko je spriječen bolešću ili invalidnošću, nema slobodu da za sebe i za druge čini različite stvari koje želi činiti kao odgovorno ljudsko biće” (Sen, 2002: 331, prema Žiljak, 2005: 252)

Ne odbacujući Rawlsa, Sen misli da prioritet osobnih sloboda ne smije zapostaviti značenje potreba, posebno ako su one od životne važnosti. Za njega su sposobnosti sloboda koju treba postići, one moraju omogućiti život koji čovjek s razlogom cijeni (Sen, 2002: 97, prema Žiljak, 2005: 252) Takvo shvatanje sposobnosti i takve slobode zaslužuju i iskazuju potrebu za socijalnom podrškom. Sen ističe važnost za priznavanjem središnjeg mjesta slobode pojedinca i snage socijalnog uticaja na domet i prostor individualnih sloboda. Prema tome, slobode pojedinca moramo promatrati kao socijalnu obavezu, te ključno je uklanjanje

⁶⁴ ”Martha Nussbaum precizno određuje deset središnjih ljudskih sposobnosti: prvo – život, drugo – tjelesno zdravlje, treće – tjelesni integritet, četvrto – osjetljivost, imaginacija i mišljenje, peto – emocije, šesto – praktično rasuđivanje, sedmo – udruživanje, osmo – odnos prema ostalim živim bićima, deveto – igranje, deseto – kontrola okoline (politička i materijalna). Oni su takav pristup zadržali i nakon Rawlsovih dopuna u Političkom liberalizmu”. (Žiljak, 2005: 251)

⁶⁵ Ali čak i ako se ne poveća prihod, pojedinac može imati koristi od obrazovanja: veće su mu mogućnosti izbora na temelju kvalitetnijih informacija i znanja, te može biti više uvažavan itd. (Sen, 2002: 34, prema Žiljak, 2005: 251)

nesloboda koje ljudima ostavljaju malo izbora i malo mogućnosti da ostvare svoje smisleno djelovanje (Sen, 2002, 12, prema Žiljak, 2005: 252)

Osnovni ili opći uslovi ostvarivanja ljudskih prava je princip (načelo) jednakosti. Princip jednakosti podrazumijeva da su svi ljudi jednaki i to je osnovno načelo savremenog prava o ljudskim pravima. Ovaj princip razlikuje se od ranije prakse, koja je nerijetko bila utemeljena na pozitivnom pravu da se samo nekim ljudima, grupama ili slojevima, odnosno njihovim pripadnicima priznaju prava, a da se ta prava ne priznaju ostalim ljudima, pa čak ni ostalim članovima političke zajednice (države). (Pobric, 2000: 44)

U nastavku ću prikazati Dworkinovo priključenje raspravi u njegovoj Vrhovnoj vrlini (Sovereign Virtue). On ističe temeljnu distinkciju između svojega pristupa, koji polazi od jednakih resursa, te pristupa utemeljenog na jednakosti blagostanja. Teorije utemeljene na jednakosti blagostanja polaze od toga da distribucijska shema tretira ljude kao jednake kada distribuira resurse radi postizanja jednakog blagostanja (Dworkin, 2000: 12, prema Žiljak, 2005: 252).

Jednakost resursa vodi računa o samoj jednakosti u njihovoj raspodjeli, a pojedincima ostavlja mogućnost da svojim odlukama i odabirima postignu blagostanje. U svakom slučaju za Dworkina je jednakost temeljna kategorija u njegovoj teoriji politike. Njegova koncepcija jednakosti resursa sukladna je jednakoj skrbi i poštovanju. Jednakost je zadovoljena kada su ljudi jednaki po sredstvima (dobrima, duhovnim i tjelesnim sposobnostima) o kojima sami odlučuju i njima upravljaju, a ne kada su jednaki po bogatstvima. Žiljak, 2005: 252)

„Njegova koncepcija jednakosti utemeljena je na pravu pojedinca da se s njime postupa kao s jednakim. To je pravo pojedinca na jednaku skrb i poštovanje u političkom odlučivanju o tome kako se dobra i mogućnosti trebaju raspodijeliti. Ta je koncepcija posebno osjetljiva na značenje slobode. Prema njoj, jednaka raspodjela treba ovisiti o procesu donošenja odluka unutar kojeg ljudi preuzimaju odgovornost za vlastite planove i mogu ih preoblikovati tako da sami donose odluke o sredstvima koja su im namijenjena.⁶⁶ Zato je sloboda bitna za jednakost.” (Žiljak, 2005: 252)

Između ostalog odbacuje Cohenov pristup da bi građani trebali biti jednaki ne po bogatstvu, nego po mogućnostima da do njega dođu. Jednake mogućnosti osobe s invaliditetom čine nejednakima jer ne raspolažu jednakim resursima. Naizgled odbacuje i Senov pristup da bi građani trebali biti jednaki ne po sredstvima, nego po sposobnostima za različito djelovanje, za djelovanje na različite načine. Ključnu razliku pravi između šanse i izbora. Čovjek ima šansu i treba snositi odgovornost za svoje odabire. (Žiljak, 2005: 252)

„Dworkin misli da je osnovni razlog zašto ljudi ne mogu dosegnuti sreću, ostvariti samopoštovanje i dostojanstvo – nedostatak resursa (uglavnom impersonalnih, ali i onih osobnih). Dworkin misli da se njegov i Senov pristup mogu čitati na isti način – ako se prihvati da ljudi žele resurse za unapređenje sposobnosti potrebnih da bi mogli raditi ono što žele. Trebalo bi jedino izbjeći rangiranje sposobnosti. Dovoljno je postići jednakost u

⁶⁶ „On inzistira na tome da sudbina građana ovisi o njihovim odabirima. Navodi primjer osobe s paraplegijom koja voli glazbu. Nabava dragocjene violine za nju je veći izraz blagostanja nego nabava novoga protetskoga pomagala.” (Dworkin, 2000: 61, prema Žiljak, 2005: 252).

impersonalnim resursima i pronaći načine da se umanje razlike u osobnim resursima. Nakon toga sve je u rukama pojedinaca koji svojim odabirima sami rangiraju prioritete djelovanja.” (Dworkin, 2000: 303, prema Žiljak, 2005: 253).

VII.2. Pozitivna i negativna prava osoba s invaliditetom

U ovoj drugoj raspravi se razmatra važna distinkcija pozitivnih i negativnih prava osoba s invaliditetom.

Negativna prava, ili kako ih još zovu prava slobode, ona su koja zabranjuju zadiranje u tuđa prava, a povezuju se sa zabranom onog djelovanja kojim se ugrožava uživanje tih prava. Ona nastaju kao prava kojima se nastoji zaštititi samostalan prostor djelovanja u političkoj zajednici, odnose se na sve građane, a korištenje njima osigurava se pravnim sistemom.

Pozitivna prava označavaju prava na ona dobra koja građanima i građankama trebaju osigurati dobar život. Ne sadrže samo zabrane njihova kršenja, nego i zahtjev da se osiguraju pretpostavke i uslovi za puno uživanje tih prava. Pozitivna prava odnose se na neke građane i država ih treba osigurati sistemom socijalnog osiguranja.

„Obično se polazi od podjele Karela Vaseka na tri generacije prava pa se pokazuje da prva generacija obuhvaća prava slobode (slobode od), dok druga i treća generacija obilježavaju prava na (pozitivna prava). Takvo je razlikovanje utemeljeno na Marshallovoj tipologiji građanstva prema kojoj bi se moglo govoriti o civilnim, političkim pravima (kao pravima prve i druge generacije) te o socijalnim pravima treće generacije. Na više je mjesta pokazana nefunkcionalnost sukobljenih interpretacija negativnih i pozitivnih prava, tj. neuklopljenost socijalnih prava u temeljnu ideju ljudskih prava.” (Donnelly, 2003: 30- -31; Plant, 2002: 360, prema Žiljak, 2005: 253)

Razvijanje njihovih osnovnih ljudskih sposobnosti ovisi o razumijevanju drugačijeg načina na koji oni zadovoljavaju ljudske potrebe, koje ne proističu iz sklonosti ili ukusa, nego su elementarne, stoga zadovoljavanje njihovih potreba ne može biti privilegij ili nagrada, nego je izraz pravednosti.

Kako se širi područje zahtijevanja, sve je veći i otpor širenju prava, odnosno njihovo problematiziranje. Takvi zahtjevi pokazuju se kao mrvljenje društvenoga tijela u niz interesno zaokruženih, manjinskih skupina koje zagovaraju svoja prava i gube iz vida interes cjeline. Javlja se ogorčenost zbog inzistiranja na posebnostima i pravima svake pojedine skupine, a to pogađa i osobe s invaliditetom. I. M. Young to naziva Me-too-ism – svaka se sljedeća skupina želi izboriti za razinu prava koju je prethodna već postigla (Young, 2000: 170, prema Žiljak, 2005: 253)

Žiljak smatra da ti problemi pokazuju povezanost suvremenog određenja građanstva s politikom ljudskih prava. Pritom poštivanje razlika nije nužno opasno za stabilnost demokracije, nego je može osnažiti pozitivnim efektima inkluzivne politike. Protuslovnosti i neostvarivosti ljudskih prava vezuju se danas uz krizu socijalne države i ograničenja u raspodjeli resursa. (Žiljak, 2005: 254)

Kako se u pitanju ljudskih prava radi o političkom fenomenu, tako je i alokacija resursa i protuslovnost zahtjeva stvar javne politike, a tu bi se ljudska prava trebala shvatiti ozbiljno (Dworkin, 1970, prema Žiljak, 2005: 254)

„Ljudska prava tu su posljednji argument (adut) da se voljom većine ne ugroze prava pojedinaca. To je zaštita od odluka koje nanose štetu nekim ljudima uz tvrdnju da će zajednici kao cjelini biti bolje zahvaljujući nekoj procjeni o tome gdje leži njezina opća dobrobit.” (Dworkin, 1989, prema Žiljak, 2005: 254)

Može se istaći da pozitivnim pravima osobe s invaliditetom tek stižu jednaku polaznu poziciju kao drugi građani i bez te dodatne pomoći zakinuti su građani. Jednakost formalnih mogućnosti bez pozitivnih prava, socijalnih mjera nema smisla. Na tim temeljima događa se prijelaz s medicinskog modela⁶⁷ na pristup utemeljen na ljudskim pravima. (Žiljak, 2005: 254) Važno je istaći podatak da posljednjih nekoliko godina WHO daje nove smjernice za procjenu zdravlja i usmjerava se na to kako čovjek funkcionira, a ne na simptome njegove bolesti te uvodi društveni aspekt invalidnosti. Uz funkcioniranje, participaciju i aktivnosti osobe s invaliditetom sagledavaju se i kontekstualno okruženje koje joj omogućuje ili otežava aktivnosti. ⁶⁸WHO: 2002, prema Žiljak, 2005: 255)

Za potrebe ovog magistarskog rada važno je predstaviti pristup utemeljen na ljudskim pravima.

„Model koji se temelji na ljudskim pravima usmjeren je na dostojanstvo invalidne osobe i pokušava pronaći probleme izvan osobe koji onemogućuju puno poštovanje njezina dostojanstva i jednakih prava. Temelji se na dostojanstvu, autonomiji, jednakosti i solidarnosti. Taj model usmjeren je na uvažavanje različitosti tih osoba u društvu i državi. Taj pristup polazi od toga da strah, ignoriranje, predrasude, različite barijere i diskriminacijske prakse stvaraju invalidnost. Kao što kaže Jenny Morris: “Moje oštećenje znači činjenicu da ne mogu hodati, moja invalidnost znači činjenicu da autobusni prijenosni prijavljivač samo nepristupačne autobuse” (Morris, 2001, prema Žiljak, 2005: 251)

Naglašava se važna razlika između oštećenja i invalidnosti. „Oštećenje je fizička činjenica koja se odnosi na tijelo, a invaliditet je socijalna činjenica koja isključuje i zakida osobe s oštećenjem. Žiljak, 2005: 255)

„Postoji stotine različitih oblika invaliditeta. Neki su urođeni; većina dolazi kasnije u životu. Neki su progresivni, poput mišićne distrofije, cistične fibroze i nekih oblika gubitka vida i sluha. Drugi, poput bolesti koje prate napadi, se javljaju u epizodama. Multipla skleroza je jedna od takvih i progresivna je. Neka oboljenja su statična, poput gubitka ekstremiteta.

⁶⁷ „Medicinski model čovjeka promatra kroz njegovo oštećenje, pokušava pronaći u čemu je njegov problem te kako mu pomoći. Usmjerava se na ono što u njegovu tijelu nije standardno, što “ne valja” i to nastoji kompenzirati posebnim pogodnostima i uslugama. Stručnjacima je prepušteno da odrede način školovanja, vrstu i mjesto rada te organizaciju njegova života. Prema tom modelu osoba s invaliditetom je patnik koji treba njegu, koja ne može samostalno donositi odluke o svom životu, nego treba profesionalnu brigu i kao takva nikad ne može biti jednaka osobi koja nije invalid. U tom modelu nema mjesta za obrazovanje koje bi omogućilo neovisan život”. (Žiljak, 2005: 254)

⁶⁸ Medicinski model sve je manje zastupljen, što je vidljivo i u pristupu Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) koja je do kraja prošlog desetljeća oštećenje, invaliditet i hendikep određivala kao bilo kakav gubitak ili odstupanje od normalne psihičke, fiziološke ili anatomske strukture ili funkcije. (Žiljak, 2005. 255)

Neka, opet, poput raka i povremene paralize, mogu čak i nestati. Neki oblici invaliditeta su "pokriveni", poput epilepsije ili dijabetesa. (Shapiro, 2009: 4)

Problem je u načinu organizacije života u zajednici. Umjesto da im se pristupa paternalistički, na osobe s invaliditetom gleda se kao na članove zajednice s jednakim pravima. One se razlikuju po svojim oštećenjima i vrstama barijera koje ih ograničavaju, treba poštovati njihov izbor i autonomiju u odlučivanju o vlastitom životu te načinu savladavanja barijera." (Quin/Degener, 2002, 18, prema Žiljak, 2005: 255)

Ključno je postići da anatomija ne postane sudbina osoba s invaliditetom. „Pristup utemeljen na ljudskim pravima ne otklanja potrebu skrbi, njege i solidarnosti u zajednici te pretpostavlja da osoba ima mogućnost izbora i kontrole nad pomoći kojom se koristi. Važno je uvažavati njihovo dostojanstvo i uživjeti se u njihov položaj jer na taj se način osobe s invaliditetom poštuju kao jednake u svojim pravima i dostojanstvu.⁶⁹”(Morris, 2001, prema Žiljak, 2005: 255)

Joseph P. Shapiro ističe „Nikada se svijet osoba sa invaliditetom nije tako brzo mijenjao. Rapidna napredovanja u tehnologiji, novi oblici zaštite građanskih prava, generacija bolje obrazovanih studenata sa invaliditetom van učionica „glavnog toka”, nova grupna svijest i politički aktivizam, znači da više osoba sa invaliditetom traži posao i veće svakodnevno učešće u svakodnevnom životu.⁷⁰ Ali predrasude, mala očekivanja društva i prastari sistem socijalnih službi, ometaju ove pokušaje za samostalnošću.“ (Shapiro, 2009: 4)

⁶⁹ "Razumijevanje opresivne prakse utemeljene na medicinskom modelu omogućuje da osobe s invaliditetom osvijeste svoj položaj, skinu teret vlastite krivice i osnaže se u borbi za svoja prava invalidne osobe, njezinim osobnim preferencijama te raspoloživim sredstvima." (Žiljak, 2005: 255)

⁷⁰ Važno je istaći kao rezultat, nove aspiracije osoba s invaliditetom su prošle nezapaženo i neshvaćeno u glavnim tokovima Amerike. (Shapiro, 2009: 4)

XIII. Ljudska prava osoba s invaliditetom u BIH

Kada govorimo o Bosni i Hercegovini, važno je istaći podatak popisa stanovništva iz 2013. godine, koji je pokazao da je od 3,5 miliona stanovnika, njih 8,33%, odnosno 294.058 osobe ima neku vrstu invaliditeta. (Trifković, Međunarodni naučni/znanstveni skup „Obrazovanje pristupačno svima, “10.12.2022.)

Međutim, u Bosni i Hercegovini ne postoji jedinstvena statistika o tačnom broju osoba s invaliditetom. S obzirom da su osobe s invaliditetom izložene višestrukoj diskriminaciji i marginalizaciji. Također, njihova prava se ne poštuju u skladu s postojećim bosanskohercegovačkim zakonskim okvirima. Upravo zbog svega što je navedeno, građani i građanke bez obzira bili osobe s invaliditetom ili osobe bez invaliditeta trebaju znati svoja prava, ali i obaveze u demokratskom procesu.

U Bosni i Hercegovini ne postoji jedinstvena definicija osoba s invaliditetom. Koriste se različiti pojmovi u različitim oblastima (zdravstvene i socijalne zaštite, zapošljavanja, penzionog osiguranja) koji osobama s invaliditetom smatraju osobe koje imaju različita funkcionalna ograničenja. (Specijalni izvještaj o pravima osoba sa invaliditetom, 8).

Različitost je imanentna prirodi čovjeka i može se ogledati u odnosu na rasu, boju kože, pol, društveno ili etničko porijeklo, starosnu dob, zdravstveno stanje, invaliditet, seksualnu orijentaciju, rodni identitet, jezik, vjeru ili uvjerenje, političko ili drugo mišljenje i druga lična svojstva.⁷¹ Nema izbora koji pouzdano svjedoče da su ikada rođene dvije osobe bez ikakvih razlika.

Osobama s invaliditetom kroz historiju nisu bila priznata ljudska prava. O njima se počelo govoriti pojedinačno u nekim, danas razvijenim, zemljama kao što su Engleska (13. vijek), Francuska (17. vijek). Međutim, tek se poslije Prvog, a naročito Drugog svjetskog rata, počelo govoriti organizovanije, i više, o ljudskim pravima osoba s invaliditetom, prije svega zbog povećanja broja osoba s invaliditetom (žrtava ratova), a potom i zbog drugih kumulativnih razloga, između ostalog i zbog toga što se shvatilo da invaliditet nije “problem“ pojedinca, već države i društva u cjelini..⁷² (Vujačić, 2015: 62.)

Neka od najgorih kršenja ljudskih prava rezultat su diskriminacije prema određenim grupama. (Milković, 2020: 1103)

Diskriminacija, u širem smislu, znači nejednako postupanje prema jednom licu ili grupi lica na osnovu činjenice koja ih određuje „različitima“, tj na osnovu nekog ličnog svojstva. U tom smislu, „diskriminisan/a“ je ona/a koji je doveden/a u nejednak položaj u odnosu na druge. Diskriminisan/a možete biti: u školi, na fakultetu, u bolnici, u postupku pred državnim organom, na ulici, u gradskom prevozu, na radnom mjestu, u sudu i na drugim

⁷¹ Najnapredniji umovi savremene civilizacije i najuticajnije institucije savremenog svijeta, kao što je Organizacija Ujedinjenih Nacija, na ovoj činjenici temelje svoje gledanje na ljudska prava i tragaju za efikasnim pristupima i modelima za obezbjeđivanje tih prava svim osobama bez obzira na različitost. (Mugoša Šćekić, Šaranović, 9.)

mjestima. Diskriminacijom se smatra i podsticanje, pomaganje, davanje instrukcija, kao i najavljena namjera da se određeno lice ili grupa lica diskriminišu po osnovu nekog od ličnih svojstava. (Centar za građansko obrazovanje, priručnik Ljudska prava, 23-24) Najizraženiji oblik diskriminacije čini se prema osobama s invaliditetom kao najbrojnijoj marginalizovanoj grupi.

Shodno tome, „Društvo ne pruža iste mogućnosti osobi s invaliditetom kao osobama bez invaliditeta. To počinje još od rođenja, a nastavlja se tokom cijelog života, kroz socijalni i kulturni aspekt, te kasnije u karijeri ili porodičnom životu. Ono što se čini sasvim normalno za jednu osobu bez invaliditeta mnogo je komplikovanije ili čak nemoguće za osobu s invaliditetom.“ (Životni put osobe sa invaliditetom, 2019., ks.gov.ba)

„U razmatranju položaja osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini, naročito je važno imati na umu nedavnu historiju i složenu strukturu zemlje, što je rezultiralo vrlo decentraliziranim i fragmentiranim poretom. Rezultat toga je značajna pravna nedosljednost u odnosu na prava i sticanje prava, kako u glavnim područjima politike tako i između različitih područja (entiteta i kantona). To dovodi do poteškoća u osiguravanju dosljedne primjene principa te stvarne implementacije donesenih odredbi.“ (MYRIGHT, alternativni izvještaj, o primjeni konvencije o pravima osoba s invaliditetom ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini)

Ograničavanje ljudskih prava i ograničavanje pristupa servisima države na osnovu invaliditeta jednako je opasno i nedopustivo kao i ograničavanje prava po osnovu boje kože, vjeroispovijesti ili etničke pripadnosti. Svi građani Bosne i Hercegovine, bili oni osobe s invaliditetom ili ne, moraju imati jednak tretman pred državom, ali danas je nažalost tako samo u deklaracijama. Osiguravanje jednakog tretmana osobama sa invaliditetom nije pitanje socijalne pomoći nego osnovnih ljudskih i građanskih prava. (Garibija, 2006, ravnopravnorazliciti.org) Bosna i Hercegovina kao demokratska država, koja počiva na vladavini prava i koja teži ka Evropskoj uniji i njenim vrijednostima, mora početi poduzimati konkretne mjere na unapređenju i zaštiti ljudskih prava. Iako je prihvatila veliki broj međunarodnih dokumenata i preuzela niz obaveza iz oblasti zaštite ljudskih prava, praksa pokazuje da se niz međunarodnih obaveza ne izvršava, a posebno se ističu **presude Evropskog suda za ljudska prava**, nedonošenje zakona o pravima žrtava torture, sporost u procesu traženja nestalih osoba. (Besić, 10.12.2023, aa.com.tr)

Svakodnevna borba za zadovoljenje bazicnih ljudskih prava, poput prava na zdravstvenu zaštitu, socijalnu pomoć, tuđu njegu ili ortopedsku pomagala, bez kojih mnoge invalidne osobe ne mogu da funkcionišu, vraćaju nas na samo dno Maslovljeve piramide potreba, na brigu o elementarnim potrebama za puko preživljavanje. (Aladžuz, 2006: 35). Najveći broj osoba s invaliditetom se svakodnevno susreće s različitim izazovima, nije svjestan da kršenja njihovih prava kao osoba s invaliditetom, npr. nemogućnost pristupa informacijama, zdravstvenim uslugama obrazovanju, zapošljavanju predstavlja ujedno i kršenje njihovih osnovnih ljudskih prava. (Specijalni izvještaj o pravima osoba sa invaliditetom, 6, parlament.ba)

Shodno tome, važno je navesti najčešća i najgrublja kršenja prava taksativno, po oblastima : - oblast socijalne zaštite (novčana i druga materijalna pomoć, usluge socijalnog i drugog stručnog rada, osposobljavanje za život i rad, smještaj u ustanove socijalne zaštite i drugu porodicu, kućna njega) - oblast zdravstvene zaštite (pravo na zdravstvenu zaštitu, naknadu

za tuđu njegu i pomoć, ortopedska pomagala, pravo na liječenje, nepokrivenost zdravstvenim osiguranjem djece i lica u stanju mentalne retardacije) - oblast obrazovanja (pravo na obrazovanje i obrazovna pomagala, inkluzivnu nastavu, manjak izbora zanimanja u specijalnim školama, nepostojanje uslova za školovanje osoba s invaliditetom u redovnim školama, neodgovarajući nivo obrazovanja nastavnika, pravo na visoko obrazovanje) - oblast prava na primanje i širenje informacija (nedostatak pomagala za transfer i primanje informacija za sve vrste invaliditeta, mali broj glasila za osobe s invaliditetom, nepostojanje državnih ili entitetskih informativnih programa za ovu populaciju) - oblast zapošljavanja i primjerene radne aktivnosti (nepostojanje nacionalne strategije za stimulisanje privrednika da zapošljavaju osobe sa invaliditetom, uzak ili nikakav izbor zanimanja, nepostojanje sistema za prekvalifikaciju osoba sa invaliditetom) - oblast koja pokriva status i finansiranje organizacija osoba sa invaliditetom (nepostojanje nacionalne strategije razvoja organizacija, nedovoljno i neredovno sufinansirane organizacija od strane države, preraspodjela sredstava od Lutrije BiH) (Aladžuz, 2006: 38).

Za potrebe ovog poglavlja, važnim smo smatrali razmotriti različitu praksu tretiranja osoba s intelektualnim i mentalnim poteškoćama.

Ombudsmenka za ljudska prava BiH Jasminka Džumhur, ističe da je prisutna različita praksa u tretiranju osoba s intelektualnim i mentalnim poteškoćama, a postojeće zakonodavstvo u BiH na neadekvatan način regulira smještaj tih osoba, na što je ukazano i u spomenutoj presudi Evropskog suda za ljudska prava. (Ličina, 13.04.2023., federalna.ba)

“Dok neki centri za socijalni rad uopšte ne vrše smještaj sa obzirom na presudu Hadžimejlić, drugi koriste različite metode, najčešće tražeći da osoba sa intelektualnim i mentalnim poteškoćama dobrovoljno pristane na smještaj. Ili kao što je slučaj u Srednjobosanskom kantonu da se putem suda, iako to nije propisano zakonom, vrši smještaj, sudovi donose rješenja i vrše smještaj u ustanove.” (Ličina, 13.04.2023., federalna.ba) Džumhur je istakla da se osobe s duševnim poteškoćama često smještaju trajno, te da se ne vrši nikakva periodična revizija o tome da li postoji i dalje potreba da te osobe budu smještene u ustanove. Socijalna radnica iz Zavoda Bakovići Marinela Marić-Šako, podsjetila je kako je njihovo obraćanje Ombudsmenima inicirano stalnim problemima koji su vezani za praksu u SBK:

“Naime imali smo situacije da općinski sudovi donose u vanparničnim postupcima rješenja kojim se zahtijeva prisilan smještaj određenih osoba u ustanovu. A ustanova Bakovići je ustanova socijalne zaštite i prema zakonu prisila se ne može provesti u našoj ustanovi. Ona se isključivo može provesti u ustanovama zdravstvene zaštite.” (Ličina, 13.04.2023., federalna.ba)

XIV. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

U oba dijela empirijskog istraživanja odabrana je kvalitativna metoda, odnosno dva odvojena individualna intervjua koja omogućuju dubinu informacija o temi demokracije i ljudskih prava iz perspektive Univerzitetske profesorice L.K. i Univerzitetskog profesora N.Ć.

XIV.1. Analiza istraživanja intervjua

Analiziranje dobijenih podataka predstavlja izuzetno značajnu fazu. Kroz kompariranje, mjerenje, ukrštanje podataka dolazi se do rezultata koji su proizvod provedenog postupka istraživanja i koji moraju biti validni i pouzdani. Na kraju dolazimo do interpretacije podataka ili spoznaja do kojih smo došli kroz istraživanje. (Fočo, 2011: 128-129).

Nakon provedenog intervjua, napravljena je njegova transkripcija te je provedena analiza prikupljenih podataka, koja je uključivala nekoliko koraka: početno čitanje, klasificiranje, kategoriziranje, opisivanje i interpretiranje. Interpretacijom smo nastojali razumjeti cjelokupne stavove sagovornika N.Ć. i sagovornice L.K.

XIV.1.1. Intervju sa Univerzitetskom profesoricom L.K.

Sagovornica je kontaktirana putem najdominantnije platforme za slanje poruka, odnosno putem Vibera, poslana je izjava o informisanju pristanka za istraživanje te saglasnost za učestvovanje, uz to je i objašnjen način zaštite anonimnosti učesnice, te način prikupljanja podataka. Dakle, na taj način učesnica je upoznata s prirodom istraživanja. S obzirom na pogoršanu situaciju pandemije korona virusa u Bosni i Hercegovini, intervju nije bilo moguće uživo obaviti nego, se uz odobrenje sagovornice, obavilo elektronskim putem. Pitanja za intervju profesorici Univerziteta u Sarajevu, L.K., dostavljena su 4. jula 2021. godine, a odgovor putem e-maila na postavljena pitanja pristigao je 6. jula 2021. godine.

U nastavku je predstavljen intervju sa Univerzitetskom profesoricom L.K.

Da je demokracija važna potvrđuje nam sagovornica, a to je ujedno i odgovor na naše prvo pitanje ovog prvog empirijskog istraživačkog dijela rada. Sagovornica L.K. objašnjava da je demokratija važna zbog cjelokupnog koncepta, ali naročito zbog mogućnosti izbora i zbog toga što odluke većine ne bi trebale ugroziti pojedinca u smislu da su svi jednaki i ravnopravni pred zakonom. Sagovornica smatra da je u demokratiji najznačajnije njegovanje vrijednosti, kao što su: ravnopravnost, sloboda, s naglaskom na slobodu informacije i slobodu izražavanja i izbor, što govori o njenoj važnosti i potrebi da se aktivno radi na njenom razvoju.

Drugim pitanjem ispitala sam sagovornicu, kako se može zalagati za demokraciju. Sagovornica L.K. pojašnjava da se zalagati za demokratiju može na različite načine, a

suština svega treba biti informacija, znanje i angažman. Najznačajniji uticaji u razvoju demokratije mogu biti učinjeni u odgojno-obrazovnom sistemu od predškolskih do visokoškolskih ustanova. U tim okvirima se, kroz nastavne, vannastavne i vanškolske aktivnosti i procese, može učiniti potreban napredak u razvoju demokratije. Bitan uticaj će napraviti odrasli građani ukoliko žive demokratiju i njene vrijednosti u svakodnevnim životnim aktivnostima i profesionalnom djelovanju.

Treće pitanje istraživanja bilo je ispitati kako sagovornica vidi dosadašnji razvoj ljudskih prava. Sagovornica L.K. nam govori da se ljudska prava temelje na vrijednostima, kao što su: dostojanstvo, jednakost, sloboda, poštovanje, nediskriminacija, tolerancija, pravda, odgovornost, saradnja i prihvatanje. Kada su ove vrijednosti razumljive, općeprihvaćene i poštuju se nema diskriminacije. Smatra da bi stanje ljudskih prava i njihovo ostvarivanje mogli biti na višem nivou, posebno za pojedine grupe ljudi, kao što su npr. osobe s invaliditetom, ali s obzirom na stanje ljudskih prava u ne tako dalekoj prošlosti, može se reći da je napredak vidljiv i zadovoljavajući. Naravno, neophodno je dalje raditi na mogućnostima ostvarivanja prava za svakog pojedinca, bez obzira na individualne karakteristike, mjesto stanovanja ili uzrast, jer su ljudska prava univerzalna, neotuđiva i nedjeljiva, a i dalje nisu osigurana svima.

Četvrtim pitanjem smo nastojali ispitati da li osobe s invaliditetom imaju jednaka prava u Bosni i Hercegovini, te kako bi sagovornica poboljšala status osoba s invaliditetom. Sagovornica L.K. pojašnjava da osobe s invaliditetom u Bosni i Hercegovini imaju jednaka prava kao i svi drugi građani države. Prava su garantirana međunarodnim dokumentima, koje je BiH potpisala i ratificirala, i zakonskim okvirom na različitim nivoima. Međutim, istraživanja u ovoj oblasti pokazuju da su osobe s invaliditetom, nažalost, najmarginaliziranija grupa osoba u Bosni i Hercegovini, što je pokazatelj stanja ostvarivanja zagwarantiranih prava osoba s invaliditetom. Profesorica L.K. smatra da bi se status osoba s invaliditetom obuhvatno poboljšao na više načina, a neki od njih su: ostvarivanje temeljnih ljudskih prava, podizanje svijesti o vrijednosti svakog pojedinca u Bosni i Hercegovini, njegovanjem različitosti kao vrijednosti, dodatnim usaglašavanjem zakonskih akata na svim nivoima sa međunarodnim dokumentima, kvalitetnim odgojem i obrazovanjem, uklanjanjem barijera, uključujući arhitektonske barijere, informacijsko-komunikacijske barijere i psihosocijalne barijere, sistemskim rješenjima i sinergijskim djelovanjem obrazovnog, socijalnog i zdravstvenog sektora, unapređenjem rane intervencije, osiguranjem dovoljnih finansijskih i materijalnih sredstava, itd.

Na pitanje o trenutnom stanju svijesti građana o ljudskim pravima osoba s invaliditetom, naša sagovornica odgovara: - Stanje svijesti građana o ljudskim pravima osoba s invaliditetom je, nažalost, vrlo nisko i na nezadovoljavajućem nivou, te je neophodno raditi kontinuirano na informiranju i angažiranju građana u ovoj oblasti.

Šesto pitanje je glasilo, koliko su osobe s invaliditetom ravnopravne i jednake u obrazovanju? Sagovornica odgovara: „Prema međunarodnim dokumentima i zakonskim okvirima u Bosni i Hercegovini, osobe s invaliditetom su jednakopravne u odnosu na opću populaciju. Međutim, manjkavosti koje su prisutne u obrazovanju, na svim nivoima, kao što su: arhitektonske barijere, prisutni stereotipi i predrasude, nedovoljno razvijeni, usmjereni i konkretni zakonski akti, nedovoljna obrazovanosti i spremnost nastavnog osoblja, nedovoljno finansijskih sredstava, nerazvijena partnerska saradnja između obrazovnog,

zdravstvenog i socijalnog sektora i slično, govore u prilog tome da je pred nama još mnogo posla da bi osobe s invaliditetom bile ravnopravne u obrazovnom sistemu.”

Sedmo pitanje se odnosi na to ko su najafirmativniji nosioci ljudskih prava, sagovornica LK. govori da je vrlo teško odgovoriti na ovo pitanje bez potrebne analize, ali sigurno da tu možemo spomenuti organizacije civilnog društva, organizacije koje zastupaju prava građana, te same osobe kao direktni nosioci prava.

Posljednje pitanje istraživanja je usmjereno na preporuke za razvoj ljudskih prava. Sagovornica navodi da bi se postigao razvoj ljudskih prava neophodno je poštivanje prava na način da nijedan pojedinac ni na koji način ne bude lišen temeljnih ljudskih prava. Potrebno je to osigurati kroz zaštitu prava i sprečavanje onih koji druge žele lišiti njihovih prava. Ostvarivanje prava znači osigurati sve pretpostavke da svaki pojedinac uživa u svojim pravima, a naročito osobe koje nisu dovoljno zaštićene, koje su diskriminirane i koje nisu dovoljno vrijedne zbog određenih karakteristika prema shvatanju grupe ili većine građana.

XIV.1.2. Intervju sa Univerzitetkim profesorom N.Ć.

Što se tiče drugog dijela ovog empirijskog istraživanja, drugi intervju je bilo moguće obaviti uživo, te se uz dopuštenje sagovornika N.Ć., obavilo na jednom od fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Također, svoju saglasnost je dao na pismeni način, te je prije početka provođenja intervjuja, saglasnost provjerena i na usmeni način, sa odobrenim zahtjevom tonskog zapisa intervjuja. Navedeno je od velikog značaja za samo provođenje intervjuja je zasigurno prednost, te je na taj način postignuta direktna verbalna i neverbalna komunikacija kao i povezanost istraživačice i sagovornika N.Ć.

Ovaj intervju je proveden 7. Jula 2023. godine, te je bio u trajanju od 45 minuta.

Cilj istraživanja je dobiti dublji uvid o aktuelnim temama današnjice kao što su problemska pitanja demokracije i ljudskih prava.

U nastavku je predstavljen intervju sa Univerzitetkim profesorom N.Ć.

1. Možete li nam sažeti šta je to bitno imati na umu, kada pričamo o savremenom konceptu demokracije?

Odgovor: Demokracija je ne ispričana priča, znači mogli bi danima, mjesecima, godinama govoriti o demokraciji i ipak ne dati odgovor koji bi bio u konačnici zadovoljan. Možda je najbolje reći da je Winston Churchill bio u pravu kada je rekao da je demokracija najgori sistem na svijetu ako isključimo sve druge. Tako je u stvari na jedan fin način poslao poruku da je demokracija ipak najbolji sistem koji je čovjek proizveo za sebe ali sa ovakvom formulacijom snažno insistirao na tome da je demokracija puna hendikepa, puna grešaka, puna stvari u kojima uvijek moramo voditi računa zato što može biti ugrožena. Rekao bih da je unutar suvremenih međunarodnih odnosa demokracija imala uspone i padove. Recimo nakon okončanja hladno ratovske podjele svijeta, nakon pada berlinskog zida, demokracija naročito liberalna demokracija imala je veliki prodor u svijetu. Mogli bi kazati da su sve zemlje koje su pripadale Sovjetskom imperiju u međuvremenu usvojile liberalnu demokraciju, da su zemlje istočne Evrope postale liberalne demokratske države, da su to

sada države, mislim na zemlje istočne Evrope u kojima više nije jednopartijski sistem, nego da su baš to demokratske države koje imaju višepartijski sistem, slobodna tržišta, slobodu govora, je li tako, slobodu medija, te ključne stvari vezano za suvremenu demokraciju. Ali dokaz da se demokracija mora njegovati je upravo doba u kojem mi živimo. Mi živimo u dobu u kojem je došlo do regresije demokracije i došlo je do snažnog rasta autoritarnih tendencija u svijetu, došlo je do rasta tendencija koje ugrožavaju liberalnu demokraciju i mi sada naprosto prisustvujemo promjenama koje će nam dati odgovor, hoće li demokracija naročito liberalna demokracija kao najbolji vid demokracije preživjeti, hoće li postati, hoće li i dalje biti kako bih rekao, najprije vidljiva platforma za većinu ljudi ili će doći do ugrožavanja demokracije od strane upravo od ovih autokratskih totalitarnih režima što je naprosto sada pitanje na koje ćemo dobiti odgovor iz budućnosti.

2. Koje su glavne komponente funkcionisanja demokracije?

Odgovor: Dakle, demokracija je vrlo pozitivan pojam i većina država svijeta vole za sebe reći da su demokratske, čak i one koje nemaju veze sa demokracijom, koje su totalitarne države. Recimo, uzmite Sjevernu Koreju, ona se zove demokratska narodna republika Sjeverna Koreja, to su laži, zato insistiram da je u današnjem razvoju demokracije liberalna demokracija najvažnija i kad govorimo o demokraciji, mislim da trebamo govoriti o liberalnoj demokraciji, a ona uključuje slobodne izbore, višepartijski, višestranački sustav, slobodno tržište, slobodu medija, slobodu mišljenja javnog djelovanja i tako dalje. Znači to su osnovne karakteristike demokracije, odnosno liberalne demokracije. Kada govorimo o demokraciji uopćeno, mi vidimo da imamo države svijeta koje nisu liberalne ali jesu demokratske u smislu da imaju izbore, ali nemaju ništa drugo od ovih bitnih kriterija za demokraciju. Vidite, u Rusiji imate izbore i u Turskoj se organiziraju izbori i u Jordanu se organiziraju izbori ali to nisu stvarne demokracije. Zato što u stvari zna se ko je vrhovni vladar i ko upravlja svim procesima. Eto to su neke ključne elemente za demokraciju.

3. Ima li ikakve povezanosti između nacionalizma i demokracije?

Odgovor: To je dobro pitanje. Bilo bi dobro da nema ali ima. Dakle, nacionalizam je moćna ideologija, vjerovatno najmoćnija ideologija svijeta koja je negdje alibi mnogima za stvari koje pogrešno urade. Dakle, nacionalizam je suspektan, on može da opravdava i zločine i njegova veza sa demokracijom je upravo u tome što se kroz demokratske izbore na vlast mogu doći nacionalističke stranke, koje znači, verificirane na izborima dobijaju moć da realiziraju svoje nacionalističke ciljeve. Isto tako, u demokraciji mogu pobijediti liberalne stranke, lijeve stranke, emancipatorske stranke koje će imati drugačiji program koji neće razvijati nacionalističku agendu nego neku slobodarsku agendu ali znači između nacionalizma i demokracije postoji veza zato što je demokracija politički sistem koji dozvoljava nacionalizmu da se reprodukcira kao slobodna i dozvoljena politička aktivnost koja ako ostvari dovoljan broj glasova realizira vlast. Pa, vidite šta se dešava sad u Mađarskoj, premijer Orban je od liberalnog demokrate postao autokrata i mađarski nacionalist i tako dalje. Veza između demokracije i nacionalizma postoji.

4. Postoje li osnove da demokratska vlast legitimno ograničava prava?

Odgovor: Samo kada je u pitanju zbiljsko ugrožavanje slobode ljudi, zbiljsko zgrožavanje države onda se prava mogu ograničiti po strogim normama, to se prije svega tiče rata. Dakle, rat je to zlo doba u kojem država može na osnovu zakona da suspenduje određena prava. Suspendacija ili neko vanredno stanje. Suspendacija ljudskih prava u bilo kom drugom ambijentu po meni nije spojiva sa liberalnom demokracijom. Ona je spojiva sa nekim drugim demokracijama, a sa liberalnom demokracijom nije spojiva.

5. Može li zastupnički sistem stvarno biti demokratski?

Odgovor: To je pitanje o kojem se vode silne debate, zato što je nažalost predstavnička demokracija je u jednom momentu, negdje se izvitoperila i mi danas ne možemo sa puno sigurnošću reći da su političke stranke koje su zastupljene u parlamentu da su one stvarni glas naroda, nego je došlo do otuđenja političke klase, znači sad ti zastupnici u parlamentu, dakle, oni u stvari vrlo često glume neka demokratska pravila igre, glume da su glas naroda ali istinski je zaista došlo do jednog skretanja demokracija koja je dovela do toga da je došlo do snažnog rasta populizma u svijetu, da su te populističke stranke koje u stvari pokušavaju uvjeriti birače da su protiv parlamenta, da direktan razgovor između stranaka i naroda i tako dalje pokušavaju da zadobiju neki novi legitimitet, tako da bih ja rekao da je danas ovaj predstavnički sistem u krizi i da je zbog krize predstavničkog sistema došlo do rasta ovih populističkih stranaka u koje ja nemam nikakvo povjerenje, za koje smatram da ugrožavaju stvari, u suštini demokracije, da mogu povesti narod na krivi put, u nasilje, u ksenofobiju, u šovinizam i tako dalje. Tako dakle, mislim da je najbolje kazati da predstavnički sistem treba i dalje da se razvija kao osnovna poluga demokracije ali da treba jačati i druge elemente direktne demokracije kao što je na primjer referendum da se ljudi oko nekih pitanja direktno izjašnjavaju, recimo Švicarska je jako dobar primjer, koja ima izuzetno razvijene elemente direktne demokracije, oni organizuju referendum nema oko čega ne, i to je neka fina podrška predstavničkoj demokraciji.

6. Koji su pogledi demokracije i nedemokratskih sistema?

Odgovor: Ogromna je razlika između demokracije i nedemokratskih sistema. S tim što mi je vrlo važno naglasiti da mi danas po tom oblandom demokracije imamo nedemokratski sistem. Dakle, ja zato insistiram na liberalnoj demokraciji koja pored višestranačkog sistema uključuje mnogo drugih elemenata demokracije. Dakle, ovi nedemokratski sistemi imaju te izbore koji su kontrolirani koji su lažni, u kojem kao protivnici, odnosno opozicija dominantnoj stranci, lažna opozicija sve je dogovoreno onaj ko je vladar dobija ogroman broj glasova i tako dalje, tako da je važno naglasiti da se ogroman broj režima nazivaju demokratske a nisu, da se pod krikom demokracije razvijaju nedemokratski režimi. Nedemokratski režimi su autoritarni režimi u kojem imamo ogromnu gotovo apsolutnu moć ključnog političkog lidera i gdje de facto iako možemo imati podjelu vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku, da mi ustvari u nedemokratskim sistemima nemamo podjelu vlasti, nego jedinstvo vlasti. Šta to znači, to vam je ono „kadija vas tuži, kadija vam sudi“, to je kada vi znate da bez obzira na tu podjelu vlasti, da će recimo sud presuditi onako kako bi to željela centralna moć centralni vladar, da je to ono oko čega u tom smislu trebamo biti

svjesni. To su na neki način, kao što sam rekao pogledi demokracije na nedemokratski sistem.

7. Kakvo je stanje demokracije u Bosni i Hercegovini?

Odgovor: Pa, stanje demokracije u Bosni i Hercegovini je divlje, ja bih ga tako nazvao. Znači mi imamo mnoge elemente demokracije, da se nazivamo demokratskom državom, imamo slobodne izbore, imamo dakle, civilno društvo, imamo znači različite oblike organiziranja i učešća građana u javnom životu. Imamo neku vrstu slobodne ekonomije, ali sve je to u stvari kvazi demokratski. Tako da je demokracija u Bosni i Hercegovini još nije razvijena i glavni razlog toga je što mi nemamo razvijenu demokratsku političku kulturu. Da bi imali razvijenu demokraciju moramo imati razvijenu političku kulturu, a mi smo još uvijek daleko od slobodnog građanina, u tom smislu ja stanje demokracije u BiH bih na skali od 1 do 5 ocijenio 1.

8. Koliko su pojedine stranke demokratske i kakvo je njihovo shvatanje demokracije?

Odgovor: Naše stranke nisu istinski demokratske zato što je kult vođe u većini stranaka dominantan. Naše stranke su liberokratske, odnosno sve ovisi od lidera stranke, a kada imate stranke u kojima svi čekaju šta će reći lider, to znači da je ta politička stranka organizirana snažno hijerarhijski i da nema slobodnih debata, da nema slobodnog razgovora, da nisu moguće političke frakcije unutar te stranke i tako dalje. I naravno ova ocjena se ne odnosi u jednakom intenzitetu na sve političke stranke, ali recimo ove dominantne etnonacionalne stranke su sve takve i neke druge stranke koje su relevantne, koje nužno nisu kako ih zovemo etnonacionalne stranke. Možda neke pokušaje demokracije imamo u nekim strankama ali te stranke nisu još dostigle snagu relevantnog političkog faktora u cijeloj zemlji, ili bar u nekom od entiteta. Znači imamo neke stranke koje pokušavaju da razviju neke debate, neke razgovore itd. Ali njihovu snagu tek čekamo.

9. Koliko je prema Vašem mišljenju problematičan zakonski okvir, koliko to stvara pogodno tlo za političku krizu?

Odgovor: Mislim da bi najbolje bilo odgovoriti na ovo pitanje, Dejtonski mirovni sporazum, znači Dejtonski mirovni ugovor je sastavni dio Aneks IV. Aneks IV je naš Ustav i mi imamo Ustav koji je dio mirovnog ugovora. To baš nije uobičajeno i taj Ustav nije donesen u našoj zemlji, nego u SAD, u vojnoj bazi Right Peterson u Dejtonu i taj Ustav je vrlo problematičan i on u stvari ne omogućuje donošenje zakona koji su nedvosmisleni u smislu da se jednako odnose na sve ljude, nivoe, sistema itd., odnosno, problem našeg partnerskog okvira Ustava i izvedenih zakona što svako to prilagođava sebi i može tumačiti na svoj način. Vidite da sad i gospodin Dodik u pokušaju da rasturi državu se poziva na Ustav. Naš problem je zakonski okvir koji je krajnje diskutabilan, suspektan, nije jasan, nije precizan. Svako ga kad su u pitanju glavne ustavne stvari tumači na svoj način. Znači mogli bi kazati da je zakonski okvir takav da pogoduje razvoju političkih kriza u zemlji. I vidite mi već 30 godina u stvari idemo samo iz političke krize u političku krizu kao da smo u nekom trajnom vanrednom stanju.

10. Može li se BiH oporaviti od političke krize?

Odgovor: Pa, mislim da je 30 godina djelovanja poslije rata, gotovo 30 godina dovoljno za izvođenje zaključka. Dakle, ako ne dođe do snažnih promjena u smislu daljnjeg razvoja Bosne i Hercegovine kao države i razvoja zbiljskog političkog pluralizma da će se političke krize nastavljati i da dok ne dođe do jedne vrste novog društvenog ugovora koji će riješiti mnoge probleme koje generira Ustav mislim da ćemo idalje ulaziti u različite političke krize.

11. Koji su preduslovi za funkcionisanje demokracije u Bosni i Hercegovini?

Odgovor: Dakle, što se tiče etničkih uvjeta za funkcioniranje demokracije to sam vam već rekao. Mi to imamo, znači raspišu se opći izbori, organiziraju se predizborne utakmice, formira se parlamentarna skupština od strane različitih političkih stranaka, znači u tom smislu zadovoljeni su ti inicijalni uvjeti. Ali ništa drugo ne funkcionira, vidite da su krađe na izborima permanentne. Dakle, mi sad znamo da u vlasti, da na različitim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini imate ljude koji su vlast a u stvari pokrali su ih. Znači nemamo tu razvijenu dimenziju kontrole, nemamo razvijen izborni sistem na način da je on do krajnjih granica transparentan, da on omogućuje krađe itd. Znači preduslovi za funkcioniranje istinske demokracije u BiH još nisu u potpunosti ostvareni i čeka nas baš veliki posao.

12. Šta razvijene demokratije mogu učiniti da pomognu onim u razvoju?

Odgovor: Mogu puno ako iza njihove pomoći nije neki skriveni cilj, znači mogu puno pomoći bukvalno u jednoj vrsti obrazovanja za demokraciju. I moramo biti poštene znači međunarodna zajednica predviđena Sjedinjenim državama i Evropskom Unijom bez obzira na more grešaka koje su napravile. Ja sam poznat kao kritičar njihovih politika prema Bosni ali što se tiče razvoja demokracije i Evropska Unija i SAD - Sjedinjene države i Velika Britanija su uložile značajna sredstva da se ovdje razvijaju elementi liberalne demokracije ali znači još smo... ta pomoć treba da bude još intenzivnija ali nažalost vrlo često se ideja da se pomogne razvoju demokracije u Bosni i Hercegovini od strane razvijenih demokratskih država biva blokirana geopolitičkim razlazima.

13. Kada govorimo o miru, možete li nam pojasniti s kojim se osnovnim konceptom zakona možemo složiti?

Odgovor: Kada govorimo o miru trebamo se u stvari pozvati na Gandija, kazati mir je put, znači mir je put za postkonfliktne zajednice i moramo učiniti sve, svi građani, svi politički subjekti, civilno društvo da mir postane naše zajedničko vlasništvo i da nikada više ne dođe do obnove nasilja, znači moramo učiniti sve da mir bude ireverzibilan proces. Šta to znači? Da više nikad ne bude ugrožen, da nikad ne bude povratka u nasilje, to je agenda na osnovu koje mi možemo bez problema graditi i razvijati zakone. A vidite da ovo što živimo iako se „ne puca“ što bi se reklo iako nema nasilja, teško je ovu frustrirajuću stvarnost nazvati mirom. Mir bi bio kada mi ne bih 30 godina nakon rata još govorili o ratu, znate, kada rat ne bi još uvijek određivao naše živote. Dakle, ja mislim da je najveći poduhvat koji građani BiH mogu napraviti je razvijanje jedne kulture povjerenja, pomirenja znači, stvaranje uvjeta za izgradnju mira u društvu. To je velik poduhvat za kojeg ljudi koji su toga svjesni, koji na tome rade nemaju saveznike među političkim subjektima, znači politički subjekti su

nezainteresirani za mir, oni samo pričaju o tome jer je to politički konkretno, ali oni ne rade ništa. Vidite, da je svaki dan svaka parlamentarna debata je nasilje, a ne poziv na mir, konsenzus itd.

14. U kakvom su odnosu demokracija i građansko društvo?

Odgovor: Pa, to je najvažniji, najintenzivniji odnos. Dakle, ja bih čak rekao nema demokracije bez razvijenog građanskog društva. I to Vam odmah daje odgovor na kom je demokracija u BiH jer mi nemamo razvijeno građansko društvo. Građansko društvo je uvijek zrele demokracije. To između ostalog uključuje kao što kaže veliki američki teoretičar Harvard - Nema demokracije bez pobune građanskog društva, znači demokracija uključuje ne nasilne pobune građanskog društva. To je važan dekor demokracije, da se građani bune zbog stanja koje nije dobro.

15. Kakvo je stanje obrazovanja u Bosni i Hercegovini, što se tiče učenja demokracije i ljudskih prava?

Odgovor: Ja sad nemam uvid kakvo je stanje u školama. Znamo da je preko američkog programa Civitas predmet demokracija i ljudska prava, negdje pod drugom nominacijom građansko obrazovanje i da je bila ideja da se on uvede u sve škole u BiH i u značajnom broju škola je taj predmet uveden, taj predmet zaživio. U nekim dijelovima zemlje nije, ali ja ne znam kakvi su efekti toga, efekti u smislu koliko je taj predmet uticao da ta djeca postaju slobodni građani, znači to je najvažnije. Ali eto susreću se, dobiju neku predstavu o našem Ustavu, o našoj zemlji, o demokraciji. Na kom je to nivou stvarno ne znam što se tiče Univerziteta mi smo naprosto fakultet na kome se te stvari izučavaju iz raznih predmeta.

16. Kako vidite dosadašnji razvoj ljudskih prava i da li ima napretka u ostvarivanju ljudskih prava u BiH?

Odgovor: Vidim vrlo loše. Naime, ljudska prava su naslabiji element demokracije u Bosni i Hercegovini i ne vidim nekog progressa, da vam ništa ne okolišem.

17. Možete li nam približiti koja su to goruća pitanja kada govorimo o zaštiti i promociji ljudskih prava, odnosno koje su grupe najugroženije?

Odgovor: Svi građani Bosne i Hercegovine imaju ugrožena ljudska prava samom činjenicom kakav je institucionalan dizajn naše države. Dakle, imate dva entiteta u kojem građani nisu istovremeno ravnopravni na svakom pedlju zemlje. Znači, naša ljudska prava su ugrožena svih nas. To je naprosto činjenica. Vi znate recimo, da se Srbin iz Federacije ne može kandidovati za člana predsjedništva u Republici Srpskoj, Hrvat i Bošnjak ne mogu da se kandiduju u Republici Srpskoj. Da se Srbin ne može kandidovati za člana predsjedništva u Federaciji, a Bošnjak i Hrvat u Republici Srpskoj to je znači elementarno ugrožavanje ljudskog prava, da ne govorimo o ovim nacionalnim manjinama, ostalim koji je li sjećate se, predmeta u Strasbourgu, predmeta Sejdić i Finci. Dakle, da pripadnici ostalih ne mogu da budu nigdje kandidovani na izborima, to je stravično. Problem je što se narod u velikoj mjeri na to navikao, a to je aparthejd, to je strašno to je toliko odvratno da vam ja ne mogu kazati. Eh sad nakon toga imamo ugrožavanje drugih ljudskih prava koja se tiču ono što zovemo -

vulnerabilne skupine, recimo LGBT zajednica koja se pokušava izboriti za svoja prava, radnička prava koja su ugrožena kao osnovna ljudska prava. Dakle, nema prostora ljudskog djelovanja u kojem mi ne možemo govoriti da ljudska prava građana Bosne i Hercegovine da nisu ugrožena.

18. Kako se po Vašem mišljenju mogu poboljšati i zaštititi položaj osoba sa invaliditetom u BiH?

Odgovor: Znači prije svega, ovo što sam govorio mi moramo razviti jednu prvo demokratsku političku kulturu, u toj demokratskoj političkoj kulturi treba da dođe do radikalne društvene promjene i da građani budu svjesni toga da postoje skupine ljudi u Bosni i Hercegovini koje zahtijevaju neku vrstu naročite podrške, da bi bili prepoznati kao grupacija kojoj se treba pomoći kroz zakonske norme. Ja ne znam koliko je vama poznato, recimo za razliku od veterana rata civilne žrtve rata godinama nisu prepoznavane kao neko kome treba pomoći, znači što je izraz jednog egoizma, jedne sebičnosti. Nama treba razvoj jedne empatije, jedne solidarnosti ali ne na ovome individualnom nivou, kad hodamo ulicom i vidimo nekog prosjaka i mi sad njemu damo marku, dvije to je ništa, to je ustvari mi peremo svoju savjest, znači zemlja u kojoj vi nemate tih ljudi na ulici, to je dobra zemlja, koja može riješiti kroz svoje zakone, kroz svoje sisteme, i u tom smislu ja nemam drugu poruku nego da se ljudi bore, znate ljudi koji su ugroženi znate kako treba nastupati, neće meni niko pomoći ako ja sam ne krenem u tu borbu i kad krenete u borbu da ta grudva da ona raste a vi dobijate savez, i da kroz dobijanje saveznika dođete do političara u parlamentu, pa da preko njega realizirate određene zakone itd. Znači moj odgovor na poboljšanje i zaštitu položaja osoba s invaliditetom je, da s jedne strane to mora biti zakonski regulirano na najvišim demokratskim standardima i da s druge strane, društvo mora se promijeniti da osjeti jednu solidarnost i empatiju sa tim ljudima i da iz te solidarnosti i empatije dakle, proizađe legitiman zahtjev za zakonskim promjenama na bolje.

19. Kakvi su uslovi ostvarivanja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini i kako u praksi braniti ljudska prava?

Odgovor: Teško, ali nema druge izaći i bori se. Znači, ono što mi moramo kod naših građana razvijati je da vjeruju u sopstvene snage, da vjeruju da je važan njihov glas na izborima, ali da vjeruju da nije za demokraciju dovoljno samo to da on izađe na izbore, nego da mora biti građanin koji participira u svim aktivnostima koji doprinose boljitku društva i njegovih građana, a budući da su nam ljudska prava tako ugrožena upravo je područje ljudskih prava, ono područje gdje građani moraju vršiti intenzivan pritisak, svakodnevni pritisak, naprosto znate političari neće vjerovati bez tog pritiska, znači moraju se ljudi organizirati, mogu se ad hoc organizirati dok se ne realizira nešto za šta se bori, to se naprosto mora osnažiti kao jedna građanska ideja i kad su ugrožena ljudska prava nečija. Dakle, da se taj front borbe, front širenja borbe za ljudska prava da on naprosto raste, ne može to odjednom, to zahtjeva puno promjena, to zahtjeva da se o ovome stalno govori u obrazovnom sistemu, to zahtjeva educiranje modernih političara koji imaju empatiju, solidarnost i razumiju šta su ljudska prava. Nažalost mi smo još daleko od toga, većina naših izabranih zastupnika su nacionalisti i to je problem, njih boli briga za sve drugo, znate imaju dobru plaću, ja i moj narod znate... to je katastrofa.

20. Da li bi ljudska prava i slobode bila bolje poštovana da je Bosna i Hercegovina jedinstvena država?

Odgovor: Sa stanovišta vrijednosti sumnjam, jer znate, to su vrijednosti koje mi trebamo da osvojimo, sa stanovišta vrijednosti..., ne mogu se... kako bi rekao, kad bi mi imali bolju državu, to ne znači da bi mi iste sekunde imali bolje ljude. Dakle, u tom smislu, ali da bi jedna država koja bi bila hijerarhijski ustrojena da bi puno lakše rješavala probleme postoji, znate kad vi donesete recimo neki zakon o pravima građana sa invaliditetom i da vi imate takav Ustav i takav zakon, da kad se on donese da se on odnosi na cijelu državu, to bi bio veliki pomak. Tako dakle, ne moramo reći vi ste jedna država, ali država koja bi bila hijerarhijski ustrojena, da kad se donese zakon na višem nivou, da se on sprovodi sve do nivoa općine bilo bi puno lakše. A nije tako sad, znate naprosto nije tako znate...

21. Šta država treba da radi da bi odgovorila na unapređenje ljudskih prava?

Odgovor: Pitanje ljudskih prava je pitanje i društva i države. Društvo treba da vrši intenzivni i svakodnevni pritisak za afirmaciju ljudskih prava, a onda će država pod pritiskom kojim je izložena od strane društva raditi na zakonskim normama, znači koje će jačati ljudska prava. Moj odgovor kojim bi mogli završiti, je sljedeći: historija nas upućuje na to, da su države u kojima imate vladavinu zakona puno bolje od država u kojima imate vladavinu ljudi. Znači, ako u BiH mi imamo vladavinu ljudi, a ne zakona, ako se to ne promijeni mi, nikad nećemo na zelenu granu izaći. Šta znači vladavina zakona u odnosu na vladavinu ljudi? Državu u kojoj imate vladavinu zakona, to je država u kojoj se zakon jednako odnosi na sve i on je jedno apstraktno načelo koje ga niko unaprijed ne prepoznaje, a kad imate vladavinu ljudi, onda imate korupciju, mrežu osobnih veza, simpatije itd. Vladavina ljudi je kad na konkursu ne bude primljen najbolji, nego onaj ko je dogovoren izlobiran da bude primjen. Dakle, ako bi išli u smjeru izgradnje države zasnovane na smjeru vladavine zakona, stvorit ćemo najširi pravni okvir za afirmaciju ljudskih prava.

XV. ZAKLJUČAK

U teorijskom i empirijskom istraživanju u ovom magistarskom radu pod nazivom „Demokracija i ljudska prava” istraživana je specifična problematika iz naziva ove teme, dokazana generalna hipoteza da je stanje ostvarivanja zagarantiranih ljudskih prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini ugroženo, kao i poporatne hipoteze koje dokazuju da je u BiH prisutna očita diskriminacija ljudskih prava svih građana i građanki, ali ističe da su građani i građanke s invaliditetom najmarginaliziranija grupa osoba u Bosni i Hercegovini. Sve navedeno dokazuje da nije adekvatno osigurana primjena zaštite ljudskih prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini, te nepovoljno stanje ljudskih prava i demokratska slika onemogućuje razvoj države BiH.

Empirijskim istraživanjem prikazan je dublji uvid o aktuelnim temama današnjice kao što su problemska pitanja demokracije i ljudskih prava iz perspektive profesora i profesorice sa različitih fakulteta Univerziteta u Sarajevu, interpretacijom intevjua predstavila sam stavove sagovornice L.K. i sagovornika N.Ć.

Profesor N.Ć. dosadašnji razvoj ljudskih prava vidi vrlo loše. Naime, ljudska prava su naslabiji element demokracije u Bosni i Hercegovini i kaže da ne vidi nekog progressa. Sagovornik je približio odgovore na goruća pitanja kada govorimo o zaštiti i promociji ljudskih prava. Profesor smatra da svi građani i građanke u Bosni i Hercegovini imaju ugrožena ljudska prava samom činjenicom kakav je institucionalan dizajn naše države. Dakle, imamo dva entiteta u kojem građani nisu istovremeno ravnopravni na svakom pedlju zemlje. Znači, naša ljudska prava su ugrožena svih nas, to je naprosto činjenica. Znamo da se Srbin ne može kandidovati za člana predsjedništva u Federaciji, a Bošnjak i Hrvat u Republici Srpskoj, to je znači elementarno ugrožavanje ljudskog prava, da ne govorimo o ovim nacionalnim manjinama, ostalim. Prisjetimo se predmeta Sejdić i Finci, dakle, da pripadnici ostalih ne mogu da budu nigdje kandidovani na izborima, to je stravično. Problem je što se narod u velikoj mjeri na to navikao, a to je aparthejd, to je strašno. Eh sad nakon toga imamo ugrožavanje drugih ljudskih prava koja se tiču ono što zovemo vulnerabilne skupine, recimo LGBT zajednica koja se pokušava izboriti za svoja prava, radnička prava koja su ugrožena kao osnovna ljudska prava, dakle, nema prostora ljudskog djelovanja u kojem mi ne možemo govoriti da se ljudska prava građana Bosne i Hercegovine da nisu ugrožena.

Interesovalo me je pitanje koliko je prema mišljenju sagovornika N.Ć. problematičan zakonski okvir, koliko to stvara pogodno tlo za političku krizu?

Dejtonski mirovni sporazum. Znači Dejtonski mirovni ugovor je sastavni dio Aneks IV. Aneks IV je naš Ustav i mi imamo Ustav koji je dio mirovnog ugovora. To baš nije uobičajeno i taj Ustav nije donesen u našoj zemlji, nego u SAD, u vojnoj bazi Right Peterson u Dejtonu i taj Ustav je vrlo problematičan i on ustvari ne omogućuje donošenje zakona koji su nedvosmisleni u smislu da se jednako odnose na sve ljude, nivoe sistema itd., odnosno problem našeg partnerskog okvira Ustava i izvedenih zakona što svako to prilagođava sebi i može tumačiti na svoj način. Vidite da sad i gospodin Dodik u pokušaju da rasturi državu se poziva na Ustav. Naš problem je zakonski okvir koji je krajnje diskutabilan, suspektan, nije jasan, nije precizan. Svako ga kad su u pitanju glavne ustavne stvari tumači na svoj

način. Znači, mogli bismo kazati da je zakonski okvir takav da pogoduje razvoju političkih kriza u zemlji. I vidite, mi već 30 godina u stvari idemo iz političke krize u političku krizu, kao da smo u nekom trajnom vanrednom stanju.

Sagovornica L.K. ističe da bi stanje ljudskih prava i njihovo ostvarivanje mogli biti na višem nivou, posebno za pojedine grupe ljudi, kao što su npr. osobe s invaliditetom, ali s obzirom na stanje ljudskih prava u ne tako dalekoj prošlosti, može se reći da je napredak vidljiv i zadovoljavajući. Naravno, neophodno je dalje raditi na mogućnostima ostvarivanja prava za svakog pojedinca, bez obzira na individualne karakteristike, mjesto stanovanja ili uzrast, jer su ljudska prava univerzalna, neotuđiva i nedjeljiva, a i dalje nisu osigurana svima.

Vidljiva je nejednakost posebno za pojedine grupe ljudi, kao što su npr. osobe s invaliditetom, te narednim pitanjem sam nastojala ispitati postojanje jednakih prava osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini. Sagovornica L.K. pojašnjava da osobe s invaliditetom u Bosni i Hercegovini imaju jednaka prava kao i svi drugi građani države. Prava su garantirana međunarodnim dokumentima, koje je BiH potpisala i ratificirala, i zakonskim okvirom na različitim nivoima. Međutim, istraživanja u ovoj oblasti pokazuju da su osobe s invaliditetom, nažalost, najmarginaliziranija grupa osoba u Bosni i Hercegovini, što je pokazatelj stanja ostvarivanja zagwarantiranih prava osoba s invaliditetom. Također, građani i građanke s invaliditetom u Bosni i Hercegovini se susreću s puno poteškoća koje proizlaze iz tog jer su osobe s invaliditetom. Osim toga, prisutna je i svojevrsna izoliranost kao i drugačiji uslovi nego kod građana i građanki bez invaliditeta. S obzirom da su osobe s invaliditetom izložene višestrukoj diskriminaciji, također, njihova prava se ne poštuju u skladu s postojećim bosanskohercegovačkim zakonskim okvirima. Shodno tome, uzrok invalidnosti, predmet je brojnih rasprava unutar i van invalidskog pokreta, te prepreka homogenizaciji svih invalidskih udruženja. Razlog tome su upravo nevjerojatne razlike u zakonodavnoj i izvršnoj državnoj i entitetskoj praksi zaštite ljudskih prava ratnih vojnih invalida i "ostalih," tzv. neratnih invalida i civilnih žrtava rata. (Aladžuz, 2006: 36, ravnopravnorazliciti.org)

Upravo na primjeru prava osoba s invaliditetom vidljivo je da bez pozitivnih prava nema ni negativnih, odnosno da je teško odvojiti pozitivna i negativna prava ili politička, civilna i socijalna prava. Bez dodatne brige i pomoći, ti građani nemaju jednake mogućnosti niti mogu prakticirati svoju slobodu. (Žiljak, 2005: 253) Razvijanje njihovih osnovnih ljudskih sposobnosti ovisi o razumijevanju drugačijeg načina na koji oni zadovoljavaju ljudske potrebe, koje ne proističu iz sklonosti ili ukusa, nego su elementarne. Stoga, zadovoljavanje njihovih potreba ne može biti privilegij ili nagrada, nego je izraz pravednosti. (Žiljak, 2005: 253) Shodno tome, osiguravanje jednakog tretmana osobama s invaliditetom nije pitanje socijalne pomoći nego osnovnih ljudskih i građanskih prava, ističe Malik Garibija. Kako se širi područje zahtijevanja, sve je veći i otpor širenju prava, odnosno njihovo problematiziranje. Takvi zahtjevi pokazuju se kao mrvljenje društvenog tijela u niz interesno zaokruženih, manjinskih skupina koje zagovaraju svoja prava i gube iz vida interes cjeline. Javlja se ogorčenost zbog inzistiranja na posebnostima i pravima svake pojedine skupine, a to pogađa i osobe s invaliditetom. (Žiljak, 2005: 253)

Na pitanje o stanju svijesti građana o ljudskim pravima osoba s invaliditetom, sagovornica je odgovorila: - Stanje svijesti građana o ljudskim pravima osoba s invaliditetom je, nažalost, vrlo nisko i na nezadovoljavajućem nivou. Prema ovom prethodnom odgovoru može se

zaključiti da je uzrok vrlo niskog i nezadovoljavajućeg nivoa svijesti građana o ljudskim pravima osoba s invaliditetom postojanje stereotipa, predrasuda i diskriminacije prema osobama s invaliditetom. Prema tome, sagovornica L.K. ističe da je neophodno raditi kontinuirano na informiranju i angažiranju građana u ovoj oblasti.

Profesor N.Ć. ističe da mi moramo razviti jednu prvo demokratsku političku kulturu. U toj demokratskoj političkoj kulturi treba da dođe do radikalne društvene promjene i da građani budu svjesni toga da postoje skupine ljudi u Bosni i Hercegovini koje zahtijevaju neku vrstu naročite podrške, da bi bili prepoznati kao grupacija kojoj se treba pomoći kroz zakonske norme. Nama treba razvoj jedne empatije, jedne solidarnosti ali ne na ovome individualnom nivou.

Provedeno istraživanje dalo je uvid u tematiku koja se odnosi na demokraciju i ljudska prava, te možemo zaključiti da primjena zaštite ljudskih prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini nije adekvatna. Ovim istraživanjem moji sagovornici su postaviti poželjne smjernice za određena djelovanja koja bi pomogla predstavnicima kako vladinih, tako i nevladinih organizacija, donosiocima odluka za usmjeravanje javnih politika u cilju neophodnih promjena i zaštite ljudskih prava, kako bi se stanje u Bosni i Hercegovini za građane i građanke poboljšalo.

Sagovornik N.Ć. preporučuje da osobe s invaliditetom krenu u borbu u cilju dobijanja saveza i da kroz dobijanje saveznika dođu do političara u parlamentu, pa da preko njega realiziraju određene zakone itd. Znači, njegov odgovor na poboljšanje i zaštitu položaja osoba s invaliditetom je da, s jedne strane, to mora biti zakonski regulirano na najvišim demokratskim standardima, a s druge strane, društvo se mora promijeniti da osjeti solidarnost i empatiju s tim ljudima, te da iz te solidarnosti i empatije proizađe legitiman zahtjev za zakonskim promjenama na bolje.

Profesorica L.K. smatra da bi se status osoba s invaliditetom obuhvatno poboljšao na više načina, a neki od njih su: ostvarivanje temeljnih ljudskih prava, podizanje svijesti o vrijednosti svakog pojedinca u Bosni i Hercegovini, njegovanjem različitosti kao vrijednosti, dodatnim usaglašavanjem zakonskih akata na svim nivoima sa međunarodnim dokumentima, kvalitetnim odgojem i obrazovanjem, uklanjanjem barijera, uključujući arhitektonske barijere, informacijsko-komunikacijske barijere i psihosocijalne barijere, sistemskim rješenjima i sinergijskim djelovanjem obrazovnog, socijalnog i zdravstvenog sektora, unapređenjem rane intervencije, osiguranjem dovoljnih finansijskih i materijalnih sredstava, itd.

Dakle, posljednje pitanje za sagovornicu L.K. je bilo usmjereno na preporuke za razvoj ljudskih prava. Sagovornica navodi da bi se postigao razvoj ljudskih prava, neophodno je poštivanje prava na način da nijedan pojedinac ni na koji način ne bude lišen temeljnih ljudskih prava. Potrebno je to osigurati kroz zaštitu prava i sprečavanje onih koji druge žele lišiti njihovih prava. Ostvarivanje prava znači osigurati sve pretpostavke da svaki pojedinac uživa u svojim pravima, a naročito osobe koje nisu dovoljno zaštićene, koje su diskriminirane i koje nisu dovoljno vrijedne zbog određenih karakteristika prema shvatanju grupe ili većine građana.

Upravo zbog svega što je navedeno, građani i građanke bez obzira bili osobe s invaliditetom ili osobe bez invaliditeta moraju imati jednak tretman pred državom, trebaju znati svoje

dužnosti, ali ponajprije biti upoznati sa svojim pravima. Bez jasne svijesti građana o svojim individualnim ljudskim pravima nema ni uspostave efikasnog građanskog društva. Dakle, aktuelno stanje i uređenje u Bosni i Hercegovini je takvo da su konstitutivni narodi istovremeno negdje većina, a na drugom mjestu manjina, a upravo odnos prema manjinama može se uzeti kao mjerilo odnosa prema ljudskim pravima. Još uvijek je nedovoljan nivo znanja kako članova civilnog društva, tako i javnosti o osnovnim karakteristikama, ulozi i utjecaju koje ono ima na pozitivne promjene u državi. (Zolota, Džananović, 2016: 12).

Sagovornik N.Č. ističe da je najvažniji, najintenzivniji odnos demokracije i građanskog društva. Dakle, smatra da nema demokracije bez razvijenog građanskog društva. I to Vam odmah daje odgovor na to u kom je stanju demokracija u Bosni i Hercegovini, jer mi nemamo razvijeno građansko društvo. Građansko društvo je uvjet zrele demokracije. To, između ostalog uključuje, kao što kaže veliki američki teoretičar Harvard „Nema demokracije bez pobune građanskog društva“ znači, demokracija uključuje nenasilne pobune građanskog društva. To je važan dekor demokracije, da se građani bune zbog stanja koje nije dobro.

Na pitanje o uslovima ostvarivanja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini i kako u praksi braniti ljudska prava, sagovornik N.Č. ističe da moramo kod naših građana razvijati vjeru u sopstvene snage, da vjeruju da je važan njihov glas na izborima, ali da vjeruju da nije za demokraciju dovoljno samo to da on izađe na izbore, nego da mora biti građanin koji participira u svim aktivnostima koji doprinose boljitku društva i njegovih građana. S obzirom na to da su nam **ljudska prava tako ugrožena, upravo je područje ljudskih prava, ono područje gdje građani moraju vršiti intenzivan pritisak, svakodnevni pritisak.** Naprosto znate političari neće vjerovati bez tog pritiska, znači, moraju se ljudi organizirati. Mogu se ad hoc organizirati dok se ne realizira nešto za šta se bori. To se naprosto mora osnažiti kao jedna građanska ideja, i kad su ugrožena ljudska prava nečija, dakle, da se taj front širenja borbe za ljudska prava da on naprosto raste. Ne može to odjednom, to zahtijeva puno promjena, to zahtijeva da se o ovome stalno govori u obrazovnom sistemu, to zahtijeva educiranje modernih političara koji imaju empatiju, solidarnost i razumiju šta su ljudska prava.

Dakle, potrebno je da građansko i političko učešće budu zajedno s individualnim interesima u svrhu održavanja općeg dobra u građanskom društvu i vlasti. Prema tome, ovaj tip građanstva Tocqueville naziva „pravilno shvaćen vlastiti interes“, jer kroz doprinose u vremenu, naporima i novcu, građani pomažu jedni drugima s ciljem zajedničke dobrobiti, koja je neophodna za uspješnu realizaciju ličnih interesa i individualne slobode, kako je to istakao Komšić.

Takvo shvatanje sposobnosti i takve slobode zaslužuju i iskazuju potrebu za socijalnom podrškom. Sen ističe važnost za priznavanjem središnjeg mjesta slobode pojedinca i snage socijalnog uticaja na domet i prostor individualnih sloboda. Prema tome, slobode pojedinca moramo promatrati kao socijalnu obavezu, te ključno je uklanjanje nesloboda koje ljudima ostavljaju malo izbora i malo mogućnosti da ostvare svoje smisleno djelovanje.

Inkluzivno građanstvo pretpostavlja formalne uslove za ravnopravno učešće građana, ali i stvaranje socijalnih pretpostavki da se ti uslovi ispune. Za angažman građana i njihovo sudjelovanje u javnoj politici nužno je stvoriti uslove koji bi osobama s invaliditetom pružili jednake mogućnosti. Samo, formalni uslovi (izjednačenje svih građana) bez „pozitivnog

djelovanja” zakidaju osobe s invaliditetom, čine ih neravnopravnim građanima. (Žiljak, 2005: 254)

Može se istaći da je pozivanje na ljudska prava važno za inkluzivnu politiku. Bez obzira na to koliko je kategorija supstancijalnih prava (socijalna, ekonomska i kulturna) protuslovna i neostvariva (Neumann, 1992; Villey, 2002, prema Žiljak, 2005: 254), bez nje su i osobna, društvena i politička prava teško ostvariva, a isključenost i njeni razlozi ostaju problem samog čovjeka. Svako onemogućavanje nije nedostatak milosrđa, odsutnost suosjećanja, nego povreda njihovih prava građana i građanki s invaliditetom. (Žiljak, 2005: 254). Kraj Žiljak je u svom radu pokazao da se osobe s invaliditetom mogu zaštititi politikom ljudskih prava i opreznom provedbom ideje neovisnog života. Može se primijeniti model koji se temelji na ljudskim pravima, koji je usmjeren na dostojanstvo invalidne osobe i koji pokušava otkloniti one zapreke izvan osobe koje onemogućuju puno poštovanje njenog dostojanstva i jednakih prava. (Žiljak, 2005: 257)

Važno je shvatiti da se gotovo sva pitanja od interesa za osobe s invaliditetom rješavaju na entitetskom i/ili kantonu nivou. Kompromis postignut Daytonskim sporazumom nije riješio sva pitanja koja su dovela do rata na prvom mjestu ili su se pogoršala tokom rata. Različiti dijelovi zemlje su postali relativno etnički homogeni tokom i nakon rata, zahvaljujući etničkom čišćenju i neuspjelom procesu povratka izbjeglica. Kao rezultat toga, politike i pružanje usluga se i dalje određuje uglavnom na entitetskoj osnovi, s minimalnim mogućim stepenom referiranja na državni nivo. RS tako insistira na autonomiji i odupire se usklađivanju politika i programa na državnom nivou u bilo kojem području, dok u Federaciji, također, neki kantoni su jednako zaštitnički prema svojoj autonomiji i odupiru se usklađivanju sa entitetskim federalnim nivoom. Ova situacija se ogleda u načinu na koji se sistem socijalne zaštite i davanja naknada koristi od rata od strane političkih vlasti za nagrađivanje onih koji su se borili na različitim stranama u sukobu, a posebno one koji su ranjeni ili koji su stekli neki oblik invaliditeta. To su stečeni interesi koje otežavaju sprovođenje reforme ove ugrađene diskriminacije. (MYRIGHT, alternativni izvještaj, o primjeni konvencije o pravima osoba s invaliditetom ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini). Iako su domaći zakoni i propisi na dobrom putu, postoji potreba za dodatnim naporima kako bi se osigurala potpuna usklađenost sa međunarodnim standardima, čime bi se poboljšao kvalitet života osoba s invaliditetom. (UNFPA Bosna i Hercegovina, 05.09.2024.)

Na pitanje može li se BiH oporaviti od političke krize, sagovornik N.Ć. odgovara: Pa, mislim da je 30 godina djelovanja poslije rata, gotovo 30 godina, dovoljno za izvođenje zaključka. Dakle, ako ne dođe do snažnih promjena u smislu daljnjeg razvoja Bosne i Hercegovine kao države i razvoja zbiljskog političkog pluralizma, političke krize će se nastavljati. I dok ne dođe do jedne vrste novog društvenog ugovora koji će riješiti mnoge probleme koje generira Ustav, mislim da ćemo i dalje ulaziti u različite političke krize.

Jednostavno zanemarivanja ustavno-pravnog okvira je odlika samovolje političkih elita, koju svoju samovolju legitimišu podrškom naroda koju dobivaju na izborima. Ali, podrška naroda ne može biti opravdanje za kršenje ili zanemarivanje ustavno-pravnog okvira koji je trenutno na snazi. (Nurkić, 2020: 104)

Bosanskohercegovačke političke institucije su vrlo ekstraktivne, jer im je i sam ustav omogućio tako djelovanje, ograničavajući učestvovanje svih građana u političkom životu države. Iako Bosna i Hercegovina ima, i po međunarodnom pravu i po vlastitom ustavu, obavezu da mijenja ustav kako bi bio u skladu sa liberalno demokratskim principima, kako je to i objašnjeno u presudama Evropskog suda za ljudska prava (Begić, 2010). Političke elite su se odlučile da se bave prividnim reformama koje su populističke i koje ne donose stvarne promjene. (Nurkić, 2020: 104)

Koji su preduslovi za funkcionisanje demokracije u Bosni i Hercegovini? Dakle, što se tiče etničkih uslova za funkcioniranje demokracije, to sam vam već rekao. Mi to imamo, znači, raspišu se opći izbori, organiziraju se predizborne utakmice, formira se parlamentarna skupština od strane različitih političkih stranaka, znači, u tom smislu zadovoljeni su ti inicijalni uslovi. Ali, ništa drugo ne funkcioniše, vidite da su krađe na izborima permanentne, dakle, mi sada znamo da u vlasti, da na različitim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini, imate ljude koji su na vlasti, a u stvari su je pookrali. Znači, nemamo tu razvijenu dimenziju kontrole, nemamo razvijen izborni sistem na način da je on do krajnjih granica transparentan, da on onemogućuje krađe itd. Znači, preduslovi za funkcionisanje istinske demokracije u BiH još nisu u potpunosti ostvareni i čeka nas baš veliki posao.

Osnovni problem koji bi Bosna i Hercegovina morala riješiti je uspostavljanje inkluzivnih političkih institucija baziranih na principu vladavine prava. Sve dok političke elite ignorišu presude Evropskog suda za ljudska prava, bilo kakve mjere političkih elita, ma koliko izgledale progresivno, neće utjecati na dugotrajni progres države. Reformska agenda je primjer ignorisanja istinskih problema sa kojim je suočena Bosna i Hercegovina. Glavni problem je što se reformska agenda vladavinom prava bavi na kozmetički način, i sve mjere koje je reformska agenda predviđela u dijelu vladavine prava su upotrebljive kada ustavno pravni poredak funkcioniše bez opstruiranja političkih elita. (Nurkić, 2020: 104-105)

Ali dokaz da se demokracija mora njegovati je upravo doba u kojem mi živimo. Mi živimo u dobu u kojem je došlo do regresije demokracije i došlo je do snažnog rasta autoritarnih tendencija u svijetu, došlo je do rasta tendencija koje ugrožavaju liberalnu demokraciju, i mi sada naprosto prisustvujemo promjenama koje će nam dati odgovor, hoće li demokracija, naročito liberalna demokracija kao najbolji vid demokracije, preživjeti. Hoće li postati, hoće li i dalje biti, kako bih rekao, najprije vidljiva platforma za većinu ljudi, ili će doći do ugrožavanja demokracije od strane upravo od ovih autokratskih totalitarnih režima, što je naprosto sada pitanje na koje ćemo dobiti odgovor iz budućnosti.

Promicanje i zaštita ljudskih prava ključni su za očuvanje ljudskog dostojanstva, a njihovo istinsko poštovanje i ostvarivanje ujedno su neophodni za mir, demokraciju i održivi razvoj. (Besić, Vesna, 2023, aa.com.tr)

Ispitala sam sagovornika N.Ć. o mogućnosti boljeg poštovanja ljudskih prava i sloboda da je Bosna i Hercegovina jedinstvena država. Sa stanovišta vrijednosti, sumnjam, jer znate, to su vrijednosti koje mi trebamo da osvojimo. Sa stanovišta vrijednosti..., ne mogu se... kako bih rekao, kad bismo mi imali bolju državu, to ne znači da bi iste sekunde imali bolje ljude, dakle, u tom smislu. Ali da bi jedna država, koja bi bila hijerarhijski ustrojena, da bi puno lakše rješavala probleme. Znate, kad vi donesete, recimo, neki zakon o pravima građana s invaliditetom i da vi imate takav Ustav i takav zakon, da kad se on donese, da se on odnosi na cijelu državu, to bi bio veliki pomak.

Pitala sam sagovornika šta država treba da radi da odgovori na unapređenje ljudskih prava. Profesor N.Ć. ističe da je pitanje ljudskih prava pitanje i društva i države. Društvo treba da vrši intenzivni i svakodnevni pritisak za afirmaciju ljudskih prava, a onda će država, pod pritiskom kojim je izložena od strane društva, raditi na zakonskim normama, znači koje će jačati ljudska prava. Historija nas upućuje na to da su države u kojima imate vladavinu zakona puno bolje od država u kojima imate vladavinu ljudi. Znači, ako u BiH imamo vladavinu ljudi, a ne zakona, ako se to ne promijeni, mi nikad nećemo na zelenu granu izaći. Šta znači vladavina zakona u odnosu na vladavinu ljudi? Državu u kojoj imate vladavinu zakona, to je država u kojoj se zakon jednako odnosi na sve i on je jedno apstraktno načelo koje ga niko unaprijed ne prepoznaje, a kad imate vladavinu ljudi, onda imate korupciju, mrežu osobnih veza, simpatije itd. Vladavina ljudi je kad na konkursu ne bude primljen najbolji, nego onaj ko je dogovoren, izlobiran da bude primjen. Znači, dakle, ako bi išli u smjeru izgradnje države zasnovane na smjeru vladavine zakona, stvorit ćemo najširi pravni okvir za afirmaciju ljudskih prava.

Imajući u vidu ove potpuno slične stavove, da se ljudska prava ne poštuju dovoljno, onda je očigledno koji su razlozi ne adekvatno primjene zaštite ljudskih prava građana i građanki u Bosni i Hercegovini. Svi navedeni razlozi potvrđuju opravdanost generalne hipoteze i popratnih razrađujućih hipoteza iz ovog magistarskog rada. Mišljenja sam da je istraživanje ove teme, koja je sama po sebi značajna i veliki izazov za sociološka istraživanja. Kršenja ljudskih prava predstavljaju ozbiljan problem i zahtijevaju angažman nevladinih organizacija, društva i međunarodne zajednice kako bi se obezbjedila pravda i zaštita za sve građane i građanke.

XVI. IZVORI I LITERATURA:

XVI.1. Knjige

- Alexis de Tocqueville, O demokratiji u Americi, Fakultet političkih znanosti, Informator, Zagreb, 1995.
- Bakšić-Muftić, Jasna, Sistem ljudskih prava, „Magistrat“, Sarajevo, 2002.
- Betham, David, Boyle, Kevin, Uvod u demokratiju: 80 pitanja i odgovora, UNESCO Publishing, 1995; Polity Press.
- Benedek, Wolfgang i Nikolova, Minna, Razumevanje ljudskih prava, Europski centar za izobrazbu i istraživanje u ljudskim pravima i demokraciji, Graz, 2003.
- Dahl, Robert A., O demokraciji, Zagreb, Politička kultura, 2000.
- Fočo, Salih. Sociologija, Treće izmjenjeno i dopunjeno izdanje, IP Svjetlost d.d. Sarajevo, 2011.
- Fočo, Salih. Čovjek i demokratske promjene, Dom štampe, Zenica, 2000.
- Giddens, Anthony, Sociologija, Nakladni Globus, d.o.o., Zagreb, 2007.
- Gomien, Donna: Europska konvencija o ljudskim pravima, priručnik, Zadar, 2007.
- Grupa autora, Svetska enciklopedija mira, Tom 1, 1998-9.
- Held, David, Modeli demokracije. Školska knjiga – Zagreb, 1990.
- Hobbes, Thomas, Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države, preveo Borislav Mikulić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2004.
- Joseph P. Shapiro, Nema sažaljenja, Osobe sa invaliditetom Stvarajući novi pokret za građanska prava, Informativni centar za osobe sa invaliditetom “Lotos“, Tuzla, 2009.
- Lavić, Senadin, Leksikon socioloških pojmova, Sarajevo, Fakultet političkih nauka, 2014.
- Majer, Kristijan. Nastanak političkog kod Grka, Albatros, Beograd, 2010.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich: Rani radovi, Zagreb, 1961.
- Milardović, Anđelko, Populizam i globalizacija, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2004.
- Muratović, Admir, Medinska povelja i ljudska prava, Kelimeh, Novi Pazar, 2008.
- Paus, Pavao, Atenska robovlasnička demokracija, Školska knjiga – Zagreb, 1957.
- Pavlović, Vukašin, Civilno društvo i demokratija, Čigoja štampa, Beograd, 2004.
- Pabrić, Nurko, Ustavno pravo, Mostar, 2000.
- Prpić, Puhovski, Uzelac (ur.). Leksikon temeljnih pojmova politike, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Radonjić, Radovan, Demokratija, Četvrto izdanje, Centar za građansko obrazovanje, 2015.
- Radonjić, Radovan – Političke doktrine, 2010.

- Smailagić. Nerkez, Historija političkih doktrina, Antika, srednji i novi vijek, Naprijed, Zagreb, 1970.
- Sadiković, Čazim, Evropsko pravo ljudskih prava, Sarajevo, Magistrat 2001.
- Sadiković, Lada, Ljudska prava, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2006.
- Sali, Sevima, Terzić, Zlatan „Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima“, Pravni centar, Fond otvoreno društvo, Sarajevo, 1996.
- Swift, Adam. Politička filozofija: Vodič za studente i političare, Clio, Beograd, 2006.
- Spajić-Vrkaš, Stričević, Maleš i Matijević, Poučavati prava i slobode, priručnik za učitelje osnovne škole s vježbama za razrednu nastavu, Istraživačko obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004.
- Vlasisavljević, Sanja, u Civilno društvo Promocija Dijaloga, Žene Ženama, 2009.

XVI.2. Članci i studije

- Arnaut, Dino: Populističke barijere razvoja biznisa i slobodnog tržišta; u Populizam, izabrane teme, 2020, urednik: Admir Čavalić.
- Alađuz, Dženana, Ničiji ljudi na ničijoj zemlji: ljudska prava osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, integralna studija.doc (ravnopravnorazliciti.org).
- Centar za građansko obrazovanje, priručnik ljudska prava, 23. Dostupno na: cgo-cce-prirucnik.ljudska-prava.pdf
- Čamdžić, Naida: Populizam, obrazovanje i finansijska pismenost, uvod ili u kakvu vezu možemo dovesti populizam i finansijske krize; u Populizam, izabrane teme, 2020, urednik: Admir Čavalić.
- Derado, Augustin, Populizam i kriza demokracije, Časopis studenata sociologije, amalgam broj 6-7. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/198904>
- Fočo, Adnan, Politički stereotipi u procesu pomirenja /časopis za društvena pitanja, 129–143. Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet /UDK 316.485.6 (497.6), Pregledni naučni rad, 2021, dostupno na: <https://www.pregled.unsa.ba/index.php/pregled/article/view/760/766>
- Halilović, Enver, Civitas Bosne i Hercegovine, Demokratija i ljudska prava, Zbornik radova, Sarajevo, 2002.
- Hasanović, Izudin, Lapandić, Nermin, Internacionalizacija ljudskih prava i njihova jurisdikcija.
- Ivanković, Aleksandra, Čitanka ljudskih prava, - Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001.
- Janda. Kenneth, Novi ustavi i modeli demokracije: problem većine, Politička misao, Vol. XLII, (2005.), br. 2, str. 55–75, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/163250>
- Kolednjak, Marijana, Šantalab, Martina, Ljudska prava treće generacije, 2013, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/161440>
- Kozić, Faruk, Civitas Bosne i Hercegovine, Demokratija i ljudska prava, Zbornik radova, Sarajevo, 2002.

- Maldini, Pero, Građansko društvo i demokracija u tranzicijskim društvima, Politička misao, Vol XXXIX, (2002.), br. 4, str. 129–145, <https://hrcak.srce.hr/file/37216>
- Milićević, Vera 03-2024, dostupno na:
 - <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/14/revizorski-sud>
- Milković, Iva, Trgovina ljudima kao najteži oblik kršenja ljudskih prava, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 57, 4/2020, str. 1097-1111, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/356943>
- Mirović, Dragutin, Civitas Bosne i Hercegovine, Demokracija i ljudska prava, Zbornik radova, Sarajevo, 2002.
- Mugoša-Šćekić M. i Šaranović M, Vodič protiv diskriminacije osoba s invaliditetom – Centar za antidiskriminaciju „EKVISTA“, Podgorica, maj 2012, dostupno na: <https://nvoadria.me/storage/2019/06/Vodic-protiv-diskriminacije-osoba-s-invaliditetom-site.pdf>
- M. Kesner-Škreb: Institucije Europske unije Financijska teorija i praksa 31 (1) str. 73-75, 2007, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/18862>
- MYRIGHT, alternativni izvještaj, o primjeni konvencije o pravima osoba s invaliditetom ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini, dostupno na: [2. ALTERNATIVNI IZVJESTAJ O PRIMJENI KONVENCIJE UN O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM U BIH.pdf \(myright.ba\)](https://www.myright.ba/ALTERNATIVNI%20IZVJESTAJ%20O%20PRIMJENI%20KONVENCIJE%20UN%20O%20PRAVIMA%20OSOBA%20S%20INVALIDITETOM%20U%20BIH.pdf)
- Nakić, Mladen, Dukić Petar, Uloga građana u suvremenom društvu i Europska građanska inicijativa (EGI), Pregledni znanstveni članak UDK: 323.21(4) Primljeno: 21. siječnja 2014, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/210987>
- Nurkić, Benjamin, populizam kao faktor dezintegracije bosanskohercegovačkog pravnog poretka; u Populizam, izabrane teme, 2020, urednik: Admir Čavalić.
- Reese-Schäfer, Walter, Civilno društvo i demokracija, Politička misao, Vol XLI, (2004.), br. 3, str. 65–79, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/35654>
- Pascal Fontaine, [Europa u 12 lekcija-2006.pdf \(gov.hr\)](https://www.gov.hr/Europa_u_12_lekcija-2006.pdf)
- Priručnik za mlade zagovaratelje/ice ljudskih prava, dostupno na: [KLJP PrirucnikZaMlade_Final-1.pdf \(kucaljudskihprava.hr\)](https://www.kucaljudskihprava.hr/PrirucnikZaMlade_Final-1.pdf)
- Šalaj, Berto, Suvremeni populizam, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu Pregledni rad Primljeno: kolovoz 2012, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/146961>
- Tadić, Tomislav, Percepcija građana o ulozi države u Bosni i Hercegovini, Friedrich-Ebert-Stiftung BiH, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2020, dostupno na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16386.pdf>
- Venkat, Iver, Čitanka ljudskih prava, - Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu,, Sarajevo, 2001.
- Vujačić, Marina, Policijski integritet iz perspektive osjetljivih grupa. Praktični vodič za rad policije sa osjetljivim i marginalizovanim društvenim grupama, str. 62-66, Podgorica, 2015.
- Zgodić, Esad „Godišnjak BZK Preporod“, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“, Sarajevo, 2001,
- Zolota, Emina, Džananović, Medina, Moderne demokratske države i građanstvo – Citizenship and modern democracy, 2016.

- Žiljak, Tihomir, Invaliditet je pitanje ljudskih prava: može li obrazovanje pomoći njihovu ostvarenju? Anali hrvatskog politološkog društva, 2005, Pučko otvoreno učilište, Zagreb, Pregledni rad, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/60211>
- Životni put osobe sa invaliditetom Decembar, Bosna i Hercegovina Federacija Bosne i Hercegovine Kanton Sarajevo Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice, [*zivotni_put_osobe_sa_invaliditetom_web.pdf \(ks.gov.ba\)](http://www.ks.gov.ba)
- Izmirlija, Midhat, Međunarodni mehanizmi zaštite ljudskih prava osoba sa invaliditetom. Uredili Živanovic, Miroslav, Madacki, Saša, Ljudska prava osoba sa invaliditetom, stanje u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji i Crnoj Gori, Univerzitet u Sarajevu, Centar za ljudska prava, Sarajevo, 2006, dostupno na: <https://ravnopravnorazliciti.org/wp-content/uploads/2019/03/ljudska-prava-osoba-sa-invaliditetom.pdf>
- Eeva Pavy 10-2023 Vijeće Europske unije | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament (europa.eu), dostupno na: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/23/europsko-vijece>
- Pablo Abril Marti / Mariusz Maciejewski 05-2024, dostupno na: [Europski parlament: izborni postupak | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament \(europa.eu\)](https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/23/europsko-vijece)
- Pablo Abril Marti / Mariusz Maciejewski 04-2024, dostupno na: [Europska komisija | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament \(europa.eu\)](https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/23/europsko-vijece)
- Udo Bux / Mariusz Maciejewski 11-2023, dostupno na: [Europski gospodarski i socijalni odbor | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament \(europa.eu\)](https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/23/europsko-vijece)
- Christian Scheinert, 04-2024, dostupno na: [Europska investicijska banka | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament \(europa.eu\)](https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/23/europsko-vijece)
- Ljudska prava u Bosni i Hercegovini – primarni regulatorni okvir, dostupno na: <https://www.upfbih.ba/uimages/ Metodologija20za20izradu20Povelje.pdf>
- Univerzalni periodični pregled o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, 2009, dostupno na: http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/UPR/0%20Inicijalni%20UPR%20izvjestaj.pdf
- Specijalni izvještaj o pravima osoba sa invaliditetom, dostupno na: [8605 Invaliditet BOS.pdf \(parlament.ba\)](http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/UPR/0%20Inicijalni%20UPR%20izvjestaj.pdf)
- [Kako funkcionira Europska unija | Informativni članci o Europskoj uniji | Europski parlament \(europa.eu\)](https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/23/europsko-vijece)
- [Vrste institucija, tijela i agencija | Europska unija \(europa.eu\)](https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/23/europsko-vijece)
- [Europsko vijeće i Vijeće Europske unije U čemu je razlika? \(europa.eu\)](https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/23/europsko-vijece)
- Sedmi i osmi periodični izvještaj o primjeni međunarode konvencije o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije (cerd) u bosni i hercegovini, Sarajevo, juni 2008, Dostupno na: [Microsoft Word - PRIJEDLOG - -B konacni.doc \(mhrr.gov.ba\)](http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/UPR/0%20Inicijalni%20UPR%20izvjestaj.pdf)

XVI.3. Internet izvori

- Antić, Maja, Odgovornost i prava građana u BiH, Blog 18. juni 2018. Dostupno na: <https://epale.ec.europa.eu/hr/blog/odgovornost-i-prava-gradana-u-bih>
- Atlantska povelja - Wikipedia
- Atlantska povelja. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. 2024. dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/atlantska-povelja>.
- Besić, Vesna, 10.12.2023, dostupno na: [Međunarodni dan ljudskih prava: Ljudska prava univerzalna, nedjeljiva, neotuđiva i međusobno povezana \(aa.com.tr\)](https://www.aa.com.tr/medunarodni-dan-ljudskih-prava-ljudska-prava-univerzalna-nedjeljiva-neotudiva-i-medusobno-povezana)
- Davidović, Ljubiša/ BHRT 29.04.2024, dostupno na: <https://www.bhrt.ba/bih-nazadovala-po-pitanju-sloboda-i-osnovnih-ljudskih-prava>
- Hodžić, Amir, Demokratske institucije nisu mašine koje se same od sebe pokreću u ispravnom smjeru | CIVITAS.ba 19. 08. 2016, dostupno na: <https://civitas.ba/hodzic-demokratske-institucije-nisu-masine-koje-se-same-od-sebe-pokrecu-u-ispravnom-smjeru/>
- (Ličina, Amra, 13.04.2023., dostupno na: [Ombudsmeni BiH - prisutna je različita praksa u tretiranju osoba s intelektualnim i mentalnim poteškoćama](https://www.ombudsmeni.ba/ombudsmeni-bih-prisutna-je-razlicita-praksa-u-tretiranju-osoba-s-intelektualnim-i-mentalnim-poteskoicama)
- Lučka, Dejan, [Ljudska prava - šta je to? | Banjalučki centar za ljudska prava \(blchr.org\)](https://www.blchr.org/ljudska-prava-ista-je-to-banjalucki-centar-za-ljudska-prava)
- Populizam - Hrvatska enciklopedija, *mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/populizam>
- Zvijerac, slobodnaevropa.org, Skoro 400 presuda protiv BiH zbog kršenja ljudskih prava (slobodnaevropa.org) 10. decembar, 2020.) dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/skoro-400-presuda-protiv-bih-zbog-kr%C5%A1enja-ljudskih-prava/30993991.html>
- Ždralović, Mirna, Dnevnik 2, federalna.ba, 11.03.2024) [Finci: Ni slovo se nije promijenilo u propisima koji su se trebali promijeniti \(federalna.ba\)](https://www.federalna.ba/finci-ni-slovo-se-nije-promijenilo-u-propisima-koji-su-se-trebali-promijeniti)
- Povijest demokracije sa Ivanom Kešić; Dostupno ns: https://www.youtube.com/watch?v=vfj_loSKU3U
- [\(HRV\) ECHR - Film o Europskom sudu za ljudska prava \(Croatian version\) \(youtube.com\)](https://www.youtube.com/watch?v=vfj_loSKU3U)
- <https://www.bhrt.ba/bih-nazadovala-po-pitanju-sloboda-i-osnovnih-ljudskih-prava>

XVI.4. Pravni akti

- Povelja Ujedinjenih nacija. Dostupno na: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Povelja_Ujedinjenih_nacija.pdf
- Europska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama; Dostupno na: https://www.ustavnisud.ba/uploads/documents/evropska-konvencija-bs_1638454861.pdf
- Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Dostupno na: <https://www.gcfbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/Europska-konvencija-o-ljudskim-pravima.pdf>
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima; Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf>
- Fakultativni protokol uz međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/Gradanska_i_politicka_prava/Fakultativni%20protokol%20uz%20Medunarodni%20pakt%20%20o%20gradanskim%20i%20politickim%20pravima.pdf
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima; Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/1.Konvencija%20po%20Medjunarodnom%20paktu%20o%20ekonomskim,socijalnim%20i%20kulturnim%20pravima.pdf>
- Europska socijalna povelja; Dostupno na: [Microsoft Word - EVROPSKA SOCIJALNA POVELJA REVIDIRANA .doc \(mhrr.gov.ba\)](#)
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, [Medunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije \(chris-network.org\)](#)
- Konvencija o pravima osoba s invaliditetom; ;Dostupno na: https://fbihvlada.gov.ba/uploads/documents/konvencija-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom_1640955166.pdf
- Strategija o pravima osoba s invaliditetom; Dostupno na: [Unija ravnopravnosti: Strategiju o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021. – 2030 - Zapošljavanje, socijalna pitanja i uključenost - Europska komisija \(europa.eu\)](#)
- Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, br. 16/03). Dostupno na: https://www.gcfbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CEDAW_za-web.pdf
- Ustav Federacije Bosne i Hercegovine; Dostupno na: https://www.ustavnisudfbih.ba/bs/dokumenti/ustav_precisceni_tekst.pdf
- Ustav Republike Srpske; Dostupno na: <https://skupstinabd.ba/images/dokumenti/hr/ustav-republike-srpske.pdf>

XVI.5. Podaci sa predavanja – vježbi

- Podaci sa predavanja Doc. dr. Vedada Muharemovića, predmet: Historija socijalnih i političkih doktrina I, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2017.
- Podaci sa vježbi Doc. dr. Jelene Gaković, predmet: Sociologija politike II, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2018.
- Podaci sa predavanja Prof. dr. Ive Komšića, predmet: Sociologija politike I, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2017.
- Podaci sa predavanja Prof. dr. Saliha Foče, predmet: Uvod u sociologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2017.

XVI.6. Događaji

- Međunarodni naučni/znanstveni skup pod nazivom „Obrazovanje pristupačno svima“, panelista Gaj Trifković, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 10.12.2022.

XVII. Prilozi

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

Studentica: Amela Bojić

Kontakt:

Izjava o pristanku informisanja

Poštovani/a,

Ja, Amela Bojić – studentica master studija sociologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Ovim putem se obavezujem da se ovo istraživanje provodi za potrebe izrade magistarskog rada na temu „Demokracija i ljudska prava”.

Svi prikupljeni podaci koristit će se isključivo u svrhu izrade magistarskog rada. Učestvovanje u istraživanju u potpunosti je dobrovoljno, u svakom trenutku imate pravo odbiti odgovoriti na pitanja na koja ne želite bez navođenja razloga odbijanja, ili u potpunosti prekinuti vaše učešće.

Predviđeno trajanje intervjua je sat vremena ili do zasićenja teme.

Pristajete li na učestvovanje u istraživanju, tonski zapis intervjua i pohranu vaših osobnih podataka?

Hvala Vam na učestvovanju i utrošenom vremenu za istraživanje.

Datum i mjesto:

Potpis studentic

Pitanja za intervju sa Univerzitetskom profesoricom L.K.

1. Zašto je važna demokracija?
2. Kako se može zalagati za demokraciju?
3. Kako vidite dosadašnji razvoj ljudskih prava?
4. Da li osobe s invaliditetom imaju jednaka prava u Bosni i Hercegovini i kako bi se mogao poboljšati njihov status?
5. Kakvo je trenutno stanje svijesti građana o ljudskim pravima osoba s invaliditetom?
6. Koliko su osobe s invaliditetom ravnopravne i jednake u obrazovanju?
7. Ko su po Vama najafirmativniji nosioci ljudskih prava?
8. Koje su preporuke za razvoj ljudskih prava prema vašem mišljenju?

Pitanja za intervju sa Univerzitetkim profesorom N.Ć.

1. Možete li nam sažeti šta je to bitno imati na umu, kada pričamo o savremenom konceptu demokracije?
2. Koje su glavne komponente funkcionisanja demokracije?
3. Ima li ikakve povezanosti između nacionalizma i demokracije?
4. Postoje li osnove da demokratska vlast legitimno ograničava prava?
5. Može li zastupnički sistem stvarno biti demokratski?
6. Koji su pogledi demokracije i nedemokratskih sistema?
7. Kakvo je stanje demokracije u Bosni i Hercegovini?
8. Koliko su pojedine stranke demokratske i kakvo je njihovo shvatanje demokracije?
9. Koliko je prema Vašem mišljenju problematičan zakonski okvir, koliko to stvara pogodno tlo za političku krizu?
10. Može li se BiH oporaviti od političke krize?
11. Koji su preduslovi za funkcionisanje demokracije u Bosni i Hercegovini?
12. Šta razvijene demokratije mogu učiniti da pomognu onim u razvoju?
13. Kada govorimo o miru, možete li nam pojasniti s kojim se osnovnim konceptom zakona možemo složiti?
14. U kakvom su odnosu demokracija i građansko društvo?
15. Kakvo je stanje obrazovanja u Bosni i Hercegovini, što se tiče učenja demokracije i ljudskih prava?
16. Kako vidite dosadašnji razvoj ljudskih prava i da li ima napretka u ostvarivanju ljudskih prava u BiH?
17. Možete li nam približiti koja su to goruća pitanja kada govorimo o zaštiti i promociji ljudskih prava, odnosno koje su grupe najugroženije?
18. Kako se po Vašem mišljenju mogu poboljšati i zaštititi položaj osoba sa invaliditetom u BiH?
19. Kakvi su uslovi ostvarivanja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini i kako u praksi braniti ljudska prava?
20. Da li bi ljudska prava i slobode bila bolje poštovana da je Bosna i Hercegovina jedinstvena država?
21. Šta država treba da radi da bi odgovorila na unapređenje ljudskih prava?